

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLGİLER VE TARİH
ÖĞRETİMİNDE SELÇUKLU TARİHİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ**

Turgay ÇINKIRDAKLI

Danışman

Doç. Dr. Mustafa DAŞ

İZMİR-2013

2008800332

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Turgay ÇINKIRDAKLI
Tez Başlığı : Türkiye'de Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminde Selçuklu Tarihi'nin Yeri ve Önemi
Savunma Tarihi : 25.01.2013
Danışmanı : Doç.Dr.Mustafa DAŞ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.Mustafa DAŞ	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Melih TINAL	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Erdal ASLAN	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ()

Turgay ÇINKIRDAKLI tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Türkiye'de Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminde Selçuklu Tarihi'nin Yeri ve Önemi**" başlıklı Tezi / Projesi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Türkiye'de Sosyal Bilimler
ve Tarih Öğretiminde Sekizli Tarih'in Yeri ve Önemi" adlı çalışmanın, tarafımdan,
akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin
kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu
belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

25.01/2013

Turgay ÇINKIRDAKLI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye'de Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminde Selçuklu Tarihi'nin Yeri ve
Önemi

Turgay ÇINKIRDAKLI

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

“Türkiye’de Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretiminde Selçuklu Tarihi'nin Yeri ve Önemi” başlıklı bu araştırmada, seçilen Sosyal Bilgiler ve lise Tarih ders kitaplarında belirlenen konu başlıkları kapsamında Selçuklu tarihinin öğretiminde kullanılan yakın geçmiş ve günümüz ders kitaplarının durumunu, artıları ve eksileriyle ortaya koymayı amaçladık.

Araştırmamızı hazırlarken, ilköğretim konularında 1998 senesi, ortaöğretimde ise 2003 senesini başlangıç noktası alınarak günümüze kadar işlenmiş Sosyal Bilgiler ve lise Tarih ders kitaplarından seçtiklerimizi esas alarak Selçuklularla ilgili bilgiler verilen üniteleri inceledik.

Araştırmamızı sınırladığımız başlıkların öğretiminde özellikle günümüz ders kitapları Selçuklu tarihi öğretimine olumlu yönde katkıda bulunurken, yakın geçmişin ders kitaplarının bu konularda kimi zaman yetersiz kaldığını belirledik.

Çalışmamızın sonucunda, yakın geçmiş döneminin ders kitaplarında siyasi ve askeri olaylar odaklı ve milliyetçi söylemlerin sık kullanıldığı bir Selçuklu öğretiminin tercih edildiğini tespit ettik. Yeni anlayışla yazılan günümüz ders kitapları ise milliyetçi mesajların daha az tercih edildiği, siyasi ve askeri gelişmelerin yanında sosyal, kültürel ve ekonomik boyutların da öğrenciye aktarıldığı kaynaklar olduğu sonucuna vardık. Ayrıca verilen bilgilerin çeşitliliği, görsellik ve etkinlikler noktasında Selçuklu tarihinin öğretiminde yeni Sosyal Bilgiler ve Tarih ders kitaplarının bazı eksiklikler

içermesine rağmen yakın geçmiş ders kitaplarına göre önemli mesafe kaydetmiş olduğunu belirledik. Dolayısıyla Selçuklu tarihinin öğretiminde ders kitaplarındaki olumlu gelişmeler ışığında öğrencilerin, Selçuklu tarihini daha iyi özümseyip ve anlamlandıracağını sonucuna varabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Selçuklu Tarihi, Sosyal Bilgiler Öğretimi, Tarih Öğretimi, Ders Kitapları

ABSTRACT

Master's Thesis

Importance and Role of History of Seljuk in Social Studies and History

Teaching in Turkey

Turgay ÇINKIRDAKLI

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History of The Turkish Republic Program

In this study entitled ‘*Importance and Role of History of Seljuk in Social Studies and History Teaching in Turkey*’, we aimed to reveal the pros and cons of availability of the recent past and the present textbooks used in the teaching of the History of Seljuk within the scope of the topics determined in the selected social studies and high school history textbooks.

While preparing our study, taking the year of 1998 in the subjects of primary education, and the year of 2000 in the subjects of secondary education as our starting point, we examined the units which give the information about the Seljuk by basing on the our picks of the social studies and high school history textbooks studied to the present day.

We stated that in the teaching of topics restricted in the study, while particularly today's textbooks Seljuk positively contribute to teaching history, the recent past textbooks are sometimes insufficient in these subjects.

In the result of the study, we confirmed that in the recent past textbooks, a Seljuk teaching in which the political and military events-oriented and nationalist discourses are often used is preferred. We concluded that present day textbooks written in a new understanding are the sources in which nationalist messages are less preferred and addition to the political and military developments in the social, cultural and economic aspects are also transferred to the student. In addition, we found that although the new Social Studies and history textbooks have some shortcomings in the matter of the diversity of the

information, visuality and activities in the teaching of the history of the Seljuk, compared to the recent past textbooks, they have made significant progress. Consequently, we can conclude that in consideration of the positive developments of the textbooks related to the teaching of the history of the Seljuk, the students will absorb better and make sense of the history of the Seljuk.

Keywords: the Seljuk, the Seljuk History, Social Studies Teaching, History Teaching, Textbooks

**TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLGİLER VE TARİH ÖĞRETİMİNDE
SELÇUKLU TARİHİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE SELÇUKLULAR

1.1	SELÇUKLULARIN DOĞUŞU	3
1.2	BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ	8
1.3	TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ	17
1.4	DİĞER SELÇUKLU DEVLETLERİ	28
	1.4.1 Irak Selçukluları	28
	1.4.2 Kirman Selçukluları	30
	1.4.3 Suriye Selçukluları	33
1.5	SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ	38
	1.5.1 Devlet Teşkilatı	38
	1.5.1.1 Hükümdar	38
	1.5.1.2 Saray Teşkilatı	39

1.5.1.3	Hükümet	40
1.5.2	Askeri Teşkilatı	41
1.5.3	Adli Teşkilat	42
1.5.4	İktisadi Hayat	43
1.5.5	Sosyal Hayat	45
1.5.6	İlim ve Kültür Hayatı	46
1.5.7	Güzel Sanatlar ve Mimari	47
1.6	SELÇUKLULARIN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	48

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE ÖĞRETİMDE SELÇUKLULAR

2.1	SELÇUKLULARIN TÜRK LÜĞÜ	51
2.2	ANADOLU'YU TÜRK VATANI HALİNE GETİREN SELÇUKLULAR	55
2.2.1	Anadolu'ya İlk Türk Akınları	55
2.2.2	Çağrı Bey'in Anadolu Seferi	56
2.2.3	Malazgirt Zaferi	58
2.2.4	Büyük Selçuklulara Bağlı Devletler ve Beylikler	60
2.2.5	Anadolu Selçukluları ve Miryokefalon Zaferi	63
2.3	SELÇUKLULAR VE İSLAMİYET	66
2.3.1	Selçuklular ve İslami Kimlik	66
2.3.2	Selçukluların İslamiyet'e Hizmetleri	68
2.3.3	Selçuklular, Şii Fâtımîler ve Bâtınlık	71
2.3.4	Türkiye Selçukluları Döneminde Tarikatlar	73
2.4	SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ	75

2.4.1	İlköğretim Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti Kültür ve Medeniyeti	76
2.4.1.1	Devlet ve Yönetim	76
2.4.1.2	Din ve İnanış	77
2.4.1.3	Sosyal ve Ekonomik Yaşam	77
2.4.1.4	Yazı, Dil ve Edebiyat	78
2.4.1.5	Bilim ve Sanat	79
2.4.2	Ortaöğretim Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti Kültür ve Medeniyeti	82
2.4.2.1.	Devlet ve Yönetim	83
2.4.2.2.	Hukuk Sistemi	85
2.4.2.3.	Din ve İnanış	86
2.4.2.4.	Sosyal ve Ekonomik Hayat	87
2.4.2.5.	Toplumsal yapı	88
2.4.2.6.	Bilim ve Sanat	90
2.4.2.7.	Eğitim	90
2.4.3.	Ortaöğretim Ders Kitaplarında Anadolu Selçukluları Kültür ve Medeniyeti	91
	SONUÇ	93
	KAYNAKÇA	96

KISALTMALAR

AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
DAD	Dini Araştırmalar Dergisi
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
EÜSBED	Erciyesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
İA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TM	Türkiyat Mecmuası
TTK	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayın
b.	baskı
s.	sayfa
ss.	sayfa aralığı
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
yy.	yüzyıl
bkz.	bakınız

GİRİŞ

Türk tarihinde kilit bir noktada bulunan Selçuklular İslamiyeti kabul etmeleriyle beraber Türk kültürüyle İslam kültürü arasında köprü vazifesi görerek, Türk tarihinin rotasını değiştirmiştir. Anadolu'nun fethi ve Türk yurdu haline gelmesi, Türk kültür ve medeniyetine katkıları ve kendisinden sonraki devletlere bıraktığı kültür ve medeniyet mirası, yine onun Anadolu'daki uzantısı Türkiye Selçukluları'nın küllerinden bir cihan imparatorluğu Osmanlı'nın doğması gibi sayabileceğimiz birçok neden Selçukluları Türk tarihinde önemli bir konuma taşımaktadır.

Dünya tarihi açısından bakıldığında ise Selçukluların hükmettiği toprakların büyüklüğü ve bugün aynı topraklar üzerinde kurulan devlet sayısı dikkate alındığında onların taşıdığı ehemmiyet daha net anlaşılacaktır. Var olduğu sürece iç ve dış tehlikelere karşı İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlenmesi, kültür ve medeniyet sahasında verdiği katkılarla İslam dünyasının üzerindeki kara bulutları dağıtması, özellikle günümüzde Ortadoğu'nun etnik ve kültürel yapısının oluşması esnasında bıraktığı izler ile Selçuklular dünya tarihinin şekillenmesinde zamanının başta gelen aktörlerinden biri olmuştur.

Devletler ihtiyacı olan vatandaş tipini yetiştirebilmek için eğitim kurumları kanalını kullanır. Çeşitli disiplinlerin yer verildiği eğitim programları ve ders kitapları devletin isteği neticesinde şekillenir. Kuşkusuz yeni nesillerin vatani seven, aidiyet duygusunu kazanmış, geçmişle gelecek arasında bağ kurup yorumlayabilen, bireyler olarak yetişmesi devletlerin eğitimden beklentilerinin başında gelmektedir. İşte bu noktada öğrenciye tarih bilinci kazandırmada Sosyal Bilgiler ve Tarih dersleri büyük öneme sahiptir.

Verdiğimiz bilgiler bağlamında Türk tarihini ve kültürünü anlamak, anlamlandırmak ve Selçukluların dünya tarihinde oynadığı rolü kavrayabilmek bakımından Selçuklu tarihi konularının öğretimi büyük önem arz etmektedir. Okullarımızda Selçuklu tarihinin öğretimi ilköğretimin 6. ve 7. Sınıf sosyal bilgiler dersleri ile ortaöğretimin 9 ve 11. sınıflarında verilen tarih dersleri aracılığı ile gerçekleştirilmektedir.

Araştırmamızda, 1998-2012 ilköğretim Sosyal Bilgiler Dersi kitapları ile 2003-2012 Ortaöğretim Tarih Ders kitaplarında belirlediğimiz ölçütler dâhilinde Selçuklulara yer verilen ünitelerin hangi bilgileri içerdiğinin tespit ederek, öğrenciye Selçuklu devletlerine ait bilgilerin nasıl ve hangi amaçla öğretildiğini belirlemeye çalıştık. Bunun yanı sıra yakın geçmişe yön vermiş ve yeni nesilleri şekillendiren ders kitaplarının Selçuklu tarihi öğretimi hususunda nasıl bir noktada bulunduğunu eksileri ve artıları ile ortaya koymayı amaçladık.

Araştırmamızın birinci bölümünde, Selçukluların tarih sahnesine çıkışından başlayarak kurdukları devletlerin siyasi tarihleri ile ilgili genel bilgiler sunduk. Bölümün devamında Selçuklu Kültür ve Uygarlık unsurlarına yer vererek Selçukluların Türk ve dünya tarihindeki yeri ve önemine değindik.

İkinci bölümde ise yaptığımız çalışmanın ana eksenini oluşturan ders kitaplarında Selçuklulara ait bilgilerin öğretimi aşamasında belirlediğimiz Selçukluların Türklüğü, Anadolu'yu Vatan Haline Getiren Selçuklular, Selçuklular ve Din, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti başlıkları ile konumuzu sınırlandırarak, incelediğimiz tarihsel süreç içerisinde konu ve bilgilerin Selçukluları öğretmekte ne denli yeterli olduğu ve söz konusu bilgilerin öğrenciye nasıl sunulduğunu ortaya koymaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE SELÇUKLULAR

1.1. SELÇUKLULARIN DOĞUŞU

On birinci yüzyılda bir devlet olarak tarih sahnesine çıkan Selçuklular, yirmi dört Oğuz boyundan biri olan Kınık boyuna mensuptur. Oğuz Yabgu Devleti'nde mühim bir mevkide bulunan Dukak'ın oğlu Selçuk, babasının ölümünden bir müddet sonra, kendisindeki meziyetleri gören Yabgu tarafından kumandanlık görevine getirilmişti.¹

Selçuk Bey, bir süre sonra kendine bağlı Oğuzlarla, Yabgu'dan ayrılarak Cend şehrine göç etti. Bu yer değiştirme ihtiyacının doğmasına dair çeşitli ihtimaller mevcuttur. Bunlardan ilki, zamanla Selçuk'un devlet içerisinde güç kazanmasının, Yabgu ve Hatun'unu rahatsız etmesi sonucunda Selçuk'un tehlikenin farkına vararak hükümdarın gazabından kaçmak üzere göç etmesidir.² Bunun haricinde Oğuz Yabgu Devleti'nin *Kıpçak* hücumu neticesinde yıkılması ve bu çöküşün beraberinde göç etme ihtiyacını getirmesi bir diğer olasılık olarak karşımıza çıkıyor.³ Ayrıca Tarihteki diğer büyük Türk göçlerinde olduğu gibi Selçuk Bey ile idaresindeki kitlelerin yer darlığı çekmesi ve otlakların bu kitlelerin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalması sonucunda Selçuk'un yeni yaşam alanları araması da bu ihtimallere dâhil edilebilir.⁴

Nihayetinde Selçuk Bey önderliğindeki topluluk, yine Oğuzların yaşadığı ve Türklerle-İslam arasında bir sınır şehri olan Cend şehrini kendilerine yurt edinmiştir. Bu şehrin bulunduğu bölge üzerinde Oğuz Yabgu Devleti'nin etkinliğinin oldukça zayıf olması, devletle olan bağın yılda bir defa vergi ödemekten ibaret bulunması ve

¹ M. Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, Cilt: 1, TTK Yayınları, 1993, s.11; Selçuklu ailesinin menşei hakkındaki görüş ve değerlendirmeler için bkz, İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında**, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1955

² Köymen, ss.12-13.

³ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları , 5.baskı, İstanbul, 1999, s. 16.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, MEB Yayınları, 1.baskı, İstanbul, 1972, s. 8.

ayrıca bu bölgede İslamiyet'in yayılıyor olması⁵ ilerleyen süreçte Selçuk Bey'in alacağı kararları doğrudan etkiledi ve ona önemli faydalar sağladı.

Bu bağlamda alınan kararların en önemlilerinden biri kuşkusuz İslamiyet'in kabulüdür. Yurt olarak seçilen şehrin ve çevresindeki nüfusunun bir kısmını Müslümanların oluşturması, İslam dininin Türklerin eski dinine olan yakınlığı ve özellikle mevcut coğrafyada İslamiyet'i kabul etmenin sağlayacağı siyasi faydaları çok iyi tahlil eden Selçuk Bey on birinci yüzyılın başlarında İslamiyet'i kabul etmiştir.⁶

İslamiyet'in kabulü sonrası Selçuk Bey, Yabgu'ya karşı baş kaldırdı ve vergi ödemeyi reddetti. Yabgu ve Müslüman olmayan Türklere karşı duruş sayesinde Müslümanlar nezdinde itibar kazanan Selçuk Bey, sonrasında çevresindeki Müslüman unsurların desteğini elde etmekte güçlük çekmedi.⁷ İslam'ın cihad anlayışı Selçuk'a kısa sürede büyük saygınlık ve şöhret kazandırdı.

Bu dönemde Cend şehrinin çevresinde üç büyük güç bulunmaktaydı. Bunlar, Karahanlılar, Gazneliler ve Samaniler'dir. Selçuk Bey'in kazandığı başarılar bölgeye hâkim olmak için Karahanlılar karşısında zor durumda olan Samanilerin dikkatini çekti. Samanilerden gelen ittifak önerisi Selçuklular tarafından kabul edildi. Yapılan anlaşma gereğince Selçuklular, Samanilerin sınırlarını düşmanlarına karşı koruyacaklar, bunun karşılığında da Buhara yakınındaki Nur yöresine yerleşeceklerdi. Anlaşma uyarınca Selçuk'un oğlu Arslan (İsrail) ve yanındaki Oğuzlar, Nur Kasabası ve çevresindeki otlaklara yerleştiler, Selçuk ve yanındaki Oğuzlar ise Cend şehrinde kalmaya devam ettiler.⁸

Karahanlılar karşısında zor günler geçiren Samani Devleti, mücadelesine bir müddet daha devam edecek ve bu esnada Karahanlılara karşı birçok mücadeleyi Arslan Yabgu'nun idaresindeki Oğuzların desteği ile kendi lehine çevirecektir. Oğuzların kendileri için yeterli ganimeti elde etmesi ve yurtlarına dönmesi sonucunda Samani Devleti'ni tekrar diriltmeye çalışan İsmail el-Muntasır, Karahanlılar karşısında başarısız olmuş ve Samani Devleti tarih sahnesinden çekilmiştir(1005). Samani Devleti'nin ortadan kalkmasıyla bölgedeki büyük güç

⁵ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, 13.baskı, İstanbul, 2010, ss. 66-67.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", **İA**, s. 355.

⁷ Kafesoğlu, s. 9.

⁸ Erdoğan Merçil, **Müslüman - Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 44.

sayısı ikiye düşmüş, Maverâünnahir Karahanlıların, Horasan ise Gaznelilerin hâkimiyetine geçmiştir.⁹

Selçuklu Devleti'nin temellerini atarak bölgede önemli bir güç haline gelen Selçuk Bey, 1009 yılına doğru öldü. Selçuk'un Mikail, Arslan (İsrail), Yusuf ve Musa isimlerinde dört oğlu vardı. En büyükleri Mikail, babası hayatta iken bir savaşta ölünce, onun iki oğlu Tuğrul ve Çağrı beyler dedeleri Selçuk tarafından yetiştirilmişti. Selçuk'un ölümünden sonra Türk Devlet geleneğine uygun olarak Arslan, "Yabgu" unvanını almış ve idarenin başına geçmişti. Diğer kardeşler de konumuna uygun unvanlarla Arslan Yabgu'ya yardımcılık görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca o sıralarda yaklaşık 17-20 yaşlarında bulunan Tuğrul ve Çağrı'ya da "Bey" unvanı verilmiştir.¹⁰

Selçuk ailesinin mensupları, kendilerine bağlı Türkmen topluluklarıyla beraber Cend şehrinden ayrılıp Maverâünnahir'e geldiklerinde, müttefikleri Samanilerin ortadan kalkması sonucunda, karşılarında bu devletin mirasına konmuş Gaznelileri ve Karahanlıları bulmuşlardır.¹¹ Özellikle başlangıçta Karahanlılar, Selçuklulara karşı düşmanca bir politika izlemişlerdir.¹² Bu durum karşısında Tuğrul Bey çöllere çekilirken, kardeşi Çağrı Bey komutasındaki 3000 süvari ile yeni yaşam alanları bulmak için Horasan, Rey ve Azerbaycan yolu ile Anadolu'nun keşfine çıktı (1018). Gaznelilere rağmen Horasan'ı geçen Çağrı Bey, sonrasında karşılaştığı Ermeni ve Gürcü kuvvetlerini yenilgiye uğratmış ve önemli miktarda ganimet elde etmiştir. Çağrı Bey'in Anadolu'ya yaptığı var sayılan bu akınla Selçuklular ilk defa ileride yerleşecekleri yurtlarını keşfetmiş oluyorlardı.¹³

Karahanlılarda Yusuf Kadir Han'ın büyük kağanlığını tanımayarak isyan eden kardeşi Ali Tigin, Arslan Yabgu'nun desteği ile Buhara'yı ele geçirdi. Bu ittifaka karşı Karahanlılar ve Gazneliler ortak tepki gösterdiler. İki büyük güç karşısında tutunamayacağını anlayan Arslan Yabgu ve Ali Tigin, Buhara'dan çöllere çekilmeyi uygun gördü. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya bir görüşme teklif etti ve huzuruna gelen Arslan Yabgu'nun ileride kendisi için sorun teşkil edeceğini

⁹ Merçil, s. 45.

¹⁰İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", **TM**, Cilt: 13, 1958, ss. 117-121; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", **DGBİT**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 97-98.

¹¹ Köymen, ss. 63-64.

¹² M. Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1993, (Devri), s. 32.

¹³Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, 13.Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, ss. 89-90.

düşündüğünden onu tutuklatıp Hindistan'daki Kalincar Kalesi'ne hapsedirdi(1025). Yedi yıllık esaret neticesinde Arslan Yabgu bu kalede öldü(1032). Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra her ne kadar Selçukluların başına Musa Yabgu geçmiş olsa da asıl idare ve güç, hep Tuğrul ve Çağrı beylerde olacaktı.¹⁴

Arslan Yabgu ile olan ittifakı sağlayıp geçmişteki mevcut durumu koruma çabasına girişen Ali Tigin, Tuğrul ve Çağrı beylere kendi yanında yer almalarını teklif etti. Bu teklifi reddedilen Ali Tigin durumdan endişelendi ve bu sefer Selçuklu ailesinde anlaşmazlık çıkarmak için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu girişimlerinde başarısız olunca Selçuklu Beylerinden Yusuf'u bir baskınla öldürdü. Buna karşın Tuğrul ve Çağrı Beyler Karahanlı ordusunu mağlup ederek Yusuf'un intikamını aldılar.¹⁵ Bu olay sonrasında Karahanlılar karşısında zor durumda kalan Selçuklular, Harzem'e çekilmek zorunda kaldılar. Onlar daha sona Gaznelilerin vezirine başvurarak, Harzem Valisi Altuntaş'ın kendilerine verdiği hudut üzerindeki yeri yurt edindiler.¹⁶

Gazneli Devleti'nde Sultan Mahmud'un ölümü ile Mesud'un tahta geçmesi neticesinde siyasi şartların değişmesiyle Selçukluların, Gazneliler arasında alevlenen taht mücadelesinde önemli bir rol üstlendiğini, bununla birlikte aranan kuvvet olmaları neticesinde maddi manevi kazançlar elde ettiğini görmek mümkündür. Bu taht kavgasından kısaca bahsetmek gerekirse; Sultan Mesud, Ali Tigin'den yardım alıp tahtı ele geçirmesinden kısa süre sonra Karahanlı Devleti'yle anlaşmış ve Harzem Valisi Altuntaş'ı Ali Tigin'in üzerine sefere göndermişti. Bunun üzerine Ali Tigin Selçuklulardan yardım istedi. Ali Tigin, Altuntaş ile arasında gerçekleşen savaşta galip geldi, Altuntaş bu savaşta hayatını kaybetti. Altuntaş'ın yerine gelen oğlu Harun babasından farklı bir yol izleyerek Ali Tigin ve Selçuklularla ittifak kurup Gaznelilere karşı mücadeleye girişti. Bu gelişmeler yaşanırken Selçukluları çok zor duruma düşürecek bir olay; büyük düşmanları Cend Emiri Şah Melik'in ani baskını gerçekleşmiş ve neticede Selçuklular büyük kayıplar vermişlerdi. Harun'un araya girmesiyle daha büyük kayıplar vermekten kurtulan Selçuklular, Harun'un ve

¹⁴ Merçil, s. 45.

¹⁵ Köymen, Devri, s. 35.

¹⁶ Turan, s. 93.

Ali Tigin'in Gaznelilerle mücadeleleri esnasında vuku bulan ölümleri ile Harzem'de daha fazla tutunamamış ve tekrar Horasan'a göçmek mecburiyetinde kalmışlardır.¹⁷

Selçuklular, Horasan'a gelerek buraya yerleşmek için Horasan Divanı Reisi Suri'ye bir mektup gönderdiler. Mektuplarında, Gaznelilere bağlı olmak koşulu ile Nesa ve Ferave şehirlerine yerleşme izni istediler. Bu isteklere şiddetle karşı çıkan Sultan Mesud Selçukluları Horasan'dan çıkarmak için hazırlıklara başladı. Hacıb Beytogdı komutasındaki Gazneli ordusu, Selçukluların başarılı taktikleri ve kendi ordularındaki çeşitli aksaklıkların tesiriyle yenilgiye uğradı. Bu savaş neticesinde Sultan Mesud, Musa Yabgu'ya Ferave'yi, Çağrı Bey'e Dihistan'ı ve Tuğrul Bey'e de Nesa'yı vermek zorunda kaldı.¹⁸

Selçuklular, gerek önceki zaferin verdiği cesaretle gerekse ellerinde bulunan yerlerin yaşamaları için yetersizliğini sebep göstererek Gaznelilere elçi gönderdi ve taahhüt ettikleri hizmetler karşılığı Merv, Serahs ve Baverd şehirlerinin kendilerine verilmesini talep ettiler. Bu istekler karşısında Selçuklular üzerine harekete geçmeyi düşünen Mesud, bu defa yanındaki diğer devlet adamlarının etkisiyle biraz daha ihtiyatlı davrandıysa da savaş ancak bir süre daha gecikmiş fakat bu süreçte Selçuklu akınları daha şiddetli bir hâl almıştır. Kaçınılmaz savaş Serahs civarında Talhab denilen yerde gerçekleşmiş ve Gazneliler ikinci defa ağır bir yenilgiyle karşı karşıya kalmışlardır.¹⁹

Selçuklular, bu savaşın hemen sonrasında savaşmadan Nişabur'u ele geçirdi. Nihayetinde bu bölgede Sultan Mesud adına okutulan hutbe artık Büyük Sultan unvanıyla Tuğrul Bey adına okutulmaya başlandı. Horasan artık Selçukluların yönetimine girdi. Türk geleneği gereğince ülke Selçuklu reisleri arasında bölüştü; Çağrı Bey Merv'i, Musa Yabgu Serahs'ı Tuğrul Bey ise Nişabur'u almıştır. Yine Abbasi halifesi El-Kaim bi-Emrillah tarafından Tuğrul Bey'i tebrik etmek amacıyla Nişabur'a bir elçi gönderildi.²⁰

Selçukluların kendisi için ne kadar büyük bir tehlike olduğunu gören Sultan Mesud onlar üzerine sefere çıktı. Taraflar arasında gerçekleşen ilk iki savaşta Selçuklular mağlup oldular. Fakat bu başarılar kesin sonuç alıcı olmaktan uzak

¹⁷ Turan, ss. 93-94.

¹⁸ Köymen, Devri, ss. 42-43.

¹⁹ Köymen, Devri, ss. 45-46.

²⁰ Alptekin, s. 102.

olduğundan Sultan Mesud, mutlak bir başarı için iki tarafa da zaman kazandıracak bir anlaşma teklif etti ve bu teklif Selçuklular cephesinden de kabul gördü. Selçuklular ilerleyen süreçte anlaşmaya uymayıp tekrar Gaznelilerin topraklarına akınlarını sürdürünce iki taraf arasındaki en büyük ve en önemli savaş Merv civarındaki Dandanakan Kalesi yakınında gerçekleşti. Türk ve dünya tarihi açısından mühim sonuçlar içeren bu savaş Selçukluların zaferi ile neticelendi. Uzun süre boyunca müstakil bir devlet kurma mücadelesi içerisinde olan Selçuklular, bu savaş sonrasında bu gayretlerinin meyvesini alarak büyük bir imparatorluk kurma yolunda en önemli adımı atmışlardı.²¹ Tuğrul Bey, Selçuklu Devleti'nin Sultanı ilan edildi. Ayrıca çevredeki hükümdarlara fetihnameler gönderildi. Kısa süre sonra Merv'de düzenlenen kurultayda devletin geleceği adına önemli kararlar alındı. Tuğrul Bey'in imzasını taşıyan bir mektup halifeye gönderildi. Halifeye bağlılığın bildirildiği bu mektupta ayrıca Horasan'daki genel durumdan bahsedilerek, bölgede hak ve adaletin sağlanacağı güvencesi verildi. Yine bu kurultayda eldeki mevcut topraklara ve fethedilecek yerlere idareciler atandı. Ceyhun ile Gazne arasındaki bölge Çağrı Bey'e, Bust-Sistan havalisi Musa Yabgu'ya, Irak Bölgesi ise Nişabur'da Sultan sıfatı ile kalan Tuğrul Bey'e verildi. Ayrıca ailenin ikinci derecedeki üyeleri, Sultan Tuğrul Bey'in emrinde olmak kaydıyla; İbrahim Yınal Kuhistan'a, Kutalmış, Cürcan ve Damgan'a, Çağrı Beyin oğlu Kara Arslan Kavurd ise Kirman havalisine tayin olundular.²²

1.2. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ

Dandanakan zaferinin sonrasında düzenlenen büyük kurultayda gerçekleşen görev paylaşımının ardından, çok hızlı bir şekilde fetih hareketlerine girişen Selçuklular, kısa süre içerisinde Büveyhîlerin işgalindeki Bağdat hariç, bölgedeki bütün İslam topraklarına hâkim oldu. Tuğrul Bey döneminde gerçekleşen fetihlerin yanında diğer önemli gelişme Türkmen göçlerinin Anadolu'ya yönlendirilmesidir. Dandanakan zaferinden sonra yoğun bir Türkmen göçüne maruz kalan Selçuklu ülkesi zaman zaman zor durumda kalıyordu. Hem ırkdaşlarını hem de hâkim olduğu toprakların halklarını korumak durumunda olan Tuğrul Bey, mevcut durum

²¹ Merçil, ss. 46-47.

²² Turan, ss. 106-108; Kafesoğlu, ss. 27-28.

karşısında bu yoğun göç hareketini Bizans ülkesine yönlendirmeyi uygun gördü. İzlenen bu yol, ilerleyen süreçte bölgenin Türkleşmesi sonucunu doğurdu. Tuğrul Bey'in Anadolu için geçerli planının sadece göç hareketini buraya yönlendirmekle sınırlı kalmadığını, bizzat kendinin katıldığı fetih hareketlerinde görebiliriz. Kendisi bölgeden ayrıldıktan sonra bu önemli görevi Selçuklu şehzadeleri, Emirler ve Türkmen beyleri üstlendiler.²³

Selçukluların Tuğrul Bey döneminde imparatorluk olma yolundaki icraatları konusunda değineceğimiz önemli bir nokta da Abbasî hilafetiyle olan ilişkiler ve bu ilişkiler sonucunda İslam âleminin dünyevi liderliğinin Selçuklu İmparatorluğu tarafından üstlenilmesi hususudur. Şîî Büveyhîler ve Fâtımîler tarafından desteklenen Arslan Besasiri karşısında zor durumda olan Abbasî Halifesi El-Kaim bi-Emrillah, Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Bu davet üzerine Tuğrul Bey, 17 Ocak 1055'te Bağdat'a girdi. Böylece bölgede 120 yıldan fazladır hüküm süren Şîî Büveyhî Devleti ortadan kalkmış oldu.²⁴

Bağdad'ta güvenliği sağlayan Tuğrul Bey, burada bulunduğu süre içerisinde çeşitli imar faaliyetlerine girişmiş bir yandan da Fâtımîlere karşı mücadeleyi sürdürmüş, gerçekleştirdiği bu icraatlar neticesinde halkın ve Halife'nin takdirini kazanmıştır. Sonrasında Besasiri tehlikesini tamamen ortadan kaldıran Sultan, kendi döneminde zor durumda bulunan İslam dünyasını tekrar düzluğe çıkarmış, Halife'ye eski saygınlığını kazandırmış, bu hizmetleri sonucunda Halife tarafından "Doğunun ve Batının Hükümdarı" unvanıyla ödüllendirilmiştir.²⁵ Bu süreçten sonra Selçuklular İslam âleminin önderi durumuna gelmiş, Şîî Fâtımî hilafetine karşı mücadele ve Sünni Müslümanların koruyuculuğu değişmez bir siyaset olarak Sultan Tuğrul'dan sonra tahta çıkan Selçuklu Sultanlarına miras kalmıştır.

Çağrı Bey, yetmiş yaşlarında 1060'ta, Tuğrul Bey ise Halife'nin kızıyla evlendikten kısa bir süre sonra 1063'te yine yetmiş yaşında vefat etti. Tuğrul Bey, 25 yıl süren saltanatı boyunca kurduğu devletin temellerini sağlamlaştırarak sınırları Ceyhun'dan Fırat'a kadar genişletti.²⁶

²³ Merçil, ss. 49-50.

²⁴ Kafesoğlu, ss. 37-38.

²⁵ Köymen, Devri, s. 180.

²⁶ Kafesoğlu, ss. 41-42.

Tuğrul Bey'in oğlu olmadığından, kendisinden sonra Ebu'l Kasım Süleyman'ı veliaht tayin etmişti. Fakat veliahtın kardeşi Alp Arslan buna karşı çıktı. Alp Arslan hem kardeşiyle hem de Kutalmış'la yaptığı taht mücadelesinde galip geldi ve Selçukluların başına geçti. Alp Arslan'ın ilk icraatı Nizamülmülk'ü Selçuk Sultanlığı vezirliğine tayin etmesi olmuştur.²⁷

Sultan Alp Arslan ilk hedef olarak kendine batıyı seçerek, fetih hareketlerine girişti. Azerbaycan ve Kafkasya'da Ermeni ve Gürcü birlikleri karşısında önemli başarılar kazanılmasıyla beraber bir kısım topraklar Selçukluların eline geçti. Bu fetihler sayesinde hem sınırlar genişletildi hem de buralarda ikamet eden Türkmenler itaat altına alındı. Yine bu süreçte Alp Arslan, Bizanslıların elinde bulunan Doğu Anadolu'nun kuzeydoğu ucundaki "asla fethedilemez" tabiriyle ün salmış Ani Kalesi'ni 1064'te fethederek, İslam dünyasının büyük takdirini kazanmış, Halife tarafından "Ebu'l Feth" unvanıyla şereflendirilmiştir.²⁸

Sonrasında, Alp Arslan, Kirman Meliki olan kardeşi Kavurd'un isyanıyla karşılaştı. Bu isyanı kısa sürede bastırarak kardeşini affedip Kirman hâkimi olarak bıraktı. 1065'te doğu seferine çıkan Sultan Alp Arslan, Ceyhun nehrini aşarak Türkistan'a girdi. Buradaki mücadelelerden başarıyla çıkan Alp Arslan daha sonra dedesi Selçuk'un mezarını ziyaret amacıyla Cend şehrine gitti. Buradan da Merv şehrine hareket eden Alp Arslan, bu ilk Türkistan seferi ile eski ülkesinin Maverâünnehir'e komşu kısımlarını Selçuklu Devleti'ne bağlamıştır. Bir süre bu bölgede kalan Alp Arslan, Melikşah'ı Karahanlı hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun'la evlendirip kendinden sonra veliaht ilan ederken, diğer oğlu Arslan Şah'ı Gazne hükümdarının kızı ile evlendirmiştir. Alp Arslan'ın doğu sınırını güvence altına alan bu evliliklerle beraber, kendinden sonra kimin başa geleceği sorununu çözmesinin ardından Selçuklu Devleti artık yüzünü asıl hedef olan batıya çevirmiştir.²⁹

Bir süredir Anadolu istikametinde devam eden yıpratma ve yıldırma akınları, Bizans İmparatorluğu'nu oldukça rahatsız ediyordu. Bu sorunu tamamen ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçen imparator Diogenes büyük bir orduyla yola çıktı. İmparatorun bu hamlesi üzerine Alp Arslan da harekete geçmiş, iki taraf Malazgirt-

²⁷ Turan, ss. 147-149.

²⁸ Merçil, s. 52; Alptekin, s. 119.

²⁹ Turan, ss. 157-158; Kafesoğlu, ss. 44-45.

Ahlât arasındaki Rahve ovasında karşı karşıya gelmiştir. İki ordu arasındaki sayıca üstünlük Bizans ordusu lehine olmasına rağmen Türk tarihi için çok büyük anlam ifade eden Malazgirt Savaşı'nı Alp Arslan idaresindeki Selçuklu ordusu, 26 Ağustos 1071'de kazanmıştır. İslam dünyasında büyük yankı uyandıran bu zafer neticesinde Anadolu'da Türk akınlarına karşı mücadele eden Bizans gücünün direnci kırılmış, bu süreçten sonra Anadolu'nun kaderini tayin etme ve kalıcı olarak yurt edinme olanağı Türklerin eline geçmiştir. Malazgirt Zaferi sonrasında, Bizans imparatoru Diogenes'le yapılan antlaşma, kendisinin İstanbul'a dönmesine müteakip, mahkûm edilip ölmesi neticesinde uygulanamamıştır. Sultan Alp Arslan, antlaşmanın silah zoruyla gerçekleştirilmesinden başka çare kalmaması üzerine, kumandan ve beylerine bütün Anadolu'nun fethedilmesini emretti.³⁰

Bu gelişmeden sonra harekete geçen Selçuklular, emirlerindeki Türkmen boylarını Orta Asya'dan batıya sevk ederek, Doğu Anadolu'daki Bizans sınırına gönderdiler. Bu baskı karşısında zaten önemli bir gücünü Malazgirt Savaşı'nda yitirmiş olan Bizans askerî gücü, Türklerin gaza akınları karşısında çok fazla direnç gösterememiş ve önemli kalelerini Türklere terk etmek zorunda kalmışlardı. Bu dönemde Marmara Denizi sahillerine kadar fethedilen Anadolu, iskân edilmiş, Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşması için gerekli bütün tedbirler alınmıştır. Sultan Alp Arslan, Karahanlılar üzerine çıktığı bir seferde, esir alınan bir kale kumandanı tarafından Maveraünnehir'de hançerlenerek şehit edildi.³¹

Alp Arslan'ın vefatından sonra oğlu Melikşah, Vezir Nizamülmülk'ün desteğiyle Selçuklu Sultanı oldu. Melikşah, saltanatının ilk yıllarında Sultanlığını tanımayan Kirman Meliki Kavurd'un isyanıyla karşılaşmış, iki taraf arasında Hemedan'da gerçekleşen savaş sonucunda Kavurd tehlikesi ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca aynı dönemde devletin sınırlarını tehdit etmeye başlayan Gazneliler ve Karahanlıların saldırıları başarıyla önlendi ve iki devlet de Selçuklularla anlaşmaya mecbur edildi. Saltanatının zorlu geçen ilk iki yılında hem veziri hem de hocası olan Nizamülmülk'ün tecrübesinin ve tavsiyelerinin katkılarıyla doğu sınırlarının güvenliğini sağlayan Melikşah, ülkenin merkezini İsfahan'a taşımıştır.³²

³⁰ Kafesoğlu, İA, s. 369.

³¹ Köymen, Devri, s. 280; Kafesoğlu, s. 61.

³² Merçil, s. 55; Alptekin, ss. 129-131.

Devletin iç işlerinin halledilmesinin ardından geniş bir fetih politikası planının devreye sokulduğunu görüyoruz. Anadolu'ya yapılan akınlarda Kutalmışoğlu Süleyman Şah ve Türkmen beylerinden Alp İlig, Afşin, Dilmaçoğlu Mehmet, Mengücek, Danişment Gazi Ebulkasım, Artuk Bey, Mansur, Dolat gibi komutanların çabaları sonucunda Bizans, elinde kalan Anadolu topraklarını yavaş yavaş kaybediyordu. Selçuklu komutanları, Bizans'ın Türkleri durdurmak amacıyla kurduğu Ölmezler adlı askerî birlikleri de yenilgiye uğrattılar. Artık Sapanca, İzmit gibi Anadolu'nun en uç kesimlerinde bile Türkmenleri görebilmek mümkündü. Bizans'ın içerisinde bulunduğu karmaşa ortamından yararlanan Süleyman Şah, İznik'e yerleşerek, bu şehri, Türkiye Selçukluları Devleti'nin merkezi yaptı. Bu süreçte Selçuklular, Anadolu'da sahil şehirleri dışında, bütün bölgeyi ele geçirdiler.³³

Selçukluların ana siyasetlerinden biri olan Şîî Fâtımîlere karşı mücadelenin Melikşah döneminde de devam ettiğini görüyoruz. Atsız önderliğinde gerçekleşen fetihlerde Remle, Kudüs, Trablusşam ve Sur ele geçirilmiş, Şam'ın da Selçuklu sınırlarına katılmasıyla, camilerde okunan Şîî-Fatımî ezanı yasaklanırken, cuma hutbesi de Halife Muktedî ve Sultan Melikşah adına okutulmuştur.³⁴ Sonrasında yine Atsız önderliğinde gerçekleşen Mısır Seferi, Kahire önlerinde başarısızlığa uğramış, bu başarısızlık üzerine Melikşah, Atsız'ın savaş esnasında öldüğünü düşünerek kardeşi Tutuş'u Suriye'ye göndermiştir. Şam'ı tekrar ele geçiren ve Fâtımî tehlikesini savuşturan Tutuş burada Suriye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştır.³⁵

Sultan Melikşah, Kafkasların devlete bağlanması hususuna da önem vermiş, buraya bizzat kendisinin başında olduğu ve amacına ulaşan üç sefer düzenlemiştir. Bu bölgede hâkimiyetini perçinleyen Sultan, daha sonra güçlü bir orduyu Diyarbakır'daki Mervaniler Devleti üzerine göndermiş, bölgedeki büyük şehirler ele geçirilmiştir. Mervaniler Devleti yıkıldıktan sonra bölge doğrudan merkeze bağlanmıştır.³⁶

Melikşah, kardeşi Tutuş ile Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın mücadelesi üzerine 1086'da İsfahan'dan hareket ederek, Suriye'de asayişini yeniden tesis etti.

³³ Kafesoğlu, ss. 62-63.

³⁴ Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1983, ss. 64-65.

³⁵ Sevim, ss. 82-84.

³⁶ Merçil, ss. 56-57.

Halep Valiliğini Aksungur'a, Urfa'yı Bozan'a, Antakya'yı da Yağısıyan'a verdi. 1087 yılında Melikşah, Süveydiye kıyılarından Akdeniz'e ulaştı. Dönüşte hilafet merkezi olan Bağdat'ı ziyaret etti. Burada düzenlenen törende Sultan Melikşah'a Halife Muktedi tarafından iki kılıç kuşatıldı ve 25 Nisan 1087'de "Doğunun ve Batının Hükümdarı" ilan edildi. Bağdat'tan döndükten sonra doğuya yönelen Sultan, Karahanlıların önce batı daha sonra da doğu kolunu Selçuklu Devleti sınırları içerisine katmıştır. Böylece Selçukluların sınırları Uzakdoğu'dan Ortadoğu'ya kadar geniş bir alana yayılmış oluyordu.³⁷

Melikşah döneminden bahsederken onun ve veziri Nizamülmülk'ün Bâtınilere karşı mücadelelerine de ayrı bir parantez açmak gerekir. Sünni dünyasının koruyuculuğunu üstlenen ve Şîî Fâtımîlere karşı mücadele eden Selçuklular, askerî alanda üstünlüklerini birçok savaşta kanıtlamışlardır. Fâtımîlerin elinde kalan diğer mücadele yöntemi olan propaganda ise Selçukluların sıkı tedbirleri karşısında başarısız olmuştur. İşte bu dönemde ortaya çıkan Hasan Sabbah, 1090 yılında Alamut Kalesi'ni ele geçirmiş ve burayı Bâtıniliğin merkezi haline getirmiştir. Bu merkezden yürütülen faaliyetlerin genel amacı önemli devlet yöneticilerine ve komutanlarına düzenlenen suikastlar aracılığıyla Selçuklu Devleti'ni zayıf düşürmektir. Bunun haricinde bir diğer gaye ise İsmailî düşüncesini Selçuklu toprakları içerisinde yaymaktır. Özellikle Sultan Melikşah döneminden Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar geçen süreçte, İmparatorluğa büyük zararlar veren ve Vezir Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi'nde Devletin yöneticilerine, mücadele edilmesi gereken tehlikelerden biri olarak işaret edilen bu harekete karşı alınan ilk önlem olarak süreç içerisinde sayıları gittikçe artan medreselerdir. Bu medreseler aracılığı ile genç kuşağa verilecek eğitimle bu hareketin yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca birçok kez Alamut Kalesi dâhil Bâtîni kaleleri kuşatılmış fakat çeşitli nedenlerle kesin bir askerî başarı elde edilememiştir.³⁸

1092 senesinde, önce Selçuklulara çok büyük hizmetlerde bulunmuş Nizamülmülk, Hasan Sabbah'ın fedailerinden biri tarafından, ondan sonra da Sultan Melikşah, Bağdat'ta zehirlenerek şehit edildiler.³⁹

³⁷ Kafesoğlu, ss. 66-67.

³⁸ Köymen, Devri, ss. 208-210.

³⁹ Merçil, ss. 59-60.

Melikşah'ın ölümünden sonra yerine kimin geçeceği Selçuklu hanedanı içerisinde uzun anlaşmazlıklara neden oldu, dolayısıyla devlet bu dönemde önemli derecede güç kaybetti. Tahtı ele geçirmek için ilk hamlenin Melikşah'ın eşi Terken Hatun'dan geldiğini görüyoruz. Terken Hatun, elinde bulunan devlet hazinesinin gücünü de kullanarak küçük oğlu Mahmud'u 1092'de Sultan ilan etti ve adına hutbe okutmaya muvaffak oldu. Bu arada taraftarlarıyla Rey'e çekilen Berkyaruk da Sultanlığını ilan etti ve Terken Hatun'un Kürboğa komutasında kendi üzerine yolladığı güçlü bir orduyu Burucerd'te bozguna uğrattı. Bu yenilgi üzerine Terken Hatun, Gence Meliki İsmail b. Yakuti'yi Berkyaruk'un üzerine gitmesi için ikna etmiş ancak bu hamlesi de Kerec'deki mücadelenin Berkyaruk lehine sonuçlanmasıyla başarısızlığa uğramıştır. Terken Hatun ölümünden önce son bir hamle yaparak Tutuş'u kendi tarafına çekmişti. Başta Tutuş'un yanında olan Emirler Berkyaruk'un tarafına geçince Suriye'ye geri dönen Tutuş, sonra daha güçlü bir ordu toplamış, kendine ihanet ettiğini düşündüğü Emirleri cezalandırmış ve Berkyaruk'la savaşmak için Rey üzerine yürümüştür. İki taraf arasında 1095 yılında gerçekleşen savaştan Berkyaruk galip çıkmış, Tutuş savaş alanında öldürülmüştür. Terken Hatun'un 1094'teki ölümü ve oğlu Mahmud'un da çiçek hastalığı sebebiyle vefat etmesiyle ülkenin batısında taht için kendisiyle mukavemet edecek bir güç kalmamıştır. Sonraki süreçte ülkenin doğusunda isyan eden amcası Arslan Argun'un da bir kölesi tarafından öldürülmesi neticesinde Berkyaruk, bütün rakiplerini bertaraf ederek Selçuklu Sultanı olmuştur.⁴⁰

Sultan, iç karışıklıkları ortadan kaldırdıktan sonra kardeşi Sencer'e Horasan'ın, diğer kardeşi Muhammed Tapar'a ise Gence ve çevresinin idaresini verdi.⁴¹

Berkyaruk döneminin en önemli olaylarından biri kuşkusuz Haçlı Seferlerinin başlamasıdır. Berkyaruk, Haçlılara ve onların Antakya kuşatmasına karşı Kürboğa'yı ve Artuklu beylerini onların üzerine gönderdi. Türklerin mücadelesine ve verdikleri büyük kayıplara rağmen Anadolu'yu aşan Haçlı orduları, Suriye'ye ulaştı. Bu süreçten sonra Fatımîlerin Haçlılarla anlaşmasına, Suriye Melikleri ve Emirleri arasındaki rekabet gibi olumsuzluklar da eklenince Türkler bozguna uğradı. Sonuç

⁴⁰ Kafesoğlu, İA, ss. 373-374.

⁴¹ Kafesoğlu, ss. 73-74.

olarak ilerlemeye devam eden Haçlılar, Antakya'yı işgallerinden bir yıl sonra Kudüs'ü de ele geçirdiler.⁴²

Berkyaruk kısa bir süre içerisinde kardeşi Muhammed Tapar'ın şahsında yeni bir saltanat rakibiyle karşılaştı. Sefîdrud'da başlayan kardeşlerin savaşları karşılıklı mağlubiyet ve zaferlerle devam etti. Yaşanan bu buhranı dağıtmak amacıyla araya giren halife ve âlimlerin teşvikleri ile iki kardeş arasında barış sağlandı. 1104'te devleti yönetim anlamında bölen bu anlaşmanın neticesinde Sefîdrud sınır olmak üzere, Kafkasya'dan Suriye'ye kadar bütün vilayetlerde, Muhammed Tapar Sultan olarak tanındı. Bağdat, Rey, Cibal, Taberistan, Fars, Azerbaycan, Huzistan, Mekke ve Medine'nin idaresi ise Berkyaruk'ta kaldı. Diğer kardeş Sencer'in hâkim olduğu Horasan'da ise hutbe Muhammed adına okutuldu.⁴³

Saltanatı sürekli mücadele içinde geçmiş olan Berkyaruk 1104 yılında, yirmi altı yaşındayken vefat etti. Berkyaruk'un vefatından sonra oğlu Melikşah Bağdat'ta Sultan ilan edildi ancak Muhammed Tapar, Bağdat üzerine yürüyerek, çok fazla engelle karşılaşmadan 1105'te tek başına Sultan oldu. Mengü-Bars ve Tekiş'in oğulları saltanat iddiasıyla isyan etse de Muhammed Tapar bu isyanları bastırdı.⁴⁴

Bu dönemde de devam eden Haçlı tehlikesi karşısında Muhammed Tapar çeşitli hamleler yaptı. Görevlendirdiği Emir ve komutanlar Suriye'deki Haçlılarla mücadeleye giriştiler. Haçlılara karşı mücadele etmesi için görevlendirilen Emîr Mevdud'un, Şam Ulu Camii'nde bir Bâtînî tarafından öldürülmesi üzerine Muhammed Tapar kumandan olarak Aksungur'u atadı. Bu süreçte Haçlılarla yapılan mücadelelerde kumandanlar arasında tam anlaşma sağlanamadığından kesin sonuç alınamamıştır.⁴⁵

Muhammed Tapar, Melikşah döneminden beri devlete büyük zarar veren Bâtînîlere karşı verdiği mücadele sonucunda bazı kaleleri ele geçirdi. Sultan, 1117'de bu sorunu tamamen ortadan kaldırmak üzere dönemin önemli kumandanlarını, Bâtînîlerin merkezi olan Alamut ve diğer Bâtînî kalelerine gönderdi. Çok sayıda Bâtînî öldürülmesine rağmen 1118'de Muhammed Tapar'ın vefatı sonucunda istenilen neticeler elde edilemedi.⁴⁶

⁴² Merçil, s. 62.

⁴³ Turan, s. 229; Kafesoğlu, s. 74.

⁴⁴ Merçil, s. 64.

⁴⁵ Turan, ss. 231-232.

⁴⁶ Turan, s. 233.

Muhammed Tapar'ın vefatının ardından devletin ileri gelenleri, onun henüz küçük yaştaki oğlu Mahmud'u tahta geçirmeye çalışmışlarsa da, Horasan Meliki olan Sencer saltanat iddiasında bulundu. 1119 tarihinde yapılan Save Savaşı'nı kazanan Sencer, Sultanlığını ilan etti. Sultan Sencer yeğeni Mahmud'a kendi egemenliğini tanımak şartıyla, Rey hariç batı ülkelerinin hâkimiyetini bıraktı ve böylece "Irak Selçukluları Devleti" ortaya çıkmış oldu.⁴⁷

Saltanat süresinin büyük bir kısmında ülkenin doğusuyla ilgilenen Sultan Sencer, Gazneli hükümdarı Behram Şah'ın üzerine sefer düzenlemiş, Batı Karahanlı Devleti'nde ortaya çıkan isyanları ve düzensizlikleri ortadan kaldırmıştır. Doğu Karahanlılar Devleti'ni yıkarak Seyhun boylarını zorlayan Karahitaylarla karşı karşıya gelen Sencer, iki taraf arasında 1114 senesinde gerçekleşen Katvan Meydan Savaşı'nı kaybetti. Bu savaşın kaybedilmesiyle, Seyhun nehrine kadar olan topraklar putperest bir kavim olan Karahitayların eline geçmiştir. Ayrıca Sencer'in ordusu tamamıyla dağılmış, eşi Terken Hatun esir düşmüştür.⁴⁸

Sultan Sencer'in Katvan Savaşı'nda ordusunu kaybetmesi, Harzemşah Atsız'ı harekete geçirdi. Fırsatı değerlendirmek isteyen ve Selçuklu topraklarına göz diken Atsız, başkent Merv dahil olmak üzere, Serahs, Nişabur ve Beyhak gibi devletin önemli şehirlerini ele geçirip Selçuklu hazinesine el koydu. Bu gelişmeleri takip eden yılda kuvvetlerini tekrar toparlayan Sencer, karşı harekete geçmiş ve Atsız'ı tekrar itaat altına almıştır.⁴⁹

Katvan yenilgisinden yararlanmaya çalışan sadece Atsız değildi. Gur hükümdarı Alâeddin Hüseyin, bağımsızlığını ilan etmek için yıllık vergisini ödememek gibi davranışlarla, Sencer'e olan tâbiliğinden kurtulma yollarını arıyordu. Ayrıca Alâeddin Hüseyin bu olumsuz icraatların dışında sınırlarını da Selçukluların aleyhine genişletmeye başlaması üzerine, Gurlular üzerine yürüyen Sultan Sencer, 1152'de gerçekleşen savaşta Gur ordusunu mağlup etti. Böylelikle Katvan Savaşı'ndan sonra imparatorluk üzerindeki oluşan sisli hava biraz da olsa dağılmış oluyordu. Ancak kazanılan zaferin sağladığı olumlu ortam çok uzun sürmedi. Bu kez de Selçukluların vergilerini toplayan Emirler ile Oğuzlar arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Sencer, Emirlerin baskısıyla Oğuzlar üzerine yürümek zorunda kaldı. 1153

⁴⁷ Kafesoğlu, ss. 78-79.

⁴⁸ Merçil, s. 69.

⁴⁹ Turan, s. 242.

senesinde Belh civarında, Oğuzlarla yapılan savaşı Selçuklular kaybetti ve Sultan Sencer bu mağlubiyet sonrasında esir düştü.⁵⁰

Oğuzlar esir Sultan'a iyi davranıp, gerekli hürmeti göstermiş olmalarına rağmen onun, üç yıllık esareti esnasında Merv dahil olmak üzere Horasan'ın bütün şehirlerini yağmalamışlardır. Sencer, bu esaret döneminden sonra Oğuzların elinden kurtulmasına rağmen hem kendisi hem de devlet eski durumunda değildi. Oğuz darbesinin devamındaki sürecin Selçuklu İmparatorluğu'nda yarattığı iç huzursuzluk ve kargaşa ortamı, imparatorlukta iyileşmesi mümkün olmayan derin yaralar açmış, buna olumsuz siyasi koşulların yanı sıra Sencer'in artık hem ruhen hem de bedenen çökmüş olması da eklenince, imparatorluğun içinde bulunduğu zor durumdan kurtulma olasılığı iyice azalmıştır. Sultan Sencer'in 1157 yılında yetmiş iki yaşında vefatından sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilmiş olup, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'daki Selçuklu hanedanı üyelerinin idaresi altındaki devletler yaşamaya devam etmiştir.⁵¹

1.3. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya yaptığı keşif akınının devamındaki süreçte devletin siyasetinde en önemli hedeflerden biri haline gelen Anadolu topraklarının fethi, Alp Arslan'ın önderliğindeki Malazgirt Savaşı sonrasında hız kazandı. Alp Arslan, bu zafere katkıda bulunan kumandan ve Türkmen reislerine, Anadolu'yu Türkleştirme ve İslamlaştırma görevini verdi.

Alp Arslan'ın emriyle harekete geçen isimlerden biri de Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'nun torunu Kutalmışoğlu Süleyman Şah'tır. Antakya'dan Anadolu'ya doğru harekete geçen Süleyman Şah, 1075 senesinde İznik'i fethederek, burayı emrindeki kuvvetlerin merkezi haline getirmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini atmıştır. Fetih hareketlerine devam eden Süleyman Şah, Bizans içerisindeki taht mücadelelerinden faydalanarak, 1077'de Konya'yı ele geçirmiş

⁵⁰ Merçil, ss. 70-71.

⁵¹ Sümer, ss. 115-116; Turan, s. 246.

1080'e kadarki süreçte İstanbul Boğazı'nın Anadolu sahillerinin tamamını Türkiye Selçuklularının hudutları içerisine katmıştır.⁵²

Süleyman Şah, Anadolu'daki toprak bütünlüğünü sağlamak ve hâkimiyet sahasını genişletmek amacıyla kendine hedef olarak Fırat boylarında ve Kilikya civarında güçlenmeye başlayan Ermeni prensliklerini seçti. 1083 senesinde Adana, Tarsus ve Misis dâhil tüm bölgeyi ele geçiren Süleyman Şah, 1084'te Hıristiyanlardan Antakya'yı aldı. Ayrıca yine bu dönemde Ayıntab, Harim, İskenderun, Süveydiye de Türkiye Selçukluları'nın hakimiyetine geçti. Onun bu bölgedeki faaliyetleri Ukayloğullarından Halep hâkimi Şerefüddeyle Müslim ve Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'u rahatsız etti. Halep-Antakya arasında gerçekleşen savaşta Müslim engelini ortadan kaldıran Süleyman Şah, 1086'da Halep civarındaki Aynu Seylem'de Tutuş'la yaptığı savaşta mağlup oldu ve hayatını kaybetti.⁵³

Savaş sonrasında Süleyman Şah'ın oğulları, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yanına gönderildi. Bu süreçte devlet Süleyman Şah'ın İznik'te vekil bıraktığı Ebü'l-Kasım tarafından yönetildi. Sultan Melikşah, Türkiye Selçuklularını itaat altına almak amacıyla 1090 civarlarında Anadolu'ya önce Porsuk Bey'i, sonrasında Urfa Emiri Bozan'ın idaresindeki orduları sevk etti. 1092'de Ebü'l-Kasım, Bozan tarafından öldürülmüşse de Selçuklu Sultanı Melikşah'ın aynı senedeki vefatından sonra, İran'dan kaçarak gelen Kılıç Arslan, İznik'te Ebü'l-Kasım'ın yerine bıraktığı kardeşi Ebü'l-Gazi tarafından merasimle karşılanıp, Türkiye Selçuklularının ikinci Sultanı olarak tahta çıkarıldı.⁵⁴

I. Kılıç Arslan, tahta çıktığında Anadolu'da kurulmuş herhangi bir birlikten söz edebilmek mümkün değildir. İzmit ve Körfez sahilleri Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiş, İzmir ve çevresi ise Çaka Bey'in hâkimiyeti altındaydı. Ayrıca Türk Beyliklerinden Danişmentliler, Saltuklular ve Mengücekliler Anadolu'nun çeşitli bölgelerini yönetimleri altına almıştı. Bahsettiğimiz bu ortamda harekete geçen I. Kılıç Arslan, sahip olduğu İznik ve havalisindeki devleti teşkilatlandırdıktan sonra

⁵² Ali Sevim, **Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah**, TTK Yayınları, Ankara, 1990, (Süleymanşah) s. 26; Merçil, ss. 104-105.

⁵³ Turan, ss. 283-284.

⁵⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 13.baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010, (Zamanında), ss. 114-116; Merçil, s. 115.

kendi toprakları aleyhinde gelişme gösterdiğini düşündüğü Çaka Bey'i ortadan kaldırdı.⁵⁵

Haçlıların Batı Anadolu'ya girmesi, Türkiye Selçuklularının tarihindeki en önemli olaylardan bir olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da Türk birliğini ve toprak bütünlüğü sağlama faaliyetlerine karşı oldukça olumsuz etkileri olacak olan Haçlı Seferleri'nin ilki 1096-1099 yılları arasında yapıldı. Bu ilk seferde Amiens'li keşiş Pierre l'Ermit öncülüğündeki zayıf kuvvetler Türkler tarafından imha edildiyse de kısa süre sonra asıl savaşçıların oluşturduğu güçlü grup Bizans üzerinden Anadolu'ya girmiş ve İznik'i kuşatmıştı. İznik'teki kuşatmayı yaramayan I. Kılıç Arslan geri çekildi ve 22 yıllık bir zaman diliminde Türkiye Selçuklularının başkenti konumunda olan şehir, Haçlılar tarafından daha önceden anlaşılan Bizans İmparatorluğu'na teslim edildi.⁵⁶

İznik'in kaybıyla geri çekilen I. Kılıç Arslan bu olaydan sonra Haçlılarla mücadelede vur-kaç taktiği ile bazı başarılar kazanmasına rağmen kendisinden çok üstün olan düşmanlarının ilerleyişini durduramadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine I. Kılıç Arslan devletin yeni başkenti olarak Konya'yı seçmiş ve Haçlılarla mücadeleye kaldığı yerden devam etmiştir. Ayrıca Anadolu'da Türk birliğini tesis etme amacıyla diğer Türk beyliklerine karşı önemli başarılar kazanıldı.⁵⁷

Türkiye Selçuklu Devleti'nin sınırlarını genişletme faaliyetleri doğrultusunda Musul hâkimiyeti için, Emir Çavlı, Artukoğlu İlgazi ile Suriye Meliki Rıdvan'ın kuvvetleriyle Habur Nehri kenarında karşı karşıya gelen I. Kılıç Arslan, savaşı kaybettikten sonra nehre düşüp boğulmuş, büyük oğlu Şehin Şah ise Emir Çavlı tarafından yakalanıp Sultan Muhammed Tapar'a gönderilmiştir.⁵⁸

1110 yılında serbest bırakılan Şehin Şah (veya Melikşah), Konya'ya gelerek tahta çıkmasına rağmen ağabeyi ile taht mücadelesine girişen I. Mesud, 1116 yılında Danişmentlilerin de desteği ile ağabeyini tahttan indirip Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçti.⁵⁹

⁵⁵ Kafesoğlu, s. 90.

⁵⁶ Turan, Zamanında, ss. 128-130.

⁵⁷ Turan, Zamanında, s. 131; Turan, s. 287.

⁵⁸ Kafesoğlu, İA, s. 380.

⁵⁹ Kafesoğlu, s. 92.

Sultan I. Mesud'un saltanatının ilk yıllarında kendisinin tahta geçmesinde başrol oynayan Danişmentlilerin nüfuzunu ve himayesini görmek mümkündür. Danişmentlilerde Emir Gazi ve onun ölümünden (1134) sonra yerine geçen oğlu Mehmed Gazi'nin (1142) dönemlerinden sonra bağımsız hareket etme fırsatını yakalayan Mesud, 1143 senesinde Ankara, Çankırı, Kastamonu ve havalisini Danişmentlilerden geri alarak Türkiye Selçuklularının Anadolu'daki üstünlüğünü tekrar ele geçirmesini sağlamıştır. Ayrıca 1144'te Elbistan'ı ele geçiren Sultan I. Mesud, buranın yönetimine büyük oğlu II. Kılıç Arslan'ı tayin etmiş, Göksun ve Maraş bölgelerinde Haçlılarla mücadeleye giriştiği dönemde Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'un Konya üzerine yürüdüğünü haber alarak geri dönmüş ve Bizanslılarla yapılan savaştan galip çıkan taraf olmuştur.⁶⁰

Bu sırada İmameddin Zengi tarafından 24 Aralık 1144'te Urfa Haçlı Kontluğu'nun ortadan kaldırılması sonucunda gerçekleşen İkinci Haçlı Seferiyle Anadolu'ya giren Avrupalılar da, ilk Haçlı Seferinin tecrübesiyle daha güçlü hale gelmiş Türkler karşısında tutunamadı. Ermeniler ve Haçlıların elinden birçok kale ve şehri ele geçiren Sultan I. Mesud, kırk yıl saltanatta kaldıktan sonra, 1155 senesinde vefat etti. Onun döneminde elde edilen bu zaferler hem devletin daha güçlü hale gelmesini sağladı hem de yakalanan istikrar sonucunda yükselme devri tekrar başladı.⁶¹

Sultan I. Mesud ölmeden önce ülkeyi üç oğlu arasında taksim etmişti. Bunlardan II. Kılıç Arslan, tahta geçtiğinde gerek aile içinden ve gerekse dışarıdan muhalefetle karşılaştı. Öncelikle içteki sorunları halletmeyi amaçlayan II. Kılıç Arslan, devletin taht kavgalarından zarar görmemesi amacıyla ortanca kardeşi Devlet'i ortadan kaldırdı. Bu gelişmeler üzerine küçük kardeş Şehin Şah kendine ait olan Ankara-Çankırı taraflarına kaçmış ve Selçuklularla sürekli rekabet içerisinde olan Danişmentlilerin Emiri Yağıbasan'la işbirliği içerisine girmiştir.⁶²

Tahttaki yerini sağlamlaştıran II. Kılıç Arslan'ın çözmesi gereken bir diğer sorun, Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos ile Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud Zengi'nin anlaşarak kendisine karşı kurduğu ittifaktı. Bizans İmparatoru ile

⁶⁰ Turan, ss. 289-290; Kafesoğlu, s. 92.

⁶¹ Turan, Zamanında, ss. 208-210; Merçil, s. 123.

⁶² Kafesoğlu, s. 93.

anlaşarak bu sorunu da çözen II. Kılıç Arslan, artık Anadolu'nun siyasi birliği için fetih hareketlerine girişebileceği uygun ortamı yaratmıştı.⁶³

II. Kılıç Arslan Batı sınırlarını güvence altına aldıktan sonra Doğu seferine çıktı. 1163'te Yağıbasan'ı mağlup ederek Danişmentlilerden Elbistan, Darende, Kayseri ve Malatya'yı aldı. Ayrıca kardeşi Şehin Şah'ın yönetimi altında olan Ankara ve Çankırı'yı ele geçirdi. Sonrasında Nureddin Mahmud Zengi'nin işgali altındaki toprakları geri alan II. Kılıç Arslan'ın, kazanılan başarılar sonucunda itibarı önemli derecede artmıştır.⁶⁴

Sultan'ın güçlenmesinin doğal bir sonucu olarak Eskişehir civarında kümelenmiş Türkmen grupları, Bizans topraklarına akınlar düzenlemeye başladı. Bizans'ın hâkimiyet alanının içlerine kadar devam eden bu yıldırma ve yıpratma faaliyetleri bir süre sonra iki tarafın karşı karşıya gelmesi sonucunu doğurdu. II. Kılıç Arslan, ustaca uyguladığı savaş taktikleriyle, Bizans ordusuna karşı, 1176 Miryokefalon (Myriokephalon) Meydan Savaşı'nı kazanarak Anadolu'yu yurt edinen Türklerin buradan çıkarılamayacağı gerçeğini kanıtlamıştır. Malazgirt Zaferi'nden sonra Selçukluların kazandığı ikinci büyük zafer niteliği taşıyan bu muharebe neticesinde, hem Hıristiyan dünyasında "*Türklerin işgali altındaki memleket*" olarak görülen Anadolu'nun artık Türk-İslam yurdu olduğu ispat edildi, hem de Bizans'ın Türkler üzerine taarruz gücü kırıldı.⁶⁵

Miryokefalon Savaşı'nın sonrasında Selçuklulara karşı savaş öncesi inşa edilmiş istihkâmların yapılan anlaşma sonucunda kaldırılması ile 1182 yılında, Uluborlu, Kütahya ve Eskişehir havalileri zapt edilmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti sınırları Denizli'ye kadar ulaşmıştır. 1178'de Sivas, Niksar ve Tokat'ı alarak, bütün Danişmentli topraklarını ele geçiren II. Kılıç Arslan, bu beyliğe son vererek sınırları Fırat nehrine kadar genişletmiştir.⁶⁶

II. Kılıç Arslan'ın zafer ve başarılarla dolu saltanat döneminin ardından, mücadeleyle geçen ömründe, yılların yorgunluğu ve ihtiyarlığının da eklenmesiyle, kendisi devletin topraklarını on bir oğlu arasında paylaştırdıktan sonra Konya'da büyük Sultan olarak istirahata çekilmeyi ve devleti yönetme yetkisini veziri

⁶³ Turan, ss. 226-227.

⁶⁴ Kafesoğlu, s. 94.

⁶⁵ Merçil, s. 123; Kafesoğlu, s. 95.

⁶⁶ Kafesoğlu, s. 95.

İhtiyar'üd Din Hasan'a bırakmayı tercih etti. Ancak devletin kardeşler arasında pay edilmesi Melikler arasında iktidar mücadelesini alevlendirdi ve devlet açısından olumsuz sonuçlar doğurdu.⁶⁷

Selçuklular bu iç karışıklarla uğraşırken Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılardan Kudüs'ü geri alması, Üçüncü Haçlı Seferinin başlamasına neden oldu. Melikler arasındaki mücadele sebebiyle zayıf bir dönemde yakalanan Türkiye Selçukluları'nda II. Kılıç Arslan bu süreci en az zararla atlattı için Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ile dostluk kurmak için Alman İmparatorluğu lehinde Suriye'ye geçişlerde kolaylık sağlama yönünde çaba göstermiştir. Ancak II. Kılıç Arslan'ın çabası, oğullarının Akşehir'de Haçlılarla çatışması ve Türkmenlerin mağlubiyetiyle sonuçlanan savaşı engelleyememiş olması üzerine Haçlılar Konya'ya girerek şehre büyük zarar vermişlerdir. II. Kılıç Arslan, 1192 senesinde büyük oğlu Uluborlu Meliki Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanında Konya'da vefat etti.⁶⁸

II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra yerine geçen ve 1196 senesine kadar devletin başında olan I. Keyhüsrev, taht mücadelesindeki rakibi olan kardeşi Tokat Meliki II. Rükneddin Süleyman Şah'ın aynı sene içerisinde Konya'yı ele geçirmesiyle İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı.⁶⁹

Konya'yı ele geçirdikten sonra saltanatını ilan eden II. Rükneddin Süleyman Şah bir yandan kardeşleriyle mücadele ederken diğer yandan da devletin sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. Onun döneminde Bizans imparatoru tekrar senelik vergiye bağlanmış ve Ermeni prensi II. Leon yenilgiye uğratılmıştır. Mengücekoğulları ve Artukoğullarının elindeki bazı topraklar ele geçirilmiş, 1201'de Erzurum alınarak Saltuklu hanedanına son verildi. Erzurum'un alınmasından sonra komşu Gürcistan üzerine sefere çıkan Rükneddin Süleyman Şah, Sarıkamış dolaylarında yapılan savaşta mağlup oldu. Bu mağlubiyetin yaralarını sarmak için tekrar Gürcistan üzerine sefere çıktıysa da, 1204 tarihinde bu arzusunu gerçekleştiremeden vefat etti. Babasının yerine henüz çok küçük yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan geçmesine rağmen Gıyaseddin Keyhüsrev, Türkmen beylerinin davetiyle, Konya'ya gelerek tekrar Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sultanı olmuştur.⁷⁰

⁶⁷ Turan, Zamanında, ss. 242-244.

⁶⁸ Merçil, ss. 129-130.

⁶⁹ Turan, s. 293.

⁷⁰ Turan, Zamanında, ss. 242-244; Merçil, ss. 131-133.

Gıyaseddin Keyhüsrev, altı sene sürecek olan ikinci saltanat döneminde, Anadolu'nun siyasi birliğini ve güvenliğini sağlama gayeleri üzerine yoğunlaştı. Onun döneminde Anadolu'da emniyet ve asayişin sağlanması, milletlerarası ticaret yollarının Anadolu üzerinde toplanmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur. Yine bu dönemde gerçekleşen Dördüncü Haçlı Seferi neticesinde İstanbul'un Latinlerin eline geçmesi üzerine Bizans hanedanı Anadolu'ya kaçıp, İznik ve Trabzon merkez olmak üzere iki yeni devlet kurdu. İznik Kralı Theodoros Laskaris ile anlaşan Gıyaseddin Keyhüsrev, Karadeniz ticaret yolunu açmak için, 1206 yılında Rum İmparatoru III. Alexios Komnenos üzerine sefere çıktı ve bu mücadeleden galip ayrıldı.(1206) Sonraki yıl gerçekleşen Antalya'nın fethi ile Akdeniz ticaret sahası da güvence altına alındı. Sultan'ın Venediklilerle yaptığı ticaret anlaşmasıyla, Selçuklular artık denizcilik alanında söz sahibi olmaya başladı. Bu sırada Sultan'ın daha önceden kendine sığınan Alexios Komnenos'u himaye etmesi ve İstanbul'daki Latinlerle anlaşmış olması, İznik Kralı Laskaris ile arasını açmıştı. Bozulan ilişkiler beraberinde 1211 senesinde Alaşehir'deki savaşı getirdi. Savaşta şehit düşen Gıyaseddin Keyhüsrev'in yerine büyük oğlu İzzeddin Keykavus geçti.⁷¹

İzzeddin Keykavus, tahta geçtikten sonra bu durumu kabullenmeyen kardeşi Alâeddin Keykubad'la bir süre mücadele ettikten sonra ona karşı üstünlük sağladı. İktidar mücadelesini kazandıktan sonra babasının çizgisinden devam eden Sultan daha çok iktisadi meselelere yöneldi. Bu amaçla Kıbrıs Kralı ve Venediklilerle olan ticaret anlaşmalarını yeniledi. Akdeniz ticaretini güvenceye aldıktan sonra Karadeniz'e yönelerek, Sinop yolu üzerinde Rum İmparatoru Aleksios'u esir aldı ve kuşattığı Sinop'a hâkim oldu(1214).⁷²

Öte yandan kardeşler arasındaki taht mücadelesinden faydalanan ve Karaman, Ereğli, Ulukışla'yı ele geçiren Ermeni Kralı Leon, İzzeddin Keykavus tarafından yenilgiye uğratılarak, bahsi geçen yerlerle beraber bazı kaleleri de ele geçirdi. Kazanılan başarılar sonucunda anlaşma isteyen Ermeni Kralı, vergi vermek ve gerektiğinde asker göndermek şartlarıyla artık Selçuklu tabiiyetine girmiş oldu.⁷³

İzzeddin Keykavus'un 1220 yılında Malatya'da vefatının ardından yerine devlet büyüklerinin de onayıyla kardeşi Alâeddin Keykubad geçti. Onun tahta geçtiği

⁷¹ Turan, ss. 293-294.

⁷² Merçil, ss. 136-137.

⁷³ Turan, Zamanında, ss. 335-337.

ilk dönemlerde Moğol istilası Asya ve Doğu Avrupa'yı çok zor durumda bırakmıştı. Tehlikenin farkında olan Sultan, Anadolu'nun güvenliğini arttırmak için bazı önlemler alma ihtiyacını hissederek Konya, Kayseri ve Sivas gibi şehirlerin surlarını yeniden inşa ettirdi.⁷⁴

Alâeddin Keykubad döneminin önemli olaylarından birisi de, ileride Sultan'ın ismi dolayısıyla Alaiye (Alanya) adını alacak ve Sultanların kışlık merkezi haline gelecek olan Kolonoras Kalesi'nin fethidir. Bu fetih Anadolu ticaretinin gelişmesi bağlamında önemli olmasının yanında, Türk denizciliğinin gelişmesi açısından da mühim bir role sahiptir.⁷⁵

Alaiye'nin fethinden sonra kendisine muhalif tavırlar sergileyen bazı kumandanlarına sürgün ve idam gibi muhtelif cezalar vererek iktidarını güçlendiren Alâeddin Keykubad, kuzey yönünde harekete geçerek Kırım'da Karadeniz ticareti açısından çok değerli olan Suğdak limanını ele geçirmiş, ardından bölgedeki Rus Knez ve Kıpçak beylerini itaat altına almıştır. Öte yandan Selçukluların, ülkede ticareti geliştirme adına attıkları önemli adımlara karşın bazı ticaret kervanlarının güneyde Ermeniler tarafından soyulması üzerine buraya yönelen Alâeddin Keykubad, Manavgat, Anamur, Silifke ve Maraş istikametindeki birçok kaleyi ele geçirmiş ve Ermeni Kralı Hetum'a boyun eğdirmiştir.⁷⁶

Alâeddin Keykubad, 1226 yılında Diyarbakır Artuklu Meliki Mesud'un Selçuklular aleyhine ittifaklarda bulunması üzerine doğuya yönelerek Malatya'da topladığı bir orduyu onun üzerine gönderdi. Selçuklu ordusu Müttefik Artuklu-Eyyubi ordularına karşı üstünlük sağlamasına rağmen yaklaşan Moğol tehlikesini de göz önüne alan Sultan, Mesud'un tabiiyette kalma ricasını kabul ederek, Eyyubilerle de uzlaşma yoluna gitmiş ve El-Melik'ül Adil'in kızıyla evlenerek iki taraf arasında akrabalık bağları tesis etmiştir. Ayrıca devletin doğu sınırlarını güvence altına almak isteyen Alâeddin Keykubad, 1228 senesinde Mengücekli Devleti'nin sınırları içerisinde olan Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı ele geçirerek, bu bölgeye oğlu Keyhüsrev'i Melik, Mübariz'üd-din Er-tokuş'u da oğlunun Atabeyi olarak görevlendirmiştir.⁷⁷

⁷⁴ Turan, s. 295.

⁷⁵ Merçil, ss. 140-141.

⁷⁶ Turan, Zamanında, ss. 361-363; Kafesoğlu, ss. 100-101.

⁷⁷ Turan, Zamanında, ss. 370-372.

Alâeddin Keykubad döneminden bahsederken değinilmesi gereken önemli şahsiyetlerden birisi de Moğol istilasından kaçarak batıya yönelen ve Türkiye Selçuklularının doğu sınırlarında beliren Celaleddin Harzemşah'tır. İki devlet adamı arasında başlayıp süregelen iyi ilişkiler, Erzurum Meliki Cihan Şah'ın tahrikleri neticesinde Harzemşah'ın doğudaki Ahlat şehrini kuşatıp ele geçirmesi ve ağır bir şekilde tahrip etmesi sonucunda bozuldu. Bozulan ilişkiler sonucunda Alâeddin Keykubad'ın Eyyubi askerleri ile desteklenmiş ordusu ile Harzemşah'ın ordusu Erzincan'da Yassı-Çemen'de karşılaştı. Savaşın başlarında Selçuklular önemli kayıplar verdilerse de daha sonra üstünlüğü ele alıp Harzemşah'ın ordusunu bozguna uğrattılar(1230). Savaşın sonucunda Erzurum tekrar Selçukluların eline geçmiştir.⁷⁸

1231'de Celaleddin Harzemşah'ın ölümü ile Harzemşahlar Devleti'nin ortadan kalkması sonucunda zaman zaman Malatya'ya kadar uzanan yağma hareketleri gerçekleştiren Moğollar, Türkiye Selçukluları için büyük bir tehdit unsuruydu. Alâeddin Keykubad'ın hedefi Cengizhan'ın oğlu Ögeday ile barışı sağlayıp Doğu Anadolu'daki siyasi boşluktan faydalanarak bu bölgeye hâkim olmaktı. Sultan hedefini gerçekleştirmek için bölgeye Türkmenleri yerleştirdi. Ayrıca bazı Harzemli komutanları ve askerleri hizmetine aldı. Olası Moğol saldırılarına karşı önlemler aldığı esnada Mısır Eyyubi Hükümdarı Kamil ile arası açıldı. 1234'te iki taraf arasında gerçekleşen savaş sonucunda Alâeddin Keykubad galip geldi. Ancak bu zaferin ertesinde Eyyubiler, Mardin'e doğru düzenlediği baskınlarla intikam alması üzerine harekete geçen Sultan, Kayseri yakınlarındaki Meşhed'de büyük bir ordu toplamaya karar verdi. Burada hazırlıklarını sürdürürken verdiği bir ziyafet esnasında yediği yemekten zehirlenen Alâeddin Keykubad 45 yaşında vefat etti (1237).⁷⁹

Sultan Alâeddin Keykubad zamanı, Türkiye Selçuklularının siyasi, idari ve askerî yönlerden en parlak dönemini teşkil eder. Bu dönemde yürütülen yoğun imar faaliyetleriyle birlikte Selçuklular; ileri bir medeniyet seviyesine ulaşmış, Anadolu'da refah düzeyi önemli ölçüde artmıştır. İktisadi başarının yanında ilim ve kültür çalışmalarına da önem veren Sultan, Moğol istilasından kaçan birçok âlim, şair ve sanatkârı koruması altına almıştır.⁸⁰

⁷⁸ Kafesoğlu, İA, s. 383.

⁷⁹ Kafesoğlu, ss. 102-103.

⁸⁰ Turan, Zamanında, ss. 410-411; Merçil, s. 148.

Sultan, ölmeden önce yerine İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliyaht tayin etmesine rağmen, bazı devlet büyüklerinin aralarındaki rekabet neticesinde büyük oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta geçti. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246), saltanatının ilk dönemlerinde ihtiraslı kumandanı Sadettin Köpek'in etkisi altında kalarak, dönemin büyük devlet adamlarını birer birer ortadan kaldırarak devletin gücünün sarsılmasına neden oldu. Sadettin Köpek'in Selçuklu tahtı üzerindeki emelleri ortaya çıktığında öldürülmesi üzerine Sultan'ın çevresinde yer alan Mühezzebüddin Ali, Şemseddin (Muhammed) İsfahanî, Cellaeddin Karatay, Velliyüddin Tercüman ve Mecdüddin Muhammed gibi diğer önemli kişilerin gayretleriyle devlet kendini tekrar toparlamaya başladı.⁸¹

II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde meydana gelen bir iç gelişme Türkiye Selçuklu Devleti'nin kaderinin çizilmesinde önemli rol oynamıştır. Ülkenin sınırları dışında gerçekleşen Moğol istilasından kaçan Türkmenlerin bir araya gelmek için tercih ettiği ilk bölge Güneydoğu Anadolu idi. Bu göç hareketi yaşanırken bölgede Selçuklu, Eyyubi ve Harzemli askerleri faaliyet göstermekteydi. Ayrıca bölgede yaşayan toplulukların iktisadi ve sosyal olanakları bakımından çeşitli sorunlar mevcuttu. Siyasi ortamın kötü koşullarına, İslamiyet'i yeni kabul etmiş toplulukların bu inancı tam olarak özümseyememelerinin eklenmesi sonucunda bir isyan hareketi kaçınılmaz hale geldi. Baba Resul lakabıyla zikredilen Baba İlyas Horasanî adında bir Türkmen babası, çevresindeki Türkmenleri kendi peygamberliğine inandırdı. Bir süre sonra Baba İlyas'ın Amasya Kalesi'nde faaliyetlerine devam ederken Selçuklu ordusu tarafından kuşatılması üzerine Baba İlyas'ın haleflerinden Baba İshak durumu haber alarak Kefersud, Kâhta ve Adıyaman'daki Türkmenleri II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e karşı ayaklanmaya davet etti. "Babai" adıyla anılan isyan büyüyüp daha geniş alanlara yayıldı. İsyancıların Konya'ya doğru ilerlemeleri üzerine Behram Şah komutasındaki Selçuklu ordusu harekete geçti. Kırşehir'in Malya sahrasında gerçekleşen savaşta daha önce öldürülen Baba İlyas'tan sonra isyancıların önderi konumuna gelen Baba İshak da dâhil tüm güçleri yok edildi.⁸²

Babai isyanının güçlkle bastırılmasından sonra bu defa da dışarıdan gelen Moğol tehlikesi baş gösterdi. İsyan bastırılırken Türkiye Selçuklularının güç zaafiyetinin gözler önüne serilmesi neticesinde Moğollar 1241'de harekete geçerek

⁸¹ Kafesoğlu, İA, s. 384.

⁸² Turan, Zamanında, ss. 443-446; Merçil, s. 148.

Erzurum'u ele geçirdiler. 1243'te Köseadağ'da Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu ile karşı karşıya gelen Selçuklu ordusu, eski güçlü devlet adamları ve kumandanlarından yoksun olmasının da etkisiyle hezimete uğradı.

Moğollara karşı alınan yenilgi, devletin yıkım sürecini başlattı. Köseadağ bozgunundan, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar geçen süreçte (1243-1308), başa geçen Selçuklu Sultanları: İzzeddin Keykavus II.(1246-1249), Rükneddin Kılıç Arslan IV.(1248-1249), Keykavus II., Kılıç Arslan IV. ve Aleaddin Keykubat II.(ortaklaşa 1249-1257), Keykavus II.(ikinci defa 1257-1259) ile ortaklaşa Kılıç Arslan IV.(1257-1266), Gıyaseddin Keyhüsrev III.(1266-1283), Gıyaseddin Mesud II.(1283-1298), Aleaddin Keykubat III.(1298-1302) ve Gıyaseddin Mesud II.(ikinci defa 1303-1308) Moğollara tabi olan göstermelik Sultanlar niteliğindeydi.⁸³

Yukarıda bahsi geçen Sultanların dönemlerinde Moğol faaliyet ve zulmü devam etmiştir. Ayrıca bazı devlet adamlarının kardeşler arasındaki taht mücadelelerine müdahil olmaları, Moğolların işini kolaylaştırmış; askerî işgallerin önünü açmasının yanında ve devletin ağır vergiler altında ezilmesine neden olmuştur.⁸⁴

Vezir Süleyman Pervane zamanında Kızılırmak sınır olmak üzere devletin iki Sultanlığa ayrılması, yine onun döneminde oluşturulan sükûn ve istikrar döneminin ardından 1277'de Moğollar tarafından idam edilmesi, 1262'de Karamanlıların isyan ederek Konya üzerine yürümleri, 1276'da Moğollara karşı Hatiroğlu İsyanı, 1277'de Mısır Memlûk Sultanı Baybars'ın Kayseri'ye kadar gelmesi, Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1277'de Konya'da yeni bir Sultanı tahta çıkartma girişimi ve Siyavuş (Cimri) hadisesi gibi çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar sıkıntılı sürecin göze çarpan gelişmeleridir.⁸⁵

Yaşanan bütün bu olumsuzluklar, Türkiye Selçuklularının tekrar toparlanmasını imkânsız hale getirmiştir. XIII. Yüzyılda Anadolu üzerindeki Moğol baskısının zayıflamasının sonucunda, ülkenin çeşitli yerlerinde Türk beyleri ve halkın direniş hareketleri ile bazı yeni oluşumlar meydana gelmiştir. Anadolu Beylikleri olarak adlandırdığımız: Pervaneoğulları, Sahipatoğulları, Karesioğulları, Germiyanoğulları, Saruhanoğulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Hamidoğulları,

⁸³ Kafesoğlu, s. 105.

⁸⁴ Turan, ss. 296-297.

⁸⁵ Kafesoğlu, s. 106.

Eşrefoğulları, İnançoğulları, Candaroğulları, Karamanoğullarıdır. Ayrıca ileride büyük bir güç haline gelecek Osmanoğulları yine Türkiye Selçuklu Devleti'nden miras kalan topraklar içerisinde ortaya çıkacaktır.⁸⁶

1.4. DİĞER SELÇUKLU DEVLETLERİ

1.4.1. Irak Selçukluları (1119-1194)

Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud ile Sencer arasındaki taht mücadelesinin sonucunda gerçekleşen Save Savaşı'ndan sonra; Büyük Selçuklu tahtına Sencer geçmiş, imparatorluğun batısındaki toprakların idaresini ise yeğeni Mahmud'a bırakmıştı. Bu gelişmelerden sonra Selçuklu hanedanının yeni bir kolu olarak Irak Selçuklu Devleti ortaya çıkmıştır.⁸⁷

Irak Selçuklularının tarihî süreci incelendiğinde başa geçen Sultanların süreklilik gösteren iktidar mücadelelerini görmek mümkündür. Nitekim Sultan Mahmud tahta geçtiğinde, kardeşleri Melik Mesud ve Tuğrul ile mücadele etmek zorunda kaldı. Sultan Mahmud'un 1181 yılında henüz 27 yaşında iken vefatı üzerine yerine veliaht tayin ettiği oğlu Davut, devletin başına geçti. Onun iktidarını tanımayan amcası Mesud, saltanat iddiası ile ortaya çıktı. Taht mücadelesinin iyice alevlenmesi Sultan Sencer'in müdahalesini beraberinde getirdi. Mesud kaçtı ve Sultan Sencer, yeğeni Melik Tuğrul'u Irak Selçuklularının başına geçirdi. Sultan Tuğrul, Davut ve Mesud ile birçok cephede savaştıktan sonra 1134 yılında iktidarını yeniden kurdu, fakat kısa bir süre sonra hastalanarak aynı yıl içerisinde öldü. Yerine Mesud, tekrar Irak Selçuklularının tahtına oturdu.⁸⁸

Sultan Mesud zamanında da iç kargaşaların tüm hızıyla devam ettiğini görebilmek mümkündür. Sultan Mesud iktidar enerjisini huzursuzluklara neden olan Emirlerle harcamak zorunda kaldı. Ayrıca bu çekişmelere eski güçlerini ve itibarlarını geri kazanmaya çalışan halifelerin de müdahil olması, gerçekleşen mücadelelerin

⁸⁶ Kafesoğlu, s. 107.

⁸⁷ Köymen, Devri, ss. 116-118.

⁸⁸ Merçil, ss. 72-75.

daha uzun sürmesinde rolü olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde İmadeddin Zengi, Atabey Mengübars ve Emir Bozala'nın güçlerine karşı mücadele veren Irak Selçuklularının, güç durumlara düştüğü bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir. 1152 yılında Sultan Mesud'un ölümü üzerine, Sultan Mahmud'un oğlu Melikşah tahta geçti. Daha sonra Sultan olmak için gerekli vasıfları taşımadığını gören Emirler Melikşah'ın yerine kardeşi Muhammed'i Huzistan'dan getirterek Irak Selçukluları tahtına oturtular.⁸⁹

Sultan Muhammed başa geçtiğinde Süleyman Şah'ı yanına çeken Halifenin ordusunu mağlup etti. Bağdat'ı kuşatmaya karar veren Sultan tüm gücünü buraya sevk etmişken, halifenin kışkırttığı Şehzade Melikşah, Arslan Şah ve Atabey İldeniz'in Hemedan'ı zaptetmesi üzerine Bağdat kuşatmasını kaldırarak geri döndü. Ancak Hemedan'a geldiğinde tüm rakipleri buradan uzaklaşmıştı. Sultan Muhammed onların taraftarlarını Rey ve İsfahan'dan temizlediyse de 1159 yılında öldü.⁹⁰

Sultan Muhammed'in ölümünden sonra Emirler arasında çıkan, tahta kimin oturacağına yönelik anlaşmazlıklar, hapisten çıkartılan Süleyman Şah'ın tahta geçmesiyle son buldu. Sultan Süleyman Şah'ın kısa süreli iktidarında fazla içki içmesi ve devlet yönetimindeki yetersizliği neticesinde Emirlerin desteğini kaybetmesiyle de tahtı Arslan Şah'a bırakmak zorunda kaldı. 1161'de Atabey Şems ed-Din İldeniz'in kuvvetli otoritesi sayesinde Irak Selçuklularına sükûnet getiren Arslan Şah'da eski kudretli günlerine dönmenin yollarını arayan Abbasî Halifesi'nin çeşitli entrikaları ve bu entrikalarda rol alan Emirlerle uğraşmak zorunda kaldı. Atabey İldeniz'in de çabalarıyla Emirlerle iktidarını kabul ettiren Sultan, Bâtınilere karşı Kazvin civarında mücadele verdi.⁹¹

Arslan Şah döneminin bir başka önemli hadisesi de Türkler birbirleriyle mücadele ederken Gürcülerin fırsattan istifade ederek saldırıya geçmesidir. Gürcülerin Ani şehrini ele geçirmesi Müslümanlar arasında ittifakın oluşmasını sağladı. Birçok Emir, kuvvetlerini bir araya getirerek Gürcü kralını mağlup etti ve Ani şehri geri alındı.⁹²

⁸⁹ Merçil, ss. 75-77.

⁹⁰ Turan, ss. 249-250; Kafesoğlu, ss. 84-85.

⁹¹ Merçil, ss. 78-79.

⁹² Turan, ss. 251-252.

Atabey İldeniz'in 1175 senesinde ölümü sonrasında oğlu Pehlivan Muhammed babasının yerine kendisini Atabey ilan etti. Arslan Şah, diğer Emirlerin teşviki ile Pehlivan Muhammed'den kurtulmak için kuvvetleriyle Azerbaycan'a doğru harekete geçtiği sırada rahatsızlandı. Sultan, Pehlivan Muhammed ile barışarak, devlet idaresini ona bıraktı ve Hemedan'a döndükten kısa süre sonra vefat etti(1175-1176).⁹³

Arslan Şah yerine 1176 ila 1194 yılları arasında III. Tuğrul Sultan oldu. Siyasi çekişmeler içerisinde geçen bu yıllar esnasında 1193 senesinde Harzemşahlar, Irak Selçuklularını tehdit etmeye başladılar. Harzemşah Sultanı Tekiş, Irak'ı ele geçirmek için harekete geçti ve yapılan anlaşma ile Rey kenti Sultan Tekiş'e bırakıldı. 1193 yılında doğuya sefer düzenleyen Sultan Tuğrul, Rey kentini tekrar ele geçirdi. Çeşitli görüşmeler anlaşmayla sonuçlanmadı ve nihayetinde Sultan Tuğrul 1194 yılında Tekiş karşısında yenilgiye uğradı. Sultan Tuğrul'un savaş meydanında Kutlug İnanç tarafından öldürülmesiyle Irak Selçuklu Devleti ortadan kalkmış oldu.⁹⁴

1.4.2. Kirman Selçukluları (1040-1187)

Selçuklu tarihinde mühim bir anlam ifade eden Dandanakan Savaşı'nın (1040) kazanılmasından hemen sonra, Merv şehrinde toplanan büyük kurultayda Türklerdeki hâkimiyet anlayışına uygun olarak o zamana kadar ele geçirilmiş ve ileride fethedilmesini düşündükleri toprakları hanedan üyeleri, arasında taksim etmişlerdi. Bu kurultay sırasında Çağrı Bey'in en büyük oğlu Kavurd, Tabes vilayeti ile Kirman bölgesi ve Kuhistan Havalisi 'ne tayin edildi.⁹⁵

Melik Kavurd, beraberindeki Oğuzlarla, Kirman bölgesine 1048 yılında tamamen hâkim olmasıyla Kirman Selçukluları Devleti'ni kurmuş oluyordu. Daha sonra Selçuklu tarihinde ilk denizaşırı sefer olan Umman seferini gerçekleştirerek bu bölgeleri ele geçiren Kavurd, Fazlûye'nin hâkim olduğu Fars üzerine yürüdü ve burayı da Kirman Selçuklularının hudutları içerisine dâhil etti(1062).⁹⁶

⁹³ Merçil, s. 81.

⁹⁴ Merçil, ss. 82-83.

⁹⁵ Erdoğan Merçil, **Kirman Selçukluları Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1979, (Kirman), s. 7.

⁹⁶ Merçil, s. 94.

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in vefatı üzerine taht mücadelesine katılmak için harekete geçen Kavurd, kardeşi Alp Arslan'ın Selçuklu Sultanı olduğunu öğrendiği zaman, Isfahan'dan geri dönmüş ve onun Sultanlığını tanımıştı. Kavurd ele geçirmeden önce Fars'ın eski hâkimi olan Fazlûye, Sultan Alp Arslan'dan yardım istedi. Bu isteği kabul eden Sultan, Fars üzerine yürüdü ve bölgeyi Kavurd'dan alarak Fazlûye'ye iade etti. Sultan Alp Arslan'ın Fars'ı Fazlûye'ye geri vermesinde, Melik Kavurd'un güç kazanmasını ve hâkimiyet alanını genişletmesini istememesi güçlü bir ihtimal olarak gözükmemektedir. İlerleyen süreçte Kavurd'un Alp Arslan'a karşı saltanat iddiası ile yaklaşık iki yıl arayla; ilkinde vezirinin teşvikleri, ikincisinde ise eski düşmanı Fazlûye ile güçlerini birleştirerek isyan ettiğini ancak başarılı olamadığını görüyoruz. Sultan Alp Arslan ölmeden önce yaptığı vasiyet ile kardeşi Kavurd'la aralarında geçen sıkıntılı süreçlere rağmen ona Fars ve Kirman bölgelerinin idaresini bırakmıştır.⁹⁷

Alp Arslan'ın ölümünden sonra, Melikşah'ın Sultan olmasını kabullenmeyen Kavurd harekete geçti. İki taraf arasında gerçekleşen savaştan Melikşah galip ayrıldı. Melik Kavurd mağlup olduktan sonra kaçtı ise de sonra yakalanarak esir edildi ve yayının kirişi ile boğularak öldürüldü(1073).⁹⁸

Melik Kavurd, Sultan Melikşah ile savaşmak üzere hareket ettiği sırada, Kirman'da yerine oğlu Kirman Şah'ı vekil tayin etmişti. Babasının ölümü üzerine Kirman Şah hükümdar olmuş ancak bir yıl gibi kısa bir süre sonra ölmüştür.⁹⁹

Kirman Şah'dan sonra Kavurd'un küçük yaştaki oğlu Hüseyin tahta çıkmasına rağmen Kavurd'un oğullarından Sultan Şah, Hemedan'da tutuklu bulunduğu hapisten kaçtı ve çok küçük yaştaki kardeşinin yerine Kirman Selçukluları tahtına geçti (1074). Bir müddet sonra Sultan Melikşah büyük bir ordu ile Kirman'a yürüdü. Fakat elçilerin gelip-gitmesi ve Emirlerin aracılığı ile Melikşah, Sultan Şah'ı affederek yerinde bırakıp Isfahan'a döndü. Sultan Şah ise on seneden fazla hüküm sürdükten sonra 1085 yılında öldü.¹⁰⁰

Melik Sultan Şah'ın yerine Kirman Selçukluları tahtına kardeşi Turan Şah geçmiştir. Turan Şah, Melik Kavurd'un ölümünden sonra elden çıkan komşu eyalet

⁹⁷ Köymen, Devri, ss. 65-68; Merçil, s. 95.

⁹⁸ Köymen, Devri, ss. 69-70.

⁹⁹ Merçil, s. 96.

¹⁰⁰ Merçil, Kirman, ss. 43-47.

Fars'ı düzenlediği iki sefer sonucunda ele geçirdi. Sultan Melikşah'ın ölümü (1092) ile eşi Terken Hatun, küçük oğlu Mahmud'u Büyük Selçuklu tahtına oturtmak için mücadeleye girişti. Terken Hatun'un, Fars üzerinde hâkimiyet sağlamak için gönderdiği ordu Turan Şah tarafından yenilgiye uğratıldı(1094). Turan Şah zamanının diğer bir önemli gelişmesi de Umman halkının isyanı idi. Ancak bu isyan bastırılmış ve Umman'da Selçuklu hâkimiyeti perçinlenmiştir. Melik Turan Şah on üç yıl süren hükümdarlığının ardından 1097'de vefat etti.¹⁰¹

Turan Şah'ın ölümünün ardından oğlu İran Şah, Kirman Selçuklularının başına geçti. Bir süre sonra İran Şah, çevresindeki bazı kişilerin etkisi ile Bâtınî mezhebine girmiş ve halkına karşı kötü davranışlar sergilemeye başlamış, bunun yanı sıra birkaç kadı ve âlimi öldürmüştü. Devlet ümerası, İran Şah'ın bu davranışları yüzünden, kendisinden nefret etmişti. Nihayetinde halkın da talebi ile devrin Şeyhülislam ve kadıları İran Şah'ın tahttan uzaklaştırılması konusunda fikir birliği sağladılar. Halk, verilen fetva ile ayaklandırıldı. İran Şah kaçmağa çalıştı ise de başarılı olamadı ve yakalanarak öldürüldü (1101).¹⁰²

Yaşanan bu sıkıntılı süreçten sonra Kirman Şah'ın oğlu Arslan Şah, 1101'de Kirman Selçukluları tahtına geçti. Onun döneminde Umman ve Fars bölgelerinde çıkan bazı karışıklıklar giderilerek sükûnet sağlandı. Melik Arslan Şah doğuda Sultan Sencer'e tâbi olmasının yanı sıra, batıda da Irak'taki Selçuklular ile iyi ilişkiler tesis etmişti. Bu iyi ilişkileri evlilik yolu ile daha sağlamlaştıran Arslan Şah, ilerleyen süreçte yaşının yetmiş geçmesinin de etkisiyle devleti yönetmekte zorlanmaya başladı. Bu durumu görerek kardeşlerinden önce harekete geçen oğlu Muhammed, babasını hapsedirdi ve Kirman Selçukluları tahtını ele geçirdi(1142). Arslan Şah ise hapiste geçen üç yıl sonrasında öldü (muhtemelen 1145).¹⁰³

Melik Muhammed tahta geçtiği zaman, taht mücadelesinin önüne geçmek ve yerini sağlamlaştırmak için kardeşlerine ve yeğenlerine acımasızca davranmış, kendisini oldukça uğraştıran Selçuk Şah haricinde hükümdarlığını tehdit edebilecek kimseleri en başta etkisiz hale getirmişti. Melik Muhammed'in en önemli siyasi olayı, kardeşi Selçuk Şah ile giriştiği iktidar mücadelesidir. İki kardeş arasında gerçekleşen savaş sonucunda kaybeden Selçuk Şah, Umman'a kaçmıştır. İlerleyen

¹⁰¹ Merçil, ss. 96-97.

¹⁰² Merçil, Kirman, ss. 52-55.

¹⁰³ Merçil, ss. 97-98.

süreçte Umman'ın yönetimini Selçuk Şah'a bırakan Melik Muhammed, Kirman Selçuklularının bir zamanlar hâkim oldukları komşu ülke Fars'ta da, yeni bir Türk devleti, Salgurluların hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı.¹⁰⁴

Oğuzların, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'i mağlup ve esir etmelerinin (1153) üzerine Tabes hâkimi, Melik Muhammed'in huzuruna gelerek ona tâbi oldu ve bu şehri Kirman Selçuklularının idaresine bıraktı. Ayrıca Büyük Selçukluların yaşadığı bu buhranlı dönemde Melik Muhammed, muhtemelen, Irak Selçuklularından Sultan II.Muhammed b. Mahmud'a (1153-1159) tâbi olmuştu.¹⁰⁵

Melik Muhammed'in 1156'da öldüğü sene oğlu Tuğrul Şah, Kirman Selçuklularının başına geçti. Tuğrul Şah öncelikle kardeşi Mahmud Şah ve babası zamanında saltanat mücadelesinde yer alan Selçuk Şah tehlikelerini etkisiz hale getirerek yerini sağlamlaştırdı.(1156-57). Melik Tuğrul Şah, babası zamanında olduğu gibi, Fars'daki komşuları Salgurlu Devleti ile dostluğunu sürdürdü. Kirman Selçukluları Devleti'nde Tuğrul Şah devrinden itibaren Atabeylerin yavaş yavaş Melikler üzerinde etkili olarak yönetimde ön plana çıktıklarını söyleyebiliriz.¹⁰⁶

Melik Tuğrul Şah'ın 1170'de ölümü üzerine Atabey Reyhan'ın yardımı ile Behram Şah'ın başa geçmesi ve diğer kardeşleri Arslan Şah, Muhammed Şah ile II. Turan Şah'ın bunu kabullenmemesi bir fetret devrinin yaşanmasına neden oldu. Bu gelişmelere Atabey olmak isteyen Emirlerin de ihtirasları uğruna birbirleriyle mücadele etmeleri eklenince ülkenin siyasi durumunun düzelme ihtimali yavaş yavaş ortadan kayboluyordu. Ayrıca ticari önemi olan şehirler de bu karmaşa ortamından payını alarak yağmalanıyor ve Kirman'ın iktisadi durumu gittikçe kötüleşiyordu. Bu çalkantılı dönemde Horasan'dan Kirman'a gelen Oğuzlar, Kirman Selçuklu Devleti'nin zayıf ve istikrarsız idaresinden faydalanarak Dinar önderliğinde yavaş yavaş Kirman'ın önemli şehirlerini ele geçirmeye başladılar. Kirman Selçukluları Emir ve devlet adamları yaklaşan tehlike üzerine Kirman'dan ayrılmaya başlamışlardı. Melik Dinar ise başkent Berdesir'i 1187 ele geçirerek Kirman Selçukluları Devleti'ne son verdi.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Erdoğan Merçil, "Kirman Selçukluları", **DGBİT**, s. 246.

¹⁰⁵ Merçil, **DGBİT**, s. 247.

¹⁰⁶ Merçil, s. 99.

¹⁰⁷ Merçil, ss. 100-101.

1.4.3. Suriye Selçukluları (1070-1117)

Selçukluların Dandanakan zaferinin ardından devlet toprakları hızla genişlerken, batı yönlü fetih hareketleri de büyük önem kazanmıştı. Bizans İmparatorluğu'nun elindeki topraklara düzenlenen akınlar çerçevesinde, Selçuklu Emirleri ve Türkmen beyleri, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Suriye ve Filistin'e ulaştı. Hanoğlu Harun, Afşin, Sunduk ve ileride başkenti Remle olacak Türkmen Beyliği'ni kuracak olan Kurlu, Atsız ve Şöklü gibi şahsiyetlerin gayretleri, ileride bu bölgelerin Selçuklu hâkimiyet alanı haline gelmesinin hazırlık safhasını oluşturdu.¹⁰⁸

1071'de Kurlu Bey'in ölümünden sonra Türkmen beyliğinin başına geçen ve çeşitli başarılar kazanan Emir Atsız'ın Kahire önlerinde Fâtımîlere karşı gerçekleşen savaşta öldüğü sanılmış, bu nedenle Sultan Melikşah kardeşi Tutuş'u Suriye ve Filistin Melikliğine tayin etmişti. (1078) Ancak öldüğü sanılan Atsız'ın yanındaki küçük bir kuvvetle geri dönmesi ve Sultan Melikşah'a başvurması sonucunda, Sultan, Tutuş'a Halep bölgesine gitmesi için Emir verdi. Daha sonra Dımaşk'ın Fâtımîler tarafından kuşatılması üzerine Atsız, Tutuş'tan yardım talep etti. Tutuş önemsiz bir sebeple Atsız'ı yayının kirişi ile boğdurarak öldürdü ve onun idaresindeki Suriye şehirlerini ele geçirdi (1079) Sonrasında Kudüs'ü de zapt eden Tutuş, böylelikle Dımaşk başkent olmak üzere Suriye Selçuklu Devleti'ni kurmuş oluyordu.¹⁰⁹

Bu sırada Antakya'yı fetheden Süleyman Şah, Suriye hâkimiyetini ele geçirmek istedi. Bu amaçla Halep'i ele geçirmek için harekete geçti ise de başarıya ulaşamadı (1085). Halep Valisi İbn-i Huteyfi, Tutuş'tan yardım istedi. Melik Tutuş beraberinde Artuk Bey ile harekete geçti. Halep civarında Aynu Seylem'de gerçekleşen savaşta Süleyman Şah hem savaşı hem de hayatını kaybetti(1086). Suriye'deki gelişmeler üzerine, Melikşah Halep'e doğru hareket etmiş, kardeşi ile savaşmayı doğru bulmayan Tutuş da Dımaşk'a çekilmişti.¹¹⁰

Sultan Melikşah'ın Kuzey Suriye'den ayrılmasını fırsat bilen Fâtımîler, Filistin ve Suriye'nin bazı şehirlerini zapt ettiler. Melik Tutuş, Fâtımîlerle yapacağı savaş için Melikşah'tan yardım istemiş ve bu talebi olumlu karşılanmıştı. Halep

¹⁰⁸ Ali Sevim, "Suriye Selçukluları", **DGBİT**, s. 339.

¹⁰⁹ Merçil, s. 85.

¹¹⁰ Ali Sevim, Süleymanşah, ss. 37-39.

Valisi Aksungur ve Antalya Valisi Yağıbasan'ın desteğiyle birleşik Selçuklu ordusu 1090'da Humus'u ele geçirmesine rağmen, Trablusşam kuşatmasında başarılı olamadı. Ayrıca Fâtımîlerin işgâl ettikleri şehirler de geri alınmadı. Arkasından Tutuş, kardeşi Melikşah'ın ölümü sonrasında, Büyük Selçuklu Sultanı olmak için Sultan Berkyaruk'la saltanat mücadelesine girişti. Rey yakınlarında gerçekleşen savaşta komutanlarının taraf değiştirmesi sonucu mağlup oldu ve hayatını kaybetti (1095).¹¹¹

Melik Tutuş'un ölümünden sonra iki oğlu Suriye Selçuklu Devleti'ni ayakta tutamamış, Rıdvan "Haleb Selçuklu Melikliği"ni kurarken, diğer oğlu Dukak ise Dımaşk Melikliği'ni kurmuştu. Böylece kısa bir süre içinde Suriye Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı iki küçük Melikliğe bölündü(1095).¹¹²

Melik Rıdvan, Haleb'deki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Melikliğinin sınırlarını genişletme mücadelesine girişti. İlk önce Suruç üzerine yürüyen Rıdvan, Artukoğlu Sökmen'in başarılı savunması ve sonrasında kendisine tabiliği kabul etmesi sonucu çekilerek Ermeni Toros idaresindeki Urfa'yı ele geçirdi(1096). Rıdvan'ın gayesi Dımaşk şehrini almak ve babasının dönemindeki topraklara sahip olmaktı. Fakat Dımaşk'ı kuşatmasına rağmen herhangi bir başarı sağlayamadı.¹¹³

İki kardeş arasındaki bu iktidar mücadelesinden yararlanan Fâtımîler, Kudüs ve Filistin'i ele geçirdiler(1096). Bu kayıpla beraber Selçuklu hâkimiyeti de son bulmuş oldu. Melik Rıdvan, bir kez daha Dımaşk'ı ele geçirmek üzere girişimde bulduysa da başarıya ulaşamadı. Bir süre sonra Melik Dukak'ın hamlesi geldi. Haleb üzerine yürüyen Dukak, kardeşi karşısında ağır bir mağlubiyete uğradı(1097). Bu kayıp neticesinde Dukak, Rıdvan'ın tabiiyetini tanımak zorunda kaldı.¹¹⁴

Bu sırada Rıdvan, ihtiyaç duyduğu bir dönemde Fâtımîlerin mali ve askerî yardım taahhüdü içeren talebini kabul ederek, karşılığında hâkim olduğu yerlerde yaklaşık bir aylık süre için Mısır Fâtımî Halifesi el-Musta'lî adına hutbe okuttu. Kısa süre sonra Sünnî İslam dünyasından gelen tepkilerin artması ve Yağısıyan, Sökmen

¹¹¹ Merçil, s. 86.

¹¹² Sevim, DGBİT, s. 412.

¹¹³ Sevim, DGBİT, ss. 416-417.

¹¹⁴ Turan, s.256; Merçil, s. 87.

gibi hizmetinde bulunan yakın dostlarının uyarıları neticesinde Rıdvan, bu uygulamadan vazgeçmiş, hutbe tekrar Abbasî Halifesi adına okunmuştur(1097).¹¹⁵

Melik Rıdvan zamanının önemli bir diğer gelişmesi Haçlı Seferlerinin başlamasıdır. Daha önce Urfa'yı işgal edip burada bir kontluk kuran Haçlılar, kısa süre sonra Antakya'yı da ele geçirdi. Ayrıca Haleb'e bağlı bazı kalelerin de işgal edilmesi üzerine harekete geçen Melik Rıdvan, Haleb çevresinde Haçlıların eline geçen birçok yeri geri almasına rağmen 1105 senesinde Kınnesrin'de Haçlılar ile gerçekleşen savaşta mağlup olarak Haleb'e çekilmek zorunda kaldı(1105).¹¹⁶

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, 1106 senesinde Haçlılara karşı mücadele etmesi için Musul bölgesine Emîr Çavlı 'yı tayin etmişti. Musul hâkimiyeti için gerçekleşen savaşta Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan ile karşılaşan Emir Çavlı, Melik Rıdvan ve İlgazi'nin desteklediği kuvvetleriyle Kılıç Arslan'ı yenilgiye uğrattı(1107). Ancak bir süre sonra Rıdvan ile Çavlı'nın arasının açılması sonucu, Rıdvan ile Antakya prensi Tancred ittifak kurdu. Bu gelişme üzerine Çavlı da Urfa Kontu Baudouin ile anlaştı. İki grup arasındaki savaştan, Tancred ve Rıdvan galip çıktı (Ekim 1108).¹¹⁷

İlerleyen süreçte Haçlılar'ın Anadolu, Suriye ve Filistin'e yerleşip buralarda devletler kurmaları, Müslümanlar için durumun vahametini gözler önüne serdi. Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle oluşturulan birleşik Selçuklu ordusu Urfa'yı kuşatmasına rağmen başarılı olamadı(1110). Bu esnada fırsattan istifade eden Melik Rıdvan Antakya bölgesine kadar akınlarda bulundu. Daha sonra Antakya'ya dönen Tancred, Rıdvan'la aralarındaki anlaşmayı bozarak karşı harekete geçti ve önemli bazı kaleleri ele geçirip yağma akınları ile bölgeye büyük zarar verdi. Bu gelişmeler üzerine Melik Rıdvan, Tancred karşısında ağır şartlar içeren bir barış yapmak zorunda kaldı(1111).¹¹⁸

Melik Rıdvan bir süre sonra Haçlıların Haleb yöresindeki faaliyetleri sebebiyle endişelenerek Büyük Selçuklulardan yardım istedi. Sultan Muhammed

¹¹⁵ Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1983, (Suriye), ss. 174-176.

¹¹⁶ Merçil, s. 88.

¹¹⁷ Merçil, s. 89.

¹¹⁸ Sevim, DGBİT, ss. 444-447.

Tapar'ın çağrısı sonucunda Müslüman Emirlerin oluşturduğu bir diğer Selçuklu ordusu da herhangi bir sonuç alamadan dağıldı (Eylül 1111).¹¹⁹

Melik Rıdvan her geçen gün artan Haçlı baskısı karşısında Dımaşk hâkimi Tuğ Tegin'le anlaşmaya çalıştıysa da süreç esnasında iki taraf arasında yaşanan bazı olumsuz gelişmeler sağlıklı sonuç alınmasına engel oldu(1113). Melik Rıdvan bu olaydan kısa süre sonra hastalanarak 10 Aralık 1113'te Haleb'te vefat etti.¹²⁰

Melik Rıdvan'ın ölümünden sonra Haleb Melikliği'nin başına on altı yaşındaki oğlu Alp Arslan el-Ahras geçirildi. Ancak, devletin içerisinde bulunduğu çalkantılı süreç, yönetim yetkilerinin Atabey Hadım Lü'lü'de toplanmasının önünü açmıştı. Bu devrede faaliyetlerini sıklaştıran Bâtınîlere karşı mücadele veren Alp Arslan'ın Meliklik devresi kısa sürdü. Yakınlarının tavsiyesi ile yardım için Tuğ Tegin'e başvuran Alp Arslan, Dımaşk'a dostça bir ziyaret de gerçekleştirmişti. Diğer taraftan Atabey Lü'lü, onun sorumsuzca davranışlarından ve Atabey Tuğ Tegin'in isteklerine göre hareket edebileceğinden korkmuş ve kendi hayatından endişe ederek Alp Arslan'ı ortadan kaldırmıştır(Eylül 1114).¹²¹

Atabey Lü'lü, Alp Arslan'ın yerine altı yaşındaki kardeşi Sultan Şah'ı tahta çıkardı. Böylece bir süre daha devleti yönetme fırsatı buldu. Bu dönem oldukça güçsüz durumda bulunan Haleb Melikliği sadece adı geçen şehri savunabilecek durumdaydı. Devlet yönetimini elinde tutmak isteyen ve bu yönde Haçlılarla dahi işbirliğine giren Lü'lü, 1117 yılında bir yolculuk sırasında öldürüldü. Bu gelişmeden sonra idareyi başka hadımlar ele aldı. Haleb'in durumu gittikçe kötüleşmesi üzerine Artuklu İlgazi, şehrin yöneticileri ve ileri gelenlerinin davetiyle şehre gelmiş, hâkimiyeti eline alarak Sultan Şah ve ailesini hapsedmiştir(1118). Böylece Haleb Melikliği, dolayısıyla Suriye Selçuklu Devleti, sona ermiş oldu.¹²²

Melik Tutuş'un Rey savaşındaki mağlubiyetinin sonrasında oğullarından Dukak, Dımaşk'ta Suriye Selçuklularının diğer kolu olan Dımaşk Selçuklu Melikliğini kurmuştu.

Önceden Melik Tutuş'un hizmetinde olan Emir Tuğ Tegin, Sultan Berkyaruk'un eline esir düştükten bir müddet sonra serbest bırakıldı. Şam'a geri

¹¹⁹ Sevim, DGBİT, ss. 448-451.

¹²⁰ Merçil, s. 90.

¹²¹ Sevim, DGBİT, ss. 455-458.

¹²² Merçil, ss. 90-91.

dönen Tuğ Tegin, Dukak'ın hizmetinde ordu kumandanlığı görevine getirildi. Buna ek olarak Dukak'ın annesi ile evlendi ve Melikliğin idaresine hâkim oldu.¹²³

Melik Dukak Haziran 1104'te ölünce Dukak'ın takriben bir yaşındaki oğlu Tutuş başa geçirilmiş ise de daha sonra Dukak'ın on iki yaşındaki kardeşi Ertaş Meliklik tahtına oturtuldu. Fakat Ertaş'ın öldürülme korkusu, Dımaşk'tan gizlice ayrılmasını beraberinde getirdi. Bu kaçıştan sonra yeniden başa geçebilmek için ittifak arayışlarında bulunan Ertaş, bu gayesini gerçekleştiremeden 1104 senesinde vefat etti. Böylece Meliklik tahtına geçebilecek herhangi bir aile üyesi kalmadığından Suriye Selçuklularının Dımaşk kolu sona erdi ve yerine Tuğ Tegin ailesi, yani Böriler Hanedanı kuruldu.¹²⁴

1.5. SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

1.5.1. Devlet Teşkilatı

Selçuklular, devlet teşkilatını meydana getirip geliştirirken, kendisinden önceki devletlerin tecrübe ve birikimlerinden geniş ölçüde faydalanarak İslamiyet öncesi Türk Devlet geleneğini ve İslami unsurları uyumlu bir biçimde sentezlemiştir.

Selçukluların siyasi bir teşekkül olarak ortaya çıktıkları coğrafyada İran kültürü baskın kültür olmasının yanında bölgeyi uzun süredir yöneten güç Müslümanlardır. İbrahim Kafesoğlu'nun da belirttiği gibi. "*Yerli halkın şart ve koşullarına uyma gereksinimi*" Selçukluların devlet mekanizmasının oluştururken kurulduğu çevreden etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim İranlı vezir Nizamülmülk'ün yazdığı Siyasetname'de diğer medeniyetlerin teşkilatlarından ne ölçüde faydalandığı açıkça belirtilmektedir. Nihayetinde süreç içerisinde oluşturulan devlet teşkilatı yine Nizamülmülk'ün vezir konumunda bulunduğu Sultan Alp Arslan ve Melikşah devirlerinde en sağlam şeklini almıştır.¹²⁵

1.5.1.1. Hükümdar

¹²³ Sevim, DGBİT, ss. 471-473.

¹²⁴ Merçil, s. 92.

¹²⁵ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2008, s. 293; Kafesoğlu, s. 143.

Selçuklu Devleti; saray, hükümdar ve ordu olmak üzere üç ana temele dayanmaktaydı. Devletin ve bu üç kurumun başında olan Sultan unvanlı hükümdarlara Sultanülâzam denilirdi. Önceden kullanılan Hakan veya Kağan unvanları Sultan şeklinde değişikliğe uğramasına karşın, Selçuklu Sultanları hiçbir zaman Sasani, Bizans ve Gazne hükümdarları gibi sınırsız yetkilere sahip olmamış, eski Türk devlet geleneğindeki Kağan'ın yetkilerini temsil etmeye devam etmişlerdir. Sultan, devletin başı olup, sahip olduğu tüm topraklarda hâkimiyet alametleri olarak adına hutbe okutulur ve sikke bastırılırdı. Ayrıca Fermanlarda ve Büyük Divan kararlarına imza olarak Sultan'ın tuğrası çekilirdi. Türkçe isimlerinin yanına İslami isimlerde alan Sultanlara, Halife tarafından da çeşitli künyeler ve lakaplar verilirdi. Bu hâkimiyet alametlerine, Taç, Saray Çadırı, Taht, Nevbet (devlet bandosu tarafından düzenlenen müzikal merasim), Bayrak (Sancak, liva, alem), Çetr (hükümdar şemsiyesi), Tırâz (hükümdar elbisesi), gibi sembolleri de ekleyebiliriz. Selçuklu Sultanı devletin başkentinde oturur, ülke toprakları yetki verilen hanedan mensupları ve devlet adamlarınca idare edilirdi.¹²⁶

1.5.1.2. Saray Teşkilatı

Selçuklularda devletin idare edildiği başkentlerde hem devlet erkânını barındıran hem de hâkimiyet alameti sayılan Saraylar bulunurdu. Ülkenin en önemli yerlerine inşa edilen Dergâh ya da Bargâh isimleriyle anılan Saraylar, başta bulunan Sultanın rahat ve huzur içinde yaşamasını sağlayacak düzenin devam ettirilmesi amacını taşıyan bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultanlar devletin haşmetini yansıtmaya ve hâkimiyet alameti sayılması sebebiyle saray inşalarına önem verirken, Çin, Roma ve İran hükümdarlarının sarayları gibi gösterişli yapıları tercih etmemişlerdir.¹²⁷

Saray'da Sultan, Ailesi ve devlet teşkilatı içerisinde Sultan'ın kendisine doğrudan bağlı görevliler bulunurdu. En güvenilir kişilerden seçilen bu görevlileri

¹²⁶ Kenan Çetin, **Selçuklu Medeniyet Tarihi**, Yitik Hazine Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 55-56; Turan, s. 306; Kafesoğlu, ss. 144-145.

¹²⁷ Çetin, ss. 31-32; Kemal Göde, "Türklerde Saray Teşkilatı ve Hayatı" **EÜSBED**, Sayı:3, 1989, s. 435.

Saray Büyükleri (ekâbir-i has) ve 1) Saray Küçükleri (kihterân, bendegân ve çakirân) şeklinde iki gruba ayırabiliriz.¹²⁸

Hâcibü'l-Hüccab veya Hacib-i Buzurg (saray ve hükümetin irtibatını yürüten görevliler), Emîr-i Hares (Sultanın verdiği cezaları uygulayan görevli), Vekil-i hâs (Sultan dairesi halkı nâzırı), Vekil-i Der (Sultanın veziri ile irtibatının sağlayan görevli), Emîr-i âlem (Râyet-i Devlet isimli devlet bayrağını korumakla görevli kişi), Emir-i Candâr (Sultan ve Saray'ın muhafızı), Cübdarlar (Sultanın yolunu açmakla görevli değnekçiler), Silahdârlar (Silahhane muhafızları), Câmedâr (Elbise muhafızı), Şarabdâr (Hükümdarın her çeşit içeceği ile ilgilenen görevli), Taşâdar veya âbdar, (hükümdarın temizlik işleriyle meşgul olan görevli), Hansalâr (Aşçıbaşı) Emir-i Çâşnigâr (Sultan'ın yemeğinin yapılmasına nezaret eden ve ondan önce tadına bakan görevli), Sâkî (İçecek sunan görevliler), Peykler (Yaya postacılar), Perderâr, (Kabul törenlerinde perdeyi kaldıran görevli), Devaddâr (Hükümdarın yazı takımlarını muhafaza eden görevli) Nedimler, Muallimler, Musahibler, Saray büyükleri sınıfından görevlileridir.

Emir-i Şikâr (av malzemelerinden sorumlu görevli), Emir-i Âhur (Sultanın atları ve saraydaki diğer hayvanların bakımı ile ilgilenen görevli), Serheng (Törenlerde ve Sultanın seyahatlerinde yol düzenini sağlayan görevli), Gece bekçileri, Nöbetçiler ve kapıcılar, Mutripler ve Sazendeler, Ferraşlar ve Saray Gulamları, hadimler ve hasekiler ise Saray küçükleri grubuna dâhildir.¹²⁹

1.5.1.3. Hükümet (Büyük Divân)

Sultanın vekili konumundaki Vezirin başkanlık ettiği Sahib-i Divân-ı Saltanat veya Hâce-i Buzurg diye de adlandırılan ve Divanü'l Vezare adıyla ayrı bir bürosu bulunan merkez teşkilatının en üst organı konumundaki Büyük Divân'da devletin genel işleri görüşülüp yürütülürdü. Selçuklularda Büyük Divân'dan başka, devletin mali, askerî, adli ve diğer işlerine bakan divânlar da vardı. Bunları kısaca özetlersek:

Devletin geniş sınırlarının getirdiği gereksinimlerden biri olan düzenli ve sağlam mali yönetim ihtiyacını karşılayan Divân-ı İstîfa'nın başkanına *Müstevfi* adı

¹²⁸ Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2011, (Saray), ss. 153-154.

¹²⁹ Yazıcı, ss. 298-299; Kafesoğlu, s. 145; Çetin, ss. 57-58.

verilirdi. Devletin Maliye Bakanlığı işlevini yürüten Divân-ı İstîfa, önemi itibarıyla Vezaret'ten sonra gelirdi.

Sahib-i Divan-ı Tuğra veya *Tuğrai* unvanıyla adlandırılan görevlinin başkanlık ettiği Divân-ı Tuğra'da Devletin dış ilişkileri yürütülürdü. Buna ilaveten Büyük Divân'dan gelen kararların yazılmasının yanında Sultan'ın berat, nişan, menşur ve fermanları da burada hazırlanırdı.

Divân-ı İshrâf ise Devletin denetleme mekanizmasını oluşturan divândır. Askerî ve adli işleri haricindeki tüm faaliyetlerin yolunda gidip gitmediğini teftiş ederdi. Başkanına *Sahib-i Divan-ı İshrâf* ya da *Müşrif* denirdi.

Divân-ı Arzu'l-Ceyş hem merkez hem de taşradaki teşkilatıyla ordunun her türlü ihtiyacını karşılamakla sorumlu divândı. Başkanına *Sahib-i Divan-ı Arzu'l-Ceyş*, *Ârzu'l-Ceyş* ya da *Âriz* denirdi

Merkez teşkilatı oluşturan bu divânlar haricinde doğrudan Sultan'ın kendisine bağlı olan ve devlet merkezi ile taşra arası haberleşme görevini yerine getiren Divân-ı Berîd ile normal mahkemelerde haksızlığa uğradığını düşünen kişilerin müracaat ettikleri Divân-ı Mezâlim'i de önemli divânlar arasında sayabiliriz.¹³⁰

1.5.2. Askerî Teşkilat

Çok kısa sürede çok geniş sınırlara ulaşan ve buralara uzun süre hükmeden Selçuklu İmparatorluğu, özellikle Sultan Melikşah zamanında sahip olduğu orduyla dönemin en büyük askerî kuvvetlerinden biri idi. Orduda, ok, yay, kılıç, kalkan, kargı, mızrak, sökü, bozdoğan da denilen topuz, gürz, balta, nacak, kamçı, pala, zırh, sapan kement gibi silahlar kullanılırdı. Adı geçen bu silahlar ülke içinden, en iyi malzeme kullanılarak, sanatında uzmanlaşmış ustalar tarafından imal edilirdi. Ayrıca Selçuklu ordusunun gezici hastaneleri ve hamamları da mevcuttu. Selçuklular tarafından oluşturulan ordu teşkilatı daha sonra kurulan Türk devletlerine de örnek teşkil etmiştir.¹³¹ Büyük Selçuklu ordusunu oluşturan başlıca birlikler şunlardı:

Doğrudan Sultan'a bağlı muhafız birliklere Gulâmân-ı Saray adı verilmekteydi. Sultan'ı ve Saray'ı korumakla yükümlü bu birlikteki askerler farklı

¹³⁰ YAZICI, ss. 300-302; Kafesoğlu, ss. 145-146.

¹³¹ YAZICI, s. 306.

milletlerden seçilip özel olarak yetiştirilirdi. Osmanlılardaki Kapıkulu askerlerine eşit olan bu birliğe üç ayda bir hazineden maaş verilirdi.

Hassa ordusu ise Sultana bağlı ve ordunun daimi muvazzaf gücünü meydana getiren özel birliklerdi. *Sipahiyân* ismiyle de nitelenen ve başlarında *Sâlâr* denilen komutanların bulunduğu bu askerlere hizmetlerinin karşılığında ikta denilen belirli bir arazi tahsis edilirdi.

İktâ usulü devlete önemli faydalar sağlıyordu. İktâ sahiplerinin temel görevleri belirli sayıda askeri beslemek ve bölgenin imarına katkıda bulunmaktı. Bu sistem sayesinde devlete külfet yüklemeyen Selçuklu ordusunu oluşturan çok sayıda askerin beslenme ve donatımı sağlanıyordu. Bunun yanında gelirini arttırma amacındaki ikta sahibinin gayreti ile hem memleket imar ediliyor hem de üretimde süreklilik ve artış sağlanıyordu.

Hanedan Mensupları, gulâm valiler ve diğer devlet ricaline bağlı askerî güçler ise Sultan tarafından devletin farklı yerlerinde görevlendirilen Melikler ve eyalet valilerinin ihtiyaç duyulduğunda Selçuklu ordusuna katılan askerleri birliklerdi.

Selçukluların büyük bir imparatorluk haline gelmesinde önemli rolleri olan göçebe Türkmenler, genellikle Sultan tarafından beylerine verilen iktalardaki hareketli kuvvetleri oluştururdu. Türkmen Kuvvetleri olarak adlandırılan bu birlikler özellikle Alp Arslan döneminde daha çok devletin batısında yani Anadolu'da faaliyet göstermişlerdir.

Tabi Hükümetlerin Kuvvetleri ise Selçuklulara bağlı devlet ve beyliklerin ihtiyaç duyulduğunda savaş zamanında gönderdikleri birliklerdi.¹³²

Anadolu Selçukluları Büyük Selçuklulardan aldıkları askerî teşkilatı bazı küçük değişikliklerle devam ettirmişlerdir. Süvari ve Yaya askerlerden meydana gelen ordunun esasını kapıkulu askerleri ve tımarlı sipahiler meydana getiriyordu. Kapıkulu askerleri, Sultan'ın şahsına bağlı olan her zaman başkent ve saray çevresinde ikamet eden birliklerdir. Tımarlı Sipahiler ise Anadolu Selçuklularının esas kuvvetini meydana getiren iktalı ve toprağa bağlı askerler olup, iktaları babadan oğla geçen bir düzene sahiptiler.¹³³

1.5.3. Adli Teşkilat

¹³² Yazıcı, ss. 307-309; Çetin, ss. 100-104.

¹³³ Çetin, ss. 104-105.

Büyük Selçuklularda hukuk, şer'i ve örfi olmak üzere ikiye ayrılırdı. Şer'i hukuk temelini İslam hukuku oluştururdu. Örfi hukuk ise devlet kurumlarının çalışmasını düzenleyen ve kökenleri eski Türk geleneğinden gelen hukuk kurallarıydı. Şer'i davalara, kadıların başkanlık ettiği mahkemelerde bakılırdı. Baş kadı Bağdat'ta bulunan fıkıh Kadi'l Kudat'tı. Baş kadı hem bulunduğu bölgedeki davalarla ilgilenir hem de diğer kadıları kontrol ederdi. Devlet Emirlerine uymama, siyasi suçlar vb. Örfi hukuk konuları ile ilgili davalara bakan mahkemelerin başında ise Emir-î Dâd unvanıyla adlandırılan kişi bulunurdu. Bir tür yüksek mahkeme demek olan Dîvan-ı Mezalim'e Sultan başkanlık ederdi. Kadı-askerler ise ordu mensuplarının davalarına bakardı.¹³⁴

1.5.4. İktisadi Hayat

Selçuklular askerî ve siyasi başarılar neticesinde devletlerini kurduktan sonra “yarı göçebe hayattan; toprağa bağlı yerleşik hayata geçişe” başladılar. Yeni kurulan ve imar edilerek yerleşmeye müsait hale getirilen yerlerle birlikte Selçuklu toprak sisteminde, mülkiyet esaslarında, ekonomi ve ticarete yeni bir yapılanma oluşturuluyordu. Selçuklular döneminde sahip olunan geniş topraklar içerisinde sağlanan siyasi birlik ve emniyetle istikrar sağlanmış, buna doğru orantılı olarak ticaret gelişmiş, şehirlerin nüfusları artmıştı. Selçukluların hâkim olduğu Horasan, İran, Irak, Anadolu ve diğer Ortadoğu ülkeleri bu devirde iktisadi bakımdan en yüksek seviyeye çıkarak, milletler ve kıtalar arası ticarete köprü görevini üstlenmişti.¹³⁵

Selçuklularda ekonomi, toprağa bağlı olan zirai üretim, hayvancılık, sanayi ve madencilik ile ticarete dayanıyordu. Ekonomik hayatın önemli unsurlarından biri olan toprağın mülkiyeti mîrî yani devlete aitti. Ahalinin ekip biçtiği ve vergi gelirleri hükümdara ait olan topraklar hâs arazi adını alırdı. Bir hizmet karşılığı olarak devlet adamlarına, kumandanlara ve büyük-küçük sipahilere verilen toprağa ise ikta denirdi. Bu arazileri işleyenler vergilerini toprak sahibine verirdi. Bu sayede devlet aldığı hizmetin karşılığını toprak gelirlerinden ödemiş olurdu. Herkesin vereceği vergi

¹³⁴ Kafesoğlu, ss. 149-150; Çetin, ss. 185-187.

¹³⁵ Kafesoğlu, s. 153; Çetin, s. 192.

miktarı devlet tarafından daha önceden tespit edildiğinden, toprağı işleyenlerden belirtilen miktardan fazla vergi alınması yasaktı. İktâ toprağında çalışan köylü hür olup kendisinden sonra hizmetlerini devam ettirmek koşuluyla araziyi işleme hakkını çocuklarına bırakabilirdi. Bazı araziler ise Sultan tarafından büyük hizmetleri ve yararlıkları görülen devlet adamlarına verilirdi. Bu tip arazilere mülk arazi denirdi. Bu araziler sahipleri tarafından satılabilir, vakfedilebilir, ya da miras yoluyla kendi çocuklarına bırakılabilirdi. Bahsedilen arazilerin haricinde geliri ilmi ve sosyal gayelerle kurulan müesseselerin masraflarını karşılamak amacıyla Vakıf arazi statüsünde olan topraklar da mevcuttu. Bunlara ilaveten Selçuklularda toprağı kullananlardan arazi vergisi olan öşür, haraç gibi şer'i vergilerin yanında örfi vergiler de alınabilirdi.¹³⁶

Selçuklular, sınırları içerisinde yer alan maden rezervlerini mümkün olduğunca değerlendirmişlerdir. Altın, gümüş, kıymetli taşlar, yakıt olarak kullanılmak üzere petrol ve maden kömürü, silah yapımında kullanılan demir, bakır ve dokuma sanayisinde kullanılan ve ihraç edilen şap bu dönemde çıkarılan başlıca madenlerdir.¹³⁷

Selçuklu İmparatorluğu'nun en hareketli ve başarılı ekonomik faaliyetlerin başında kuşkusuz ticaret geliyordu. 1040 Dandanakan Zaferi'yle Horasan bölgesine hâkim olan Selçuklular, devletin temellerini burada atmışlardı. Ortaçağ dünyasında askerî açıdan stratejik bir konumu teşkil eden bu coğrafya, önemli ticaret yollarının kesişme noktası olması sebebiyle Selçuklular için büyük önem teşkil etmiştir. Nitekim Selçuklu Sultanları bölgedeki mevcut ticari faaliyetlerin devamını ve gelişmesini sağlamak için ticaret yollarına kervansaraylar inşa etme, kervanları koruma, tüccarların zararını karşılama gibi birtakım önlemler almıştır. Horasan haricinde çok geniş bir coğrafyayı ifade eden Selçuklu topraklarında İmparatorluğa bağlı Kirman ve Türkiye Selçuklu devletlerinin yönetenler siyasi politikalarını belirlerken ticari faaliyetler hususunu her zaman ön planda tutmuşlardır. Nitekim Türkiye Selçukluları döneminde kurulan ve Ortaçağ İslam âleminde örneği olmayan Yabanlu pazarı dikkat çekicidir. Dönemin milletlerarası panayır niteliğini taşıyan bu

¹³⁶ Yazıcı, ss. 310-311.

¹³⁷ Yazıcı, s. 313.

pazarın Selçuklular döneminde mevcut olması bize ticaret hayatının geldiği noktayı işaret etmektedir.¹³⁸

Selçuklular devrinde ticari muamele ve usullerde de bazı yeniliklerin hayata geçirildiğini görüyoruz. Özellikle daha önceden var olan bankacılık (cehbeze) işlemleri geliştirilmiş, çek ve suftâce aracılığıyla sermayenin işletilmesi ve istenilen yere aktarılmasına yeni olanaklar oluşturulmuştur. Nitekim ticareti kolaylaştıran bu yöntemler Haçlılar vasıtasıyla Avrupa'ya da aktarılmıştır.¹³⁹

1.5.5. Sosyal Hayat

Selçuklular zamanında hâkim olunan toprakları yöneten Türk unsur dışında farklı etnik ve kültürel kökenden gelen ahalinin örf, adet ve meşguliyetlerine müdahalede bulunulmayarak, eski hayatlarını devam ettirmelerine olanak sağlanmıştır. Yaşayış tarzı olarak göçebe ve yerleşik olarak niteleyebileceğimiz nüfusun, göçebe kesimi genellikle hayvancılık ile uğraşırken, yerleşik kesim ise daha çok şehir, kasaba ve köylerde ikamet etmiştir. Ticaretle uğraşan tüccarlar, çeşitli esnaf, dükkâncılar ile zanaat erbabından oluşan kesim ayrı ayrı loncalar oluştururken, işsiz-güçsüz takımı da aralarında teşkilatlanma sağlamıştı. Ovalar ve sahalarda, tarlalarda, bağ ve bahçelerde ziraatla uğraşan köylü ise mülkiyeti devlete ait has veya iktâ arazilerinden geçimlerini sağlamışlardır. Hukuki açıdan şehirde yaşayanlar kadar hür olan köylüler ellerindeki toprakları, işledikleri sürece veraset yoluyla çocuklarına bırakabilme hakkına sahiptiler.¹⁴⁰

Selçuklular devrinde ekonomik refah şehirlerin büyümesini beraberinde getirmiştir. Ticaret ve sanayi yönünden büyük gelişme gösteren şehirlerdeki iş kolları kendilerine mahsus mahallelere yerleşerek kendi aralarında birleşmiş ve dinî-iktisadi teşkilatlanmaları (Fütüvvet) meydana getirmişlerdi. Lonca olarak adlandırılan bu sosyo-ekonomik ve dinî birlik, hem üyelerin haklarını korumuş, hem de onları disipline ederek, ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir vazife üstlenmiştir. Fütüvvet kurumu, Anadolu'da Ahî Evran'ın önderliğinde "Ahilik" olarak yapılandırılmış ve

¹³⁸ Çetin, ss. 223-225; Yazıcı, ss. 315-316.

¹³⁹ Yazıcı, s. 317.

¹⁴⁰ Kafesoğlu, ss. 150-151; Yazıcı, s. 319.

büyük gelişme göstermiştir. Ahi birliğinde çalışan insanların statüleri; çıraklık, ustalık, kalfalık, yiğit-başılık, kethüdalık(ağa babalık) şeklindedir.¹⁴¹

Selçuklularda sosyal hayattan bahsederken değinilmesi gereken konulardan biri de devletin sahip olduğu dinî hoşgörüdür. Yöneticiler, Müslüman ya da Gayri Müslim ayrımı olmaksızın, farklı din ve mezheplere sahip olan ahaliye inanç konusunda herhangi bir baskı veya şiddet uygulamamış, bu sayede halkın bir arada yaşamasına olanak sağlanmıştır.¹⁴²

Selçuklular döneminde sosyal hayatı doğrudan etkileyen bir başka önemli unsur, giderleri vakıflar tarafından karşılanan değişik amaçlı birçok hayır müessesesi, hastaneler, hamamlar, zaviyeler, yetim mektepleri, âciz yurtları v.b. kurumların hayata geçirilmesidir.¹⁴³

1.5.6. İlim ve Kültür Hayatı

İslam dünyasının siyasi açıdan sıkıntılar yaşadığı bir dönemde ortaya çıkan Selçuklular, yakaladıkları siyasi başarıya ekonomik ve sosyal kalkınmayı da ekleyerek ilim ve kültür hayatının gelişmesi için uygun ortamı sağlamıştı. Devlet bu ortamdan hareketle bütün imkânlarını seferber ederek âlimleri desteklemiş, böylelikle çok sayıda ilmî, kültürel, sosyal eser ve müessese meydana getirilmiştir.

¹⁴⁴

Selçuklular devrinde, Şîî ve Rafizî fikir akımlarına karşı etkili ve ilmî mücadele yürütülmesi amacıyla eğitim-öğretim faaliyetlerinin belli bir sisteme bağlanması ve devletin himayesine alınması hususu önemlidir. Devrin Sünnî fakihlerine geniş imkânlar sağlanarak devlete bağlı bir manevi kuvvet cephesi oluşturulmuştur.¹⁴⁵

Medreselerin en büyüğü, Alp Arslan Döneminde Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta açılan, ileri düzeyde eğitim programları uygulanan, müderrisleri maaşlı, zengin bir kütüphaneye sahip, parasız öğrenim görme gibi bir çok olanağa sahip Nizamiye Medresesi olup İsfahan, Nişabur, Belh, Herat, Basra, Tus ve Amul gibi

¹⁴¹ Yazıcı, s. 322; Çetin, ss. 205-206.

¹⁴² Yazıcı, ss. 323-324.

¹⁴³ Yazıcı, ss. 320-321.

¹⁴⁴ Yazıcı, ss. 324-325.

¹⁴⁵ Kafesoğlu, ss. 174-175.

merkezlerde de Nizamiye ekolüne benzer medreseler kurulmuştur. İslâmi ilimlerin yanı sıra filoloji, matematik, astronomi gibi müspet ilimlerin de öğretildiği Bağdat Nizamiyesi, dünyanın ilk üniversitesi olarak sayılmaktadır. Değerli bilim ve sanat adamları yetiştiren bu eğitim kurumları dönemin kültür, fikir ve sanat anlayışına da önemli ölçüde yön vermiştir.¹⁴⁶

Selçuklular devrinde matematik, astronomi, mahrutât geometri ve zîc alanlarında önemli eserlere imza atan Ömer Hayyam, Muhammed Beyhakî, Ebü'l-Muzaffer İsfizârî, Vâsîtî, Ahmed Tûsî ve daha pek çok âlim yetiştirildi.¹⁴⁷

Selçuklu Sultan ve devlet adamlarının desteğiyle tarihçilikte de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde İbnü'l-Hassûl, Ebû Tahir-i Hatunî, şair Muizzî Siyer-i Fütûh-i Sultan Sencefî, Hemedanî, İbn Funduk Beyhakî, Ali Kaainî, İsfahanî, İbnü'l-Cevzî, Sıbt ve Ravendî gibi âlimler dönemini aydınlatan birçok eser vermişlerdir.¹⁴⁸

Selçuklular döneminde edebiyat sahasında da Selçuklu Sultanlarının destek ve himayeleri sayesinde, birçok edip ve şair yetişmiştir. Hasan Ali Bâherzî, Emîr Ebû Abdullah Muizzî, Burhanî, Hakim Ebu'l-Hasan Lâmiî Cürcânî, Ebu'l-Meâlî Nahhâs İsfahanî, Ebû Tahir, İbnü'l-Hebbâriyye, Kâfi Zafer-i Hemedânî, Reşîd-i Semerkandî, Ahmed b. Abdürrezzâk et-Tantaranî, Tahir b. Hüseyin Ebü'l-Vefâ, Ebû Câferü'l-Beya-zî, İbnü'ş-Şibli'l-Bağdadî, Ebu'l-Kasım Hamzatü'l-Berehî, Şemseddin Muhammed, Enverî, Ezrakî, Nizamî ve adını burada zikredemediğimiz birçok isim Selçuklular döneminde yetişmiş edip ve şairlerdir.¹⁴⁹

Selçuklu sarayında, devlet kurumlarında ve edebî eserlerde genellikle Farsça, medrese çevrelerinde Arapça, Selçuklu hanedanı ile Türkmenler arasında ve orduda da Türkçe konuşulup yazılırdı.¹⁵⁰

1.5.7. Güzel Sanatlar ve Mimarî

Selçuklular dönemi, Türk-İslâm Medeniyetinin kaynaştığı bir evredir. Bu evrede güzel sanatların çeşitli dalları ve farklı mimari yapı tarzlarında verilen eserler

¹⁴⁶ Alptekin, DGBİT, s. 209; Kafesoğlu, ss. 174-175

¹⁴⁷ Kafesoğlu, ss. 176-177.

¹⁴⁸ Alptekin, DGBİT, s. 209.

¹⁴⁹ Yazıcı, ss. 329-330.

¹⁵⁰ Kafesoğlu, ss. 178-179.

bu kaynaşmayı gözler önüne sermektedir. Nitekim Selçukluların hâkim oldukları topraklarda meydana getirdikleri, saray, medrese, cami, mescit, türbe, kümbet, kervansaray, ribat, han çarşısı, hastane, kaplıca, hamam, çeşme, ev, yol, kale, sur, kule, tersaneler ve diğer sosyal, sivil ve askerî yapıların mimarilerinde, eski Türk motifleriyle dâhil olunan İslam medeniyeti öğelerinin uyumlu kaynaşmasını görebilmekteyiz. Bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmış olup hâlâ dönemlerinin mimari anlayışının mükemmelliğini yansıtmaktadır.¹⁵¹

Selçuklularda mimari eserler haricinde kitabe, hat, tezhip, süsleme, minyatür, çini, halı, kilim ve seccadeler gibi ürünlerde verilen örnekler devrin sanatsal zenginliğinin göstergesidir.¹⁵²

1.6. SELÇUKLULARIN TÜRK VE DÜNYA TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Tarihsel sürece bakıldığında Türklerin kurduğu en büyük ve köklü imparatorluklardan biri olan Selçuklu İmparatorluğu, uzun süre boyunca çok geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altında tutmuştur. Sahip oldukları topraklar ve askerî güçle Ortaçağ dünyasının en büyük aktörlerinden birini temsil eden Selçuklular hüküm sürdükleri dönemdeki icraatlarıyla Türk-İslam ve Dünya tarihinde birçok sahada derin izler bırakmıştır.

Selçukluların Cend şehrine göçü ve bir süre sonra burada İslamiyeti kabul etmeleri Türk tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder. Şîf baskısı altında zor günler geçiren ve savunmasız kalan Abbasî Halifesi'nin Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmesiyle birlikte Türklerin artık Sünni İslam âleminin siyasi lideri ve koruyucusu konumuna yükseldiğinden daha önce bahsetmiştik. Bu aşamadan sonra Selçuklular, Gayrimüslimlerle savaşıarak İslamiyet'e önemli hizmette bulunmuşlardır.¹⁵³

Gayrimüslimlere karşı kazanılan birçok zafer olmasına karşın kuşkusuz bunlardan en önemlisi Bizans karşısında kazanılan 1071 yılındaki Malazgirt

¹⁵¹ Yazıcı, ss. 338-343.

¹⁵² Yazıcı, ss. 343-345.

¹⁵³ Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri" **DAD**, 2004, Sayı: 20, Cilt: 7, s. 164.

Zaferi'dir. Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesinin ilk aşaması sayılan Malazgirt Zaferi'nin, Selçukluların üstün gayretleriyle kazanılmış olması Türk tarihine yön vermelerinin en önemli örneklerinden birini teşkil eder. Ayrıca Selçukluların bir kolu olan Türkiye Selçuklularının küllerinden doğan ve altı yüzyıl hüküm sürecek Osmanlı İmparatorluğu ve hala üzerinde yaşadığımız Türkiye Cumhuriyeti'nin yine bu topraklarda ortaya çıkması bu zaferin Türk tarihi açısından değerini gözler önüne sermektedir.

Selçuklular döneminde İslam dünyasının karşılaştığı tehlikelerden en önemlisi kuşkusuz Haçlı Seferleri idi. 1096'da başlayan ve dalgalar halinde devam eden Haçlı Seferleri esnasında İslam dünyası ile Haçlılar arasında kalkan görevi üstlenen Selçuklular, İslam âleminin bu dönemi en az hasarla atlattığında en büyük pay sahiplerinden biridir.

Selçuklular, İslam adına dışta Gayrimüslimlere karşı verdiği mücadelenin yanında içte de Şîlik ve onun kolları olan Bâtınlık ve Karmatîlik taraftarlarının zararlı faaliyetleriyle uğraşmaktaydı. Selçuklular bu faaliyetlere karşı bir yandan askerî mücadeleyi sürdürürken diğer yandan da açtıkları medreseler ve buralarda yetiştirdikleri ilim adamlarıyla İslam âleminde gerçekleşmesi muhtemel fikrî bölünmelerin önüne geçme çabası içerisinde olmuşlardır.

Selçuklular döneminde Sultanlar ilmî, kültürel ve sanatsal faaliyetlere büyük önem vermişler ve bu alanlarda çalışma yapan kişilere desteklerini esirgememişlerdir. Bu dönemde yaşayan ilim adamları ve sanatkârlar da çok önemli eserlere imza atmış, bu sayede dâhil olunan İslam medeniyeti mevcut durumundan daha ileri noktalara taşınmıştır.

Selçuklular zamanında Haçlı Seferleri aracılığı ile Doğu-Batı arasında kurulan ilişki ileride dünyanın yazgısını etkilemesi açısından önemlidir. Ortaçağ'da zor ve durgun bir dönemden geçen Avrupa, Selçuklu idaresinde parlak bir dönem yaşayan Doğu'yu yakından tanıma fırsatı elde etmiştir. Haçlılar burada ilmî, fikrî, ticari ve teknik sahalarda öğrendikleri yeni bilgiler ve usulleri geldikleri Avrupa'ya taşımışlar ve ileride Avrupa medeniyetinin doğup şekillenmesinde etkili olmuşlardır.

Sonuç olarak Selçuklular, siyasi bir oluşum olarak ortaya çıktıkları dönemden itibaren eski Türk gelenekleriyle İslami unsurları sentezlemiş ve Türk tarihinin akışına yeni bir yön vermiştir. Türk-İslam devletleri ve İslam kavimleri tarihinde 800

yıldan fazla bir müddet devlet telâkkisi, idare fikri, teşkilât, ilim, edebiyat ve sanat saharındaki icraatlarıyla etkisini hissettiren Selçuklular, Dünya tarihinin şekillenmesinde de önemli pay sahibi olmuşlardır.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Kafesoğlu, ss. 188-189.

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE ÖĞRETİMDE SELÇUKLULAR

2.1. SELÇUKLULARIN TÜRKLÜĞÜ

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ilköğretim sosyal bilgiler dersinin müfredatında: “İpek Yolunda Türkler” başlıklı ünitenin işlenmesinden beklenen kazanımlar arasında “İpek yolunun toplumlar arası siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü fark eder; dönemin devlet adamları ve Türk büyüklerinin hayatından yararlanarak Türk İslam devletlerinin siyasal, sosyal ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur; Orta Asya ilk Türk devletleri ve Türk-İslam devletlerinin Türk kültür, sanat ve estetik anlayışına katkılarına kanıtlar gösterir” denilmektedir.¹⁵⁵

Orta öğretim tarih dersi müfredatını incelediğimizde ise dikkatimizi çeken önemli noktalar arasında, Selçuklular tarihinin de içinde yer aldığı konuların öğretilmesinin başlıca amacının: “Türk tarihini ve Türk kültürünü oluşturan temel öge süreçleri kavratarak öğrencilerin kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesinde sorumluluk almalarını sağlamak; Milli kimliğin oluşumunu, bu kimliği oluşturan unsurları ve kimliğin korunması gerektiğini kavratmak; geçmiş ve bugün arasında bağlantı kurarak milli birlik ve beraberliğin önemini kavratmak” olduğu açıkça belirtilmektedir.¹⁵⁶

Yukarıda sözünü ettiğimiz ilköğretim ve ortaöğretim müfredatlarında belirtilen milli kimlikten kastın Türklük olduğundan şüphe duyulamaz. Dolayısıyla Selçuklu tarihini içeren sosyal bilgiler ve tarih ders kitaplarında Selçukluların Türklüğü, Türk kültür mirasına katkıları, Türk milli birlik ve beraberliğini sağlamada oynadıkları tarihî rollerin, öğrencilerin anlayacağı biçimde yer alması bir zorunluluktur.

¹⁵⁵ M.E.B., Ortaöğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. ve 7. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara,

¹⁵⁶ M.E.B., Ortaöğretim Tarih Dersi 9. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, 3, 4, 5. madde (25.11.2012)

Öncelikle günümüz 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabını incelediğimizde, Türk büyükleri kendini anlatıyor başlıklı bölümde Selçuklulardan Tuğrul Bey, Alp Arslan, Nizamülmülk ve Melikşah'a yer verildiğini görüyoruz.¹⁵⁷ Onların ağzından dönemin siyasi, askerî ve dinî gelişmeleri öğrenciye aktarılmaktadır. Bu anlatımlarda dikkat çeken durum, Selçukluların etnik köken olarak Türklüklerinin ısrarlı biçimde vurgulanmamış oluşudur. Selçukların Türklüğü, “ilk Türk-İslam devletlerinden” biri olmaları dolayısıyla olağan biçimde ifade edilmektedir. Selçuklular ve Türklük, anlatımlarda Anadolu'nun fethi ve Türklerce vatan haline getirilmesi söz konusu olduğunda ise daha açık ve kuvvetli biçimde vurgulanmaktadır.

Tuğrul Bey'e metinde: “Anadolu'yu Türk vatani yapabilmek için ağabeyim Çağrı Bey'le Anadolu'ya akınlar düzenledik” ifadesi söylenirken; “Alp Arslan” başlıklı metinde: “Anadolu'yu İslamlaştırarak bir Türk vatani haline getirebilmek için büyük mücadeleler verdik”, “26 Ağustos 1071 yılında Bizans'a karşı yaptığımız Malazgirt Savaşında Türk milleti adına büyük bir zafer kazandık”, “Anadolu'nun isminin Türkiye olarak değişmesini sağladık.”¹⁵⁸ sözlerine yer verilmektedir.

Eski müfredat 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Anadolu'ya Türk Akınları” başlığı altında yer alan ifadelerde:

*Türklerin Anadolu'yu yurt edinmek amacıyla yaptıkları akınlar Oğuzlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Oğuzlar, Maveraünnehir'de, Karahanlıların ve Gaznelilerin baskısı altında olduklarından yerleşmek amacıyla kendilerine yeni topraklar arıyorlardı. ...Bu akınlar sonunda Oğuzlar, Anadolu'nun kendileri için yurt edinmeye elverişli bir yer olduğunu anladılar.*¹⁵⁹

Anadolu'ya yerleşme amacıyla düzenlenen akınların Oğuz Türkleri tarafından gerçekleştiği belirtilmiştir. Böylelikle öğrenciye, Selçukluların Oğuz kökeninden geldiği ve Türk kimliğinin bir parçası olduğu açıkça belirtilmiştir.

Günümüz 7. sınıf Sosyal Bilgiler kitabında Anadolu Selçuklularının asıl konu olarak işlendiği bölümde ise Selçuklular ve Türklük vurgusu Anadolu'nun vatan haline getirilmesi dolayısıyla işlenmektedir. Konunun başında verilen okuma parçasında: “Oğuz boyları, Anadolu'nun her köşesine yayılarak, bu coğrafyayı kendi duygu, düşünce ve kültürlerinin taş, toprağa işlenmiş şekli olan camiler, saraylar, evler, yollar köprüler, kervansaraylar, su yolları, hamamlar, çeşmelerle donatarak

¹⁵⁷ Altun ve diğerleri, **Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı**, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara, 2011, ss. 80-82.

¹⁵⁸ Altun ve diğerleri, s. 80.

¹⁵⁹ Aydın ve diğerleri, **İlköğretim Sosyal Bilgiler 6**, Doğan Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 83.

vatana çevirmişlerdir.”¹⁶⁰ ifadelerine yer verilerek, Anadolu’yu Türk yurdu haline getirenlerin Oğuzlar olduğu belirtilmiş ve eski müfredat ders kitabının izlediği yoldan gidilerek, öğrenciye dolaylı biçimde Selçukluların Oğuz kökeni ve Türklüğü işaret edilmiştir.

Konunun hemen başında Anadolu’ya ilk Türk akınlarının Hunlarla başladığı anlatılarak Hunlardan itibaren Selçuklulara kadar birçok Türk asıllı halklar arasında süreklilik gösteren bağ olduğu düşüncesi öğrenciye aşılacaktır. Anadolu’nun fethi sürecinde Selçuklulara bağlı Oğuz-Türkmenlerinin ve Selçuklu resmi kuvvetlerinin gerçekleştirdiği akınlar sürekli biçimde “Anadolu’nun Türk Yurdu Olması” adıyla sunulmaktadır.¹⁶¹ Burada Selçuklu kimliği geri plana atılırken Türk olgusu ön plana çıkartılmaktadır. Böylece, milli eğitim müfredatındaki milli kimlik oluşturma ve pekiştirme amacı geniş biçimde gözetilmektedir.

Malazgirt Savaşı’nda Türk ordusunun tamamının Oğuz Türklerinden oluştuğu anlatılmakta, savaş sırasında Bizans ordusunda yer alan Oğuz ve Peçenek Türklerinin saf değiştirerek Türk ordusuna katıldıkları özellikle vurgulanmaktadır. Malazgirt Zaferi’nin parlak bir Türk zaferi olduğu ve Anadolu’yu Türk vatanı haline getirdiği özellikle işlenmektedir.¹⁶² Konun devamında “Anadolu’daki Türk Eserleri başlığı”¹⁶³ altında ise Anadolu’daki Türk kültür varlıkları ve Selçuklu çağının önemli bilim ve fikir adamları tanıtılarak Türk kültürünün Anadolu’daki izleri ve önemi öğrenciye kavratılmaktadır.

Böylesi bir anlatım ve konunun işlenmesi öğrenciye tarihî gerçekleri milliyetçi bir söylemle öğretmenin yanında, öğrencide oluşması amaç edinilen milli bilincin ortaya çıkmasında son derece etkili bir yöntem olduğu kuşkusuzdur.

Lise düzeyinde incelediğimiz geçmiş dönem ve günümüz tarih kitaplarında ise Selçuklular, “Türk-İslam” devletleri grubunda işlenerek hem Türklüğe hem de İslam’a vurgu yapılmaktadır. Öğrenciye Selçuklunun Oğuz kökenli olduğu daha ilk başta gösterilmektedir. Ayrıca Oğuz boyları isimlerinin Oğuzların Orhun yazıtlarında ifade edildikleri belirtilerek, Oğuzların Türk tarihinde Göktürklerden beri süreklilik arz ettiği kavratılmaktadır. Çevrenizde Oğuz boylarından hangilerinin olduğunu

¹⁶⁰ Mehmet Metin Arslan, **Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı**, Anıttepe Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 62.

¹⁶¹ Arslan, s. 62.

¹⁶² Arslan, s. 63.

¹⁶³ Arslan, ss. 67-69.

araştırınız ödeviyle de öğrencide kendisinin de Oğuz geçmişine dâhil olduğu bilinci verilmesi amaçlanmaktadır.¹⁶⁴

Selçukluları konu alan kısımlarda, Selçukluların kökeninin Oğuzların Üçok kolunun Kınık boyundan geldiği¹⁶⁵, Osmanlıları konu alan kısımlarda ise Osmanlıların kökeninin Bozok kolunun Kayı boyuna dayandığı¹⁶⁶ öğretilmektedir. Böylece öğrenciye, vatani yöneten Türk kökeninin devamlılığı işaret edilerek, Anadolu'da oluşan Türk-Oğuz-Selçuklu-Osmanlı bütünlüğü aktarılmaktadır.

Tıpkı Sosyal Bilgiler ders kitaplarında olduğu gibi geçmiş dönem Lise ders kitaplarında da Anadolu'ya Türk akınları sürecinin Hunlarla başladığı ifade edilmiştir.¹⁶⁷ Ancak günümüz lise 9. sınıf Tarih ders kitabını incelediğimizde artık bu sürece yer verilmeyerek, Anadolu'ya akın düzenleyen Türk asıllı halklar arasındaki bağa ve sürekliliğe vurgu yapılmamıştır.

Gerek geçmiş dönem gerekse günümüz Lise ders kitaplarında Malazgirt Zaferi hakkında bilgiler verilen kısımlarda:

Malazgirt'te kazanılan bu zafer ile Bizans'ın askerî varlığına ağır bir darbe indirildi ve Anadolu'nun kapıları Türklerle açıldı. Bir yandan devlete bağlı beyler, bir yandan da yarı bağımsız hareket eden Türkmenler, kısa bir zaman içinde Marmara kıyılarına kadar ulaşıp bu ülkeyi Türkler için yeni ana yurt durumuna getirdiler. Böylece bugünkü Türkiye'nin temellerini atmış oldular. Alp Arslan, 26 Ağustos Malazgirt Savaşı ile Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesinin önünü açarken...

Malazgirt Savaşı'nı Türk ordusu kazandı. Kazanılan bu zaferle Anadolu kapıları Türklerle açıldı. Anadolu'ya yerleşen Türkmenler başlarında beyleri ile Anadolu'yu fethetmeye başladılar. Anadolu'da kurulan ilk Türk devletleri ile Anadolu Türk yurdu haline getirildi.¹⁶⁸

Tarihin en büyük meydan savaşlarından biri olan Malazgirt Savaşı Türk ordusunun kesin galibiyeti ile sonuçlandı. Alp Arslan'ın savaş taktiği, Türk askerinin cesaret kahramanlığı sayesinde Türk ordusu Bizans ordusunu birkaç saat içinde kesin bir yenilgiye uğrattı.

Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra sürekli artan göçler ve akınlarla, Anadolu'nun kapıları açılıp Anadolu'yu bütünüyle bir Türk toprağına dönüştürülme fırsatı oluştu. Sultan Alp Arslan "Toprak fethedenin malıdır"

¹⁶⁴ Okur ve diğerleri, s. 147.

¹⁶⁵ Kemal Kara, **Lise Tarih 1**, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2003, ss. 159-160; Abdullah Gündoğdu, Orhan Üçler Bulduk, **Tarih 1**, Tutibay Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 135-136; Okur ve diğerleri, **Ortaöğretim Tarih 9**, MEB Yayınları, Ankara, 2011, s. 147.

¹⁶⁶ Kara, s. 263; Gündoğdu, Bulduk, s. 232; Cazgır ve diğerleri, **Ortaöğretim Tarih 10**, MEB Yayınları, Ankara, 2011, s. 6.

¹⁶⁷ Kara, ss. 230-231; Gündoğdu, Bulduk, ss. 236-237.

¹⁶⁸ Gündoğdu, Bulduk, s. 140.

diyerek Anadolu'da Türk beyliklerinin oluşumuna zemin hazırlayıp Türk tarihinde yeni bir dönemi başlattı.¹⁶⁹

ifadeleri yer almaktadır. Selçukluların, Türk tarihindeki önemli rolüne değinilen bu metinler aracılığı ile öğrenciye, dolaylı yoldan Selçukluların Türk kimliğinin asil bir parçası olduğu aktarılmaktadır.

Özetle incelediğimiz geçmiş dönem ve günümüz lise ders kitaplarında da tıpkı Sosyal Bilgiler ders kitaplarında olduğu gibi Selçukluların Türk kimliği vurgusuyla, doğrudan ya da dolaylı olarak sıkça karşılaşıyoruz. Özellikle Malazgirt Zaferi, Haçlılar, Bizans ile gerçekleştirilen mücadeleyi konu alan bölümlerde daha sık karşılaştığımız Selçukluların Türklük vurgusu başta belirttiğimiz lise müfredatındaki amaçları destekler niteliktedir.

2.2. ANADOLU'YU TÜRK VATANI HALİNE GETİREN SELÇUKLULAR

Büyük Selçuklu Devleti döneminde, Anadolu coğrafyasına yönelen Türkmen akınları, Türk tarihinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlamıştır. Özellikle 1071 Malazgirt Zaferi'nin sonrasında Anadolu'yu yurt edinmeye başlayan Oğuz Türklerinin bu coğrafyada kurduğu devletler ve beylikler, günümüze kadar süregelen Türk hâkimiyetinin temelini meydana getirmiştir. Türkiye Selçukluları, Beylikler, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kapsayan yaklaşık bin yıllık bu hâkimiyet süreci "Türkiye Tarihi" olarak adlandırılmıştır.

Ders kitaplarında öğrenciye Türkiye'nin vatan halini alma sürecinin beş aşamada aktarıldığını söyleyebiliriz. Ağırlıklı olarak Selçukluları konu edinen bu aşamalar; Anadolu'ya İlk Türk akınları, Çağrı Bey'in Anadolu Seferi, Malazgirt Zaferi, Büyük Selçuklulara bağlı devletler ve beylikler ile Türkiye Selçukluları'nın kazandığı Miryokefalon Zaferi'dir.

2.2.1. Anadolu'ya İlk Türk Akınları

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında ilgili kısımlarla göz attığımızda Anadolu'nun Türk yurdu olmasının ilk aşaması Anadolu'ya Türk akınları başlığı altında öğrenciye aktarılmaktadır. 4. yüzyılda Avrupa Hunlarının Anadolu'ya gelişi başlangıç noktası

¹⁶⁹ Okur ve diğerleri, s. 152.

alınarak, Sibirler ve Oğuzların gerçekleştirdiği akınlar, metinlerin ana eksenini oluşturmaktadır. Bu sayede öğrenciye, Türklerin Anadolu coğrafyasıyla ilgisinin çok öncelere dayandığı işaret edilmektedir. Ayrıca Anadolu'ya yerleşme amaçlı akınların Oğuz Türkleri tarafından gerçekleştirildiği belirtilerek, Öğrencinin, Oğuzları¹⁷⁰ Anadolu'nun vatanlaşması sürecinin en başına yerleştirmesi amaçlanmaktadır.¹⁷¹

Türklerin Anadolu coğrafyası ile olan ilişkisinin geçmişi Avrupa Hunlarına kadar uzandırılması geçmiş dönem lise Tarih ders kitaplarında da karşımıza çıkıyor.¹⁷² Günümüz lise 9. sınıf Tarih ders kitabında ise bu geçmişe yer verilmediğini ve Anadolu ile alakanın doğrudan Çağrı Bey'in Anadolu seferi ile başlatıldığını görüyoruz.¹⁷³

2.2.2. Çağrı Bey'in Anadolu Seferi

İncelediğimiz bütün Sosyal Bilgiler ve lise Tarih ders kitaplarında öğrenciye, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesi olgusunun Selçuklular ile olan bağı Çağrı Bey'in 1015 veya 1016 yıllarında Anadolu'ya düzenlediği keşif akını ile kurulmaktadır. Gerçekleşen bu sefer eski müfredat Sosyal Bilgiler ders kitabında:

Önce, Çağrı Bey yönetimindeki Türk akıncıları, Doğu Anadolu'ya girdiler (1015). Burada önlerine çıkan Bizans kuvvetlerini dağıttılar. Çağrı Bey, bir süre Anadolu'da kaldıktan sonra kardeşi Tuğrul Beyin yanına dönerek Anadolu hakkında onu bilgilendirdi. Çağrı Beyin seferinden sonra da Anadolu'yu tanımaya yönelik Türk akınları devam etti. Bu akınlar sonunda Oğuzlar, Anadolu'nun kendileri için yurt edinmeye elverişli bir yer olduğunu anladılar.¹⁷⁴

Günümüz Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabındaki Tuğrul Bey isimli okuma parçasında:

Ağabeyim Çağrı Bey'i ordu komutanı olarak görevlendirdim. Anadolu'yu Türk vatani yapabilmek ağabeyim Çağrı bey'le Anadolu'ya akınlar düzenledik. Yaptığımız bu akınlarla Anadolu'yu tanımak, keşfetmek istedik. Bu keşif akınları sayesinde Anadolu'yu tanıdık ve Anadolu'nun fethini kolaylaştırdık.¹⁷⁵

Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu ve Doç. Dr. Orhan Üçler Bulduk'un tarih 1 ders kitabında:

¹⁷⁰ Burada verilen Oğuzlar ifadesiyle dolaylı yoldan Selçukluların işaret edildiği açıktır.

¹⁷¹ Aydın ve diğerleri, s. 83; Arslan, s. 62.

¹⁷² Kara, ss. 230-231; Gündoğdu, Bulduk, ss. 206-207.

¹⁷³ Okur ve diğerleri, s. 149.

¹⁷⁴ Aydın ve diğerleri, s. 83.

¹⁷⁵ Altun ve diğerleri, s. 80.

...Bu bağlamda Çağrı Bey, 1015 yılında sefere çıktı. Çağrı Bey, Maverünnehir'i Horasan, İran ve Azerbaycan yolunu izleyerek Doğu Anadolu'ya girdi. Bölgede hiçbir önemli kuvvetle karşılaşmayan Çağrı Bey, Anadolu'da bir süre kaldıktan sonra 1021 yılında Maverünnehir'e döndü. Selçuklular, bu sefer sırasında Anadolu'yu yakından tanıdıkları gibi bol ganimet elde ettiler. Çağrı Bey, bu seferden sonra Tuğrul Bey'e Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'da önemli hiçbir kuvvetle karşılaşmadığını ve oralarda devlet kurabileceklerini bildirdi.¹⁷⁶

Kemal Kara'nın lise 1 Tarih kitabında:

*Oğuzların Anadolu'ya yaptıkları akınlar, Selçuklu Devleti kurulmadan önce başladı. Çağrı Beyin 1015 yılında başlattığı bu akınlar 1021 yılına kadar devam etti Anadolu'ya yönelik bu Türk akınları keşif amacı taşıyordu. Çağrı Bey, emrindeki Türkmenlerle Doğu Anadolu topraklarına girdi. Bu bölgede birkaç yıl akınlarda bulunduktan sonra geri döndü.*¹⁷⁷

Günümüz lise 9 Tarih kitabında “Selçuklu Kuvvetleri” başlığı ile verilen okuma parçasında ise:

*...Bunun üzerine Çağrı Bey, dağılan Selçuklulardan üç bin kişilik bir süvari kuvvetiyle, Gazneli askeri bölgelerini aşarak Doğu Anadolu sınırlarına kadar gitti. Van Gölü havzasından, kuzeyde Tiflis'e kadar uzanan bölgede keşif harekâtı yaptı. Ermeni ve Gürcü kuvvetlerini yenerek bölgenin otlak ve yaylaklarının keşfiyle, gerekli siyasi, etnik, kültürel ve askeri stratejik bilgileri topladı. Bizans şehirlerine girdi. Keşif harekâtı neticesinde, bölgenin, Selçukluların yerleşmesine müsait olduğunu tespit ederek Tuğrul Bey'e bildirdi.*¹⁷⁸

cümleleriyle yer almıştır. Yukarıdaki metinleri incelediğimizde genel ifade, Selçukluların kendilerine yurt arayışı içerisindeyken Çağrı Bey'in yanındaki sayısı değişkenlik gösteren kuvvetlerle Anadolu'ya geçiş yaptığı ve bu coğrafyanın yerleşmek için uygun bir yer olduğunu Tuğrul Bey'e bildirdiğidir. Daha önce de değindiğimiz gibi bu seferin ders kitaplarında yer bulması noktasında en temel amacın, öğrencinin Anadolu'nun vatanlaşması olgusu ile Selçuklular arasındaki bağı kurmasını sağlamak olduğu açıktır. Fakat düzenlenen bu sefer bazı soru işaretlerini de barındırmaktadır. Çağrı Bey'in beraberindeki birliklerle iki bin kilometrelik bir yolu aşmış Anadolu'ya girerek buralarda çeşitli mücadelelere verdikten sonra bir süre bölgede dolaşmış dönüş yolunda kendisini bekleyen Gaznelileri aşarak Maverünnehir'e ulaşabilmesi oldukça zor bir ihtimaldir. Ayrıca Günümüz Lise 9 Tarih Kitabı dâhil olmak üzere bazı ders kitaplarında yer bulmuş ifadelerde Çağrı Bey'in Anadolu'nun yerleşmeye uygun bir saha olduğunu Tuğrul Bey'e iletmesine

¹⁷⁶ Gündoğdu Bulduk, s. 137.

¹⁷⁷ Kara, s. 231.

¹⁷⁸ Okur ve diğerleri, s. 149.

rağmen Selçukluların Anadolu'ya göç etmeyerek zor şartlar altında Maverünnehir'de yaşamaya devam etmeleri Anadolu seferi hakkındaki soru işaretlerini arttırmaktadır. Dolayısıyla ders kitaplarından verdiğimiz alıntılardaki ifadelerin doğruluğu henüz tarihçiler arasında tartışma konusu iken ders kitaplarında sorgulanmadan yer bulması, bahsi geçen hususta yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğunun göstergesidir.¹⁷⁹

2.2.3. Malazgirt Zaferi

Ders kitaplarında öğrenciye Anadolu'nun vatanlaşmasının üçüncü aşaması olarak sunulan hadise Malazgirt Zaferi'dir. Bu zaferin Türkler açısından öneminin ele alınması hususunda Sosyal Bilgiler ders kitaplarında incelediğimizde aşağıdaki ifadelerle karşılaşyoruz.

Eski müfredat Sosyal Bilgiler ders kitabında:

Malazgirt Zaferi, Türk milletinin tarihindeki en önemli olaylardan biridir. Bu zaferden sonra Türkler, Anadolu'ya yerleşmeye ve burayı Türk vatanı haline getirmeye başlamışlardır. Malazgirt Zaferi'nden sonra Alparslan, komutanlarını Anadolu'nun tümünü fethetmekle görevlendirdi.

Malazgirt Zaferi ile 30 Ağustos 1922'de Yunanlılara karşı kazanılan Başkumandan Meydan Muharebesi arasında büyük benzerlikler vardır. Malazgirt Zaferi'nden sonra, Anadolu'yu yurt edinen Türk milleti, yüzyıllar sonra, 30 Ağustos 1922'de kazandığı zaferle, Anadolu'nun sonsuza dek bir Türk yurdu olarak kalmasını sağladı. Bu nedenle bu iki büyük zaferin kumandanları olan Alp Arslan (Resim 53) ve Mustafa Kemal Atatürk'ün, tarihimizde çok önemli bir yeri vardır.¹⁸⁰

Günümüz Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabının Alparslan isimli okuma parçasında: “Malazgirt Zaferi'yle Anadolu'nun kapılarını milletimize açmış olduk. Bu zaferden kısa bir süre sonra ebedî vatanımız olan Anadolu'yu fethettik. Anadolu'nun isminin Türkiye olarak değişmesini sağladık.”¹⁸¹ Günümüz Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında: “Malazgirt Zaferi, Türk tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Bu zaferle Türkler Anadolu'yu yurt edinmeye başladılar.”¹⁸² ifadeleri yer bulmuştur. Alıntılara yer verdiğimiz ders kitaplarında öğrenciye, vatanlaşmanın

¹⁷⁹ Mehmet Ersan, Mustafa Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 33.

¹⁸⁰ Aydın ve diğerleri, s. 85.

¹⁸¹ Altun ve diğerleri, s. 80.

¹⁸² Arslan, s. 64.

yolunu açan Malazgirt Zaferi'nin tarihsel önemini benimsetme aşamasında iki farklı yol izlendiğini söyleyebiliriz. Eski Sosyal Bilgiler kitabında önem vurgusu, “Başkumandan Meydan Muharebesi” gibi tarihsel bir olayla ilişkilendirilirken, Malazgirt Zaferi'yle vatan hâlini alan Anadolu'nun sonsuza kadar Türk vatani olarak kalacağı milliyetçi yönü ağır basan ifadelerle verilmiştir. Günümüz 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında da tıpkı eski Sosyal Bilgiler ders kitabında olduğu gibi “*ebedi vatan Anadolu*” vurgusu ile karşılaşyoruz. Bu bilgiler ışığında Selçuklular eliyle kazanılan zafer neticesinde Türk vatani haline gelen Anadolu ile öğrenci arasında aidiyet bağı kurulmasının amaçlandığını söyleyebiliriz.

7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında ise zaferin önemi vurgusunun, tarihçi Yılmaz Öztuna'dan yapılan : *Tarihçi Yılmaz Öztuna, Malazgirt Meydan Savaşı'nın dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olduğunu ileri sürmektedir.*¹⁸³ ve devamında sorulan: *Yukarıda Tarihçi Yılmaz Öztuna'nın görüşü verilmiştir. Siz buna katılır mısınız? Neden?*¹⁸⁴ şeklindeki bir soru ile yapıldığını görmekteyiz. Bu soru ile öğrenciye, Anadolu coğrafyasının Selçuklular vasıtasıyla Türk yurdu haline gelmeye başlamasının dünya tarihinin de akışını değiştiren bir gelişme olduğu işaret edilmiştir. Ayrıca, Selçukluların diğer icraatlarının yanında Anadolu'yu fethederek, vatanlaşmasının önünü açan ve sadece yaşadığı döneme değil, geleceğe de damga vuran bir Türk devleti olduğu mesajı verilmiştir.

Bu tespitlerden yola çıkarak geçmiş Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Malazgirt zaferi ve vatanlaşma sürecinin başlangıcı daha milliyetçi öğelerle öğrenciye sunulurken günümüz müfredatında bu ifadelerin yer almadığını görüyoruz.

Lise ders kitaplarını incelediğimizde ise, Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu ve Doç. Dr. Orhan Üçler Bulduk'un Tarih 1 ders kitabında:

*Malazgirt zaferi, sonuçları itibarıyla hem Türk tarihi hem de dünya tarihi bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Malazgirt zaferi sonucunda Anadolu'nun ele geçirilerek Türk yurdu durumuna getirilmesi daha da hız kazanacaktır. Bu amaçla zaferden sonra Anadolu'da büyüklü küçüklü birçok Türk devleti kuruldu. Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne kadar uzanan, Türkiye Tarihi başlamış oldu.*¹⁸⁵

Kemal Kara'nın lise 1 Tarih kitabında:

¹⁸³ Arslan, s. 63.

¹⁸⁴ Arslan, s. 63.

¹⁸⁵ Gündoğdu, Bulduk, s. 210.

Bizans'ın Türklere karşı oluşturduğu son ve en güçlü ordunun Malazgirt'te yenilgiye uğratılmasıyla Bizans savunma hattı yıkıldı. Türk akıncıları bundan sonra Anadolu içlerine yönelik akınlarını yoğunlaştırdılar. Malazgirt Zaferi'nden kısa bir süre sonra Türk komutanları, Anadolu'nun büyük bir kısmını fethetmeyi başardılar. Melikşah döneminde de devam eden fetih hareketleri sonucu Maveraiünnehir, Horasan ve İran'dan göç edip Anadolu'nun doğu sınırlarına yığılmış olan göçebe Türkmenler, Anadolu içlerine göç etmeye başladılar. Anadolu'ya gelenler, uç bölgelerine özellikle de batıda Bizans sınırına yerleştirildiler. Anadolu'nun çeşitli yörelerine yerleşip kasabalar ve köyler kuran Türkler, kültürel özellikleriyle de Anadolu'nun kısa zamanda Türkleşmesini ve Türk yurdu olmasını sağladılar. Anadolu'nun fethiyle başlayan ve günümüze kadar gelen bu yeni döneme Türkiye Tarihi denir.¹⁸⁶

Günümüz lise 9 Tarih kitabında ise:

Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra sürekli artan göçler ve akınlarla, Anadolu'nun kapıları açılıp Anadolu'nun bütünüyle bir Türk toprağına dönüştürülme fırsatı oluştu. Sultan Alp Arslan "Toprak fethedenin malıdır" diyerek Anadolu'da Türk beyliklerinin oluşumuna zemin hazırlayıp Türk tarihinde yeni bir dönemi başlattı.¹⁸⁷

ifadeleri yer almaktadır. Eski lise Tarih kitaplarında geçen alıntılarını incelediğimizde göze çarpan ilk husus, Anadolu'nun fethiyle başlayıp günümüze kadar gelen ve Türkiye tarihi olarak adlandırılan süreçtir. Sözü edilen iki kitap, öğrenciye Anadolu'nun fethi ve vatanlaşması sürecini günümüz Türkiye'si ile tarihsel bir bütünlük kurarak vermiştir. Ancak günümüzdeki lise ders kitabında Malazgirt Zaferi'nden bahsedilirken bu bütünlüğün öğrencinin önüne sunulmadığını ve sadece Türk tarihinde yeni bir dönemin başladığını ifade edildiğini görmekteyiz.

Özetle, bahsi geçen Sosyal Bilgiler ve lise ders kitaplarında öğrenciye verilmek istenen temel unsur Malazgirt Zaferi'nin Anadolu'da vatanlaşma sürecinin en kilit noktası olduğu ve bu zaferin Selçukluların önderliğinde kazanıldığıdır. Ayrıca zafer neticesinde Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlayarak, burayı Türk vatanı haline getirmesinin sürekli dile getirilmesi, öğrencinin Selçukluların bu sürece katkılarını daha iyi anlamlandırmasının önünü açmaktadır.

2.2.4. Büyük Selçuklulara Bağlı Devletler ve Beylikler

Ders kitaplarında Anadolu'nun vatanlaşma sürecinin dördüncü aşaması olarak Büyük Selçuklulara bağlı olarak kurulan devletler-beylikler döneminin siyasi, askerî,

¹⁸⁶ Kara, s. 236.

¹⁸⁷ Okur ve diğerleri, s. 152.

sosyal ve kültürel olaylarının ele alındığını görüyoruz. Bu süreç ders kitaplarına şu şekilde yansımıştır.

1998 Sosyal Bilgiler ders kitabında:

Anadolu'da kurulan bu ilk Türk devletlerinin, Anadolu'nun Türkleşmesine çok yönlü hizmetleri olmuştur. Devletin kurucuları hem Anadolu'nun fethine katılmışlar hem de buldukları yerleri Bizans, Ermeni ve Gürcülere karşı korumuşlardır. Öte yandan Haçlılarla savaşarak yeni yurtlarını savunmuşlardır. Ayrıca Anadolu, bu devletlerin yöneticileri sayesinde bayındır hâle gelmiştir. Medrese, çeşme, cami, kale gibi birçok eserle donatıldı. Böylece Anadolu'nun Türkleşmesi hızlandı.¹⁸⁸

7. sınıf ders kitabında ünitenin girişindeki R. Oğuz Arık'a ait "Coğrafyadan Vatana" isimli eserden derlenen okuma parçasında:

Oğuz boyları, Anadolu'nun her köşesine yayılarak, bu coğrafyayı kendi duygu, düşünce ve kültürlerinin taşına, toprağa işlenmiş şekli olan camiler, saraylar, evler, yollar köprüler, kervansaraylar, su yolları, hamamlar, çeşmelerle donatarak vatana çevirmişlerdir.

Sultan Alp Arslan, Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra komutanlarına Anadolu'yu fethetme görevi verdi. Bu komutanlar Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayılarak Büyük Selçuklu'ya bağlı beylikler kurdular. Bu beyliklerinden önemlileri; Saltuklular, Danişmentliler, Mengücekerler, Artuklular ve Çaka Beyliği'dir.¹⁸⁹

Yukarıda verdiğimiz alıntıların geçtiği Sosyal Bilgiler ders kitaplarında öğrencilere, Anadolu'nun vatanlaşmasında itici kuvvetin Büyük Selçuklulara bağlı olarak Anadolu'da kurulan devlet ve beyliklerin olduğu işaret edilmiştir. Büyük Selçukluların bayrağı devrettiği bu devlet ve beyliklerin siyasi tarihi ile ilgili bilgiler verildikten sonra Anadolu'yu vatanlaştırma sürecinin diğer ayağını oluşturan imar faaliyetlerinin de öğrenciye aktarılması amaçlanmıştır. Böylelikle öğrenciye "Vatanlaşma" olgusunun sadece siyasi ve askerî icraatlardan ibaret olmadığı, Türk milletinin kültürünü de bu coğrafyaya işlediği mesajı verilmektedir.

Günümüz Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında "Anadolu'da Türk Eserleri" başlıklı konuda

Malazgirt Meydan Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu yurt tutmak amacıyla yerleşen Türkmenler, Miryokefalon ve Haçlı Seferlerini başarıyla geçiştirerek siyaseten Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu kabul ettirmişlerdir. Bundan sonra Türkmenler Anadolu'yu Türk sanatının ve kültürünün şaheserleriyle donatmışlardır.

¹⁸⁸ Aydın ve diğerleri, s. 87.

¹⁸⁹ Arslan, s. 62.

*Anadolu'yu fetheden Türkler, buraya kendi gelenek ve göreneklerini de getirmişlerdir.*¹⁹⁰

ifadelerine yer verilerek kurulan devlet ve beyliklerin siyasi sorunların üstesinden geldikten sonra Anadolu'yu çeşitli sanat eserleri ve kültürleriyle donattığının altı çizilmiştir. Ayrıca konunun devamında dönemin çeşitli şair ve düşünürlerine yer verilmiştir. Verilen bilgiler ışığında öğrenciye, vatanlaşma sürecinin kültürel ve sanatsal çok yönlülüğün kavratılması amaçlandığını söyleyebiliriz.¹⁹¹

Sosyal Bilgiler öğretim programına baktığımızda dersin genel amaçlarından biri olan “Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder.”¹⁹² ifadesi ile karşılaşırız. Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu coğrafyasında Selçuklu ve ona bağlı beylikler eliyle gerçekleşen dönüşümün öğrenciye aktarılması gayesiyle verilen bilgilerin bahsi geçen amaca hizmet ettiğini söyleyebiliriz.

Lise Tarih kitaplarında ise Büyük Selçuklulara bağlı devletler ve beylikler döneminde Anadolu'nun yurt haline getirme yönündeki icraatları şu şekilde yansıtmıştır:

Kemal Kara'nın lise 1 Tarih kitabında:

*Malazgirt Zaferi'nden kısa bir süre sonra Türk komutanları, Anadolu'nun büyük bir kısmını fethetmeyi başardılar. Melikşah döneminde de devam eden fetih hareketleri sonucu Maverâünnehir, Horasan ve İran'dan göç edip Anadolu'nun doğu sınırlarına yığılmış olan göçebe Türkmenler, Anadolu içlerine göç etmeye başladılar. Anadolu'ya gelenler, uç bölgelerine özellikle de batıda Bizans sınırına yerleştirildiler. Anadolu'nun çeşitli yörelerine yerleşip kasabalar ve köyler kuran Türkler, kültürel özellikleriyle de Anadolu'nun kısa zamanda Türkleşmesini ve Türk yurdu olmasını sağladılar. Anadolu'nun fethiyle başlayan ve günümüze kadar gelen bu yeni döneme Türkiye Tarihi denir. Alp Arslan'ın komutanları, fethettikleri yerlerde Selçuklulara bağlı olmak koşuluyla devletler kurdular. Bunların en önemlileri; Mengücekliler, Saltuklular, Danişmentliler ve Artuklulardır.*¹⁹³

Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu ve Doç. Dr. Orhan Üçler Bulduk'un Tarih 1 ders kitabında:

¹⁹⁰ Arslan, ss. 67-69.

¹⁹¹ Arslan, s. 69.

¹⁹² M.E.B., Ortaöğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. ve 7. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, 5. madde (25.11.2012).

¹⁹³ Kara, s.236

*Malazgirt zaferi sonucunda Anadolu'nun Türkleşmesinde yeni bir dönem başlamış ve kısa süre içerisinde Türkler Anadolu'da çoğunluğu sağlamışlardır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde büyüklü küçüklü Türk devletleri ortaya çıkmıştır. Anadolu'da dengelerin Türkler lehine hızla değişmesinin nedenleri şunlardır:*¹⁹⁴

Günümüz lise 9 Tarih kitabında ise:

*Uzun süren bu savaşlar bölgede yaşayan nüfusun azalmasına neden olmuş, can güvenliği nedeniyle göç eden insanlar şehirlerde toplanmıştı. XI. yüzyılda Anadolu'da Rum, Ermeni ve Süryani gibi kavimler yaşamaktaydı. Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki otoritesi zamanla zayıfladı, Anadolu'nun doğusunda Ermeni ve Gürcü prenslikleri kuruldu. Kendilerine yurt arayan Oğuzlar için Anadolu'nun bu karışık siyasi durumu yerleşmeye oldukça elverişliydi. Bu elverişli şartları değerlendiren Türkler, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun farklı bölgelerinde devletler kurmaya başladılar.*¹⁹⁵

ifadelerine yer verilmiştir. Hem eski hem de yeni lise 1 Tarih ders kitaplarında temel vurgu Selçuklular sayesinde kazanılan Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'da kurulan devlet ve beyliklerdir. Danişmentliler, Saltuklular, Mengücekliler, Artuklular, Çaka Beyliği ve diğer Türk beylikleri başlıkları altında sözü geçen devlet ve beyliklerin Anadolu'yu yurt haline getirme yönündeki icraatlarının öğrenciye aktarıldığını görüyoruz. Eski lise ders kitaplarında bu icraatlar sadece siyasi ve askerî faaliyetler yönünden yer bulurken¹⁹⁶, günümüz lise Tarih 10. Sınıf ders kitabında kültürel, sanatsal gelişmeler üzerine de bilgiler verildiğini görebiliyoruz.¹⁹⁷

2.2.5. Anadolu Selçukluları ve Miryokefalon Zaferi

Ders kitaplarında Anadolu'nun vatanlaşma sürecinin beşinci aşaması olarak Anadolu'da kurulan ilk Türk devlet ve beyliklerini egemenliği altına alarak tek bir bayrak altında toplayan Türkiye Selçuklu Devleti ve onun önderliğinde kazanılan Miryokefalon Zaferi'nin aktarıldığını görüyoruz. Sosyal Bilgiler ve Lise Ders kitaplarını incelediğimizde, bu zafer kitaplarda şu şekilde yer bulmuştur:

1998 Sosyal Bilgiler ders kitabında:

II. Kılıç Arslan, Bizans ordusuyla bugünkü Sandıklı yakınlarındaki Miryokefalon'da karşılaştı. Burada yapılan savaşta Bizanslılar ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bizans imparatoru ağır şartlar taşıyan bir anlaşma imzalayarak canını zor kurtardı 11176). Bu savaştan sonra Anadolu

¹⁹⁴ Gündoğdu, Bulduk, s. 211.

¹⁹⁵ Okur ve diğerleri, s. 167.

¹⁹⁶ Kara, ss. 211-216; Gündoğdu, Bulduk, ss. 237-243.

¹⁹⁷ Okur ve diğerleri, ss. 167-169.

*Selçukluları için Bizans tehlikesi ortadan kalktı ve Bizans'ın, Anadolu'yu geri alma umudu sona erdi.*¹⁹⁸

*Malazgirt Zaferi, Anadolu'nun kapılarını Türklere açmış. Miryokefalon Zaferi de Anadolu'nun Türk vatanı olduğunu belgelemiştir.*¹⁹⁹

Günümüz Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabında:

*Bizans ordusu ile Türk ordusu Eğirdir Gölü kıyısında Miryokefalon denilen yerde karşılaştılar. Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Türkler, Bizans'a karşı Malazgirt'ten sonra en büyük ikinci zaferini kazandı. Miryokefalon Zaferi ile Anadolu'nun Türk yurdu olduğu ve hep öyle kalacağı kesinleşti. Bundan sonra Avrupalılar, Anadolu'dan "Türkiye" olarak bahsetmeye başladılar. Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan atma ümidi kalmadı.*²⁰⁰

Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu ve Doç. Dr. Orhan Üçler Bulduk'un Tarih 1 ders kitabında:

*Bu zafer, Malazgirt Savaşı'ndan sonraki en büyük zaferdir. Miryokefalon Savaşı ile Anadolu'nun Türklerin vatanı olduğu onaylanmıştır. Bizans kaynaklarının da belirttiği gibi, o zamana kadar Türkleri işgalci olarak gören Bizans, bu zaferden sonra, Anadolu'nun Türklerin yurdu olduğunu kabul etmiştir.*²⁰¹

*Miryokefalon Zaferi'nin kazanılmasına kadar Türkler Bizans'a karşı yurtlarını savunmak zorunda kalmışlardır. Bu zaferden sonra ise Türklere karşı Bizans, savun yapmak zorunda kalacaktır. Bu savaş, sonuçları bakımından Mustafa Kemal Atatürk' önderliğinde kazanılan Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi ile benzerlik gösterir. Anadolu topraklarına göz dikenler, iki savaşta da bozguna uğrayarak isteklerine ulaşamamışlardır.*²⁰²

*Miryokefalon Zaferi'yle Anadolu'nun Türk yurdu olduğu kanıtlandığı gibi, Bizans'ın Anadolu'yu geri alma umudu da kalmadı. Bizans savunmaya çekilirken, Türkler batıya doğru genişleme siyasetlerini devam ettirdiler.*²⁰³

*Malazgirt Zaferi'yle Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başlamış, Miryokefalon Zaferi'yle de Anadolu, Türk yurdu hâline gelmiş oldu. Yüzyıllar sonra öz yurdundan yoksun bırakılmak istenilen Türk ulusu, Mustafa Kemal'in önderliğinde giriştiği Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak Anadolu'nun Türk yurdu olduğunu kanıtladı.*²⁰⁴

Günümüz lise 9 Tarih kitabında ise:

Miryokefalon zaferiyle, Anadolu'nun "Türk yurdu" olduğu ispatlandı. Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'yu geri alma düşüncesi ortadan kalktı. Türkiye Selçuklu Devleti, bu zaferle Türk ve İslam dünyasında önemli devlet konumuna

¹⁹⁸ Aydın ve diğerleri, s. 81.

¹⁹⁹ Aydın ve diğerleri, s. 82.

²⁰⁰ Altun ve diğerleri, s. 65

²⁰¹ Gündoğdu, Bulduk, s. 222.

²⁰² Gündoğdu, Bulduk, s. 222.

²⁰³ Kara, s. 248.

²⁰⁴ Kara, s. 248.

*yükseldi. Avrupa'da büyük endişe yaratan bu zafer, III. Haçlı Seferi'nin yapılmasının önemli nedenlerinden biri oldu. Bizans İmparatorluğu, bu zaferden sonra saldırı durumundan savunma durumuna geçti, Batı Anadolu kıyılarını elinde tutabilmek için büyük çaba gösterdi.*²⁰⁵

Özellikle geçmiş dönemlerdeki lise ders kitaplarındaki ifadelerle baktığımızda Malazgirt Zaferi'nin aktarılmasına benzer bir şekilde Miryokefalon Savaşı-Kurtuluş Savaşı arasında bağ kurularak milliyetçilik yönü ağır basan bir anlatım ile karşılaşılıyor. Oysa günümüzdeki ders kitaplarında bu tarz ifadelerle yer verilmeyerek, sadece Anadolu'nun Türk yurdu olarak tescillendiği belirtilmiştir. Her iki yöntemde de öğrenciye, bu zafer neticesinde Anadolu'nun artık Türk vatani olduğu gerçeğinin tüm dünyaya kabul ettirildiği ve bu başarının Türkiye Selçuklularına ait olduğu aktarılmaktadır.

Buraya kadar ders kitaplarında Anadolu'nun Türk Yurdu olmasının hangi aşamalarla öğrenciye verildiğini aktarmaya çalıştık. Bu sürecin öğrenciye nüfuz ettirilmesinde eski ders kitaplarıyla yeni ders kitapları arasındaki bazı farklılıklar gözümüze çarpıyor. Bu farklılıklardan ilki, Türk tarihi açısından büyük anlam ifade eden zaferleri (Malazgirt, Miryokefalon) öğrenciye benimsetme aşamasındaki anlatım tarzı olduğunu görüyoruz. Eski kitaplarda milliyetçi ifadelerle sıklıkla yer verilirken, yeni ders kitapları bu ifadelerden arındırılmıştır.

Sonuç olarak, Anadolu'nun vatanlaşması sürecinde Selçukluların rolünün öğrenciye aktarılması noktasında eski ders kitaplarının, yapılan fetihler ve kazanılan zaferler üzerine yoğunlaşarak milliyetçi bir anlatımla askerî ve siyasi olayları ön plana çıkardığını söyleyebiliriz. Günümüz ders kitaplarına ise milliyetçi öğelerin çok fazla tercih edilmediği siyasi ve askerî hadiselerin yanında, “Selçuklu Kervansarayları”²⁰⁶, “Selçuklular döneminde Konya”²⁰⁷, “İbni Batuta'ya Göre Ahiler”²⁰⁸, “Eşine İşine, Aşına Dikkat Et”²⁰⁹, “Türkiye Selçuklu Devleti'nde Ticari Hayat”²¹⁰ gibi okuma parçaları aracılığı ile vatanlaşma sürecinin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarını öğrenciye sunmaktadır. Sözü ettiğimiz okuma parçaları

²⁰⁵ Okur ve diğerleri, s. 178.

²⁰⁶ Arslan, s. 68.

²⁰⁷ Okur ve diğerleri, ss. 182-183.

²⁰⁸ Okur ve diğerleri, s. 183.

²⁰⁹ Okur ve diğerleri, s. 184.

²¹⁰ Okur ve diğerleri, s. 186.

öğrencinin, Anadolu coğrafyasında Selçuklu eliyle geçirdiği çok yönlü değişimi kavramasına ve anlamlandırmasına katkıda bulunacağı şüphesizdir.

2.3. SELÇUKLULAR VE İSLAMİYET

Selçukluların, Cend şehrine yerleşmesi sonrası İslam dini ve medeniyetine dâhil olmaları Türk siyasi tarihinin ve kültürün önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Tuğrul Bey'in Halife tarafından Bağdat'a davet edilmesiyle, çalkantılı bir süreçten geçen İslam dünyasının bayraktarlığını üstlenen Selçuklular, devletlerinin tarih sahnesinden çekildiği zamana kadar bu görevin getirdiği sorumlulukları yerine getirme çabası içerisinde olmuştur. Yaşadıkları coğrafya itibariyle Türklük ve İslamiyet arasında köprü görevi gören Selçuklular vasıtasıyla İslam toplulukları bir devlet çatısı altında toplanmış, Orta ve Yakın Doğu İslam dünyasında siyasi ve manevi birlik meydana getirilmiştir. Ayrıca, Anadolu'yu yurtlaştırarak Türklüğe ve İslam dünyasına yeni bir vatan kazandıran Selçuklular, hâkim oldukları coğrafyalarda İslam dini ile medeniyetinin yerleşmesinde ve kökleşmesinde başlıca rolü üstlenmişlerdir. Dolayısıyla ilk ve orta öğretim ders kitaplarında Selçukluların İslam âlemi açısından gerçekleştirdiği faaliyetler ve bunların Türk tarihine etkileri öğrenciye doğru ve eksiksiz biçimde sunulmalıdır.

İlk ve orta öğretim ders kitaplarında Selçukluların İslam dünyasındaki rolünü ve bu rolün Türk tarihine yansımalarını; Selçukluların İslami kimliklerinin, Selçukluların İslamiyet'e hizmetlerinin, Selçuklular, Şii Fâtımîler ve Bâtınlık ile mücadelesinin ve Türkiye Selçukluları dönemindeki tarikatların öğretilmesi noktalarında ele aldık.

2.3.1. Selçuklular ve İslami Kimlik

Bilindiği üzere Selçuklular İslam dinini benimsedikten sonra etnik Türk kimliklerinin yanına dini, İslam kimliğini de eklemiş oldular. Bu kimlik vurgusu Sosyal Bilgiler ders kitaplarında: “..İslam dini sayesinde de Türk milleti milli özelliklerini korumuştur. Yani İslamiyet ve Türklük birleşmiştir..”, “..İslamiyet'le Türklüğün birleşmesi sonucunda hem siyasi hem de sosyal ve kültürel alanlarda

büyük gelişmeler ve değişimler olmuştur..”²¹¹ şeklinde yer bularak Türk ve İslam kimliğinin aynı potada birleşerek ayrılmaz bir bütün oluşturduğu vurgulanmıştır.

6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabının “Tuğrul Bey” başlıklı okuma parçasında: “Yaptığımız siyasi, askerî ve sosyal çalışmalar sayesinde Büyük Selçuklu Devleti'nin temelini oluşturduk. Devlet yönetiminde kendimize ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlı Devleti'ni örnek aldık. Bu sayede en büyük Türk-İslam devletleri arasındaki yerimizi aldık”²¹², “Alparslan” başlıklı okuma parçasında ise: “Anadolu’yu İslamlaştırarak bir Türk vatani haline getirmek için büyük mücadeleler verdik.”²¹³ cümleleriyle yine aynı okuma parçasında yer alan:

26 Ağustos Cuma günü askerlerimi topladım. Atımdan inerek secdeye vardım ve şu duayı ettim. Ya Rabbi! Seni kendime vekil yapıyor, azametini karşısında yüzümü yere sürüyor ve senin uğrunda savaşıyorum. Ya Rabbi! Niyetim halistir, bana yardım et; sözlerimde hilaf varsa beni" kahret!" Sonra tekrar atıma binerek askerlerime döndüm ve: "Ey askerlerim! Eğer şehit düşersem bu beyaz elbise kefenim olsun. O zaman ruhum göklere çıkacaktır.”²¹⁴

ifadelerinde Selçukluların Türk kimliğinin yanında İslami kimliklerine de sıkça değinilerek öğrenciye, Selçukluların İslam dinini benimsemiş ve ona hizmet eden bir Türk topluluğu olduğu mesajının iletilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Geriye dönüp 1998 müfredatı Sosyal Bilgiler ders kitabını incelediğimizde ise; Haçlı Seferlerine kadar Selçukluları konu alan sayfalardaki metinlerin hiçbirinde Selçukluların Türk-İslam devleti olduğuna ya da Müslüman olduğuna dair bir bilgiyle karşılaşmıyoruz.²¹⁵ Dolayısıyla eski Sosyal Bilgiler ders kitapları öğrenciye Selçukluların Türk kimliğini sunarken, İslami kimliğini sunmaktan kaçınmıştır. Bu tespitlerden hareketle kimlik aktarımı konusunda iki dönem ders kitabını ayrıştıran en belirgin farklılığın, öğrenciye Selçukluların Türklük kimliği yanında İslami kimliğinin aktarılması noktasında olduğunu söyleyebiliriz. Buna ek olarak geçmiş dönem Sosyal Bilgiler ders kitaplarında önemli bir eksiklik olarak gözümüze çarpan Selçukluların İslami kimliği vurgusunun günümüz Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer almasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirebiliriz.

²¹¹ Altun ve diğerleri, s. 77.

²¹² Altun ve diğerleri, s. 80.

²¹³ Altun ve diğerleri, s. 80.

²¹⁴ Altun ve diğerleri, s. 80.

²¹⁵ Aydın ve diğerleri, ss. 83-91.

2.3.2. Selçukluların İslamiyet'e Hizmetleri

Günümüz Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabının “İpek Yolu’nda Türkler” ünitesine dâhil olan “Çöle İnen Nur” konusunda:

Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinden sonra İslam dini Türkler sayesinde daha geniş bölgelere yayılmıştır. Türkler, İslam dininin hem yayılmasını hem de korunmasını sağlamışlardır. İslam dini sayesinde de Türk milleti milli özelliklerini korumuştur. Yani İslamiyet ve Türklük birleşmiştir. Türk milleti sosyal ve kültürel yaşantısında İslami esasları uygulayarak geniş coğrafyalara yayılmışlardır. İslamiyet’le Türklüğün birleşmesi sonucunda hem siyasi hem de sosyal ve kültürel alanlarda büyük gelişmeler ve değişimler olmuştur. Türk-İslam anlayışı, mimarisi ve kültürü ortaya çıkmıştır. Türk sanatına İslami motifler eklenmiştir.²¹⁶

ifadeleriyle, dolaylı yoldan Selçukluların İslam dünyasındaki icraatlarını içeren bilgiler verilmiştir. İslamiyet’le Türklüğün birleşmesi ve yeni bir kültür oluşturmasının sıkça vurgulandığı metinde, öğrenciye Türklüğün İslam’a katkılar sağladığının belirtilmesi yanında İslamiyet’in de Türklüğe önemli artılar kazandırdığına değinilmiştir. 1998 müfredatı Sosyal Bilgiler 6 ders kitabında ise Türklerin İslamiyeti kabulü veya ona hizmetlerine dair bir bilgiyle yer verilmemiştir.

Eski ve yeni müfredat lise Tarih ders kitaplarında “Türklerin İslamiyet’e Hizmetleri”²¹⁷, “Türklerin İslâm Devleti’ndeki Hizmetleri”²¹⁸, “Türklerin İslamiyeti Kabulü ve İslam Devletlerindeki Hizmetleri”²¹⁹ başlıkları altında Selçuklularla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

Kemal Kara’nın Lise Tarih 1 ders kitabında:

10. yüzyılın başlarından itibaren Abbasilerin gücü giderek azaldı. 945 yılında Bağdat’ı işgal eden Büveyhoğulları, Abbasi halifesini baskı altına aldılar. 1055’te Bağdat’a giden Tuğrul Bey, halifeyi Büveyhoğulları’nın baskısından kurtardı. Bundan sonra İslâm dünyasını savunma görevi Türklere geçti. Türkler, uzun yıllar Bizans’ın ve Haçlıların saldırılarına karşı, İslâm dünyasını tek başlarına savundular ve İslâmiyeti geniş coğrafi alanlara yaydılar.

Asya’daki Türk kentleri, İslâm dininin anlaşılıp yayılması konusunda çaba gösteren kurumlarla donatıldı. Pek çok Türk din adamı, bilgin ve mutasavvıf yetişti. Onların yazdıkları eserlerle, İslâm toplumunda düşünce hareketleri canlılık kazandı.

²¹⁶ Altun ve diğerleri, s. 77.

²¹⁷ Okur ve diğerleri, s. 136.

²¹⁸ Kara, ss. 150-152.

²¹⁹ Gündoğdu, Bulduk, ss. 128-130.

Büyük Selçuklular zamanında, Sultan Alp Arslan'ın çabaları ile başlayan eğitim- öğretim çalışmaları, Bağdat'ta kurulan İslâm dünyasının ilk medresesinde gelişme olanağı bulmuştur (1066).²²⁰

Abdullah Gündoğdu ve Orhan Üçler Bulduk'un Tarih 1 ders kitabında:

10. yüzyıldan itibaren Abbasîlerin gücü giderek azaldı. 945 yılında Bağdat'ı İşgal en Büveyhoğulları, Abbasî halifesini baskı altına aldılar. 1055'te Bağdat'a giden Tuğrul Bey, halifeyi Büveyhoğulları'nın baskısından kurtardı. Bundan sonra İslâm dünyasını savunma görevi Türklere geçti. Türkler, uzun yıllar Bizans'ın ve Haçlıların saldırılarına karşı, İslâm dünyasını tek başlarına savundular ve İslâmiyeti geniş coğrafi alanlara yaydılar. Türkler; tıp, astronomi, matematik, felsefe gibi bilim dallarında da önemli gelişmeler sağladılar. Farabî, Birunî, İbni Sinâ, Cevherî, Harezmi, Abdullan Baranî gibi Türk bilim adamları çeşitli dallarda eserler verdiler. Türkler, İslâm uygarlığının doğuda Hindistan'a, batıda Avrupa içlerine kadar yayılmasını sağladılar.

İslâm dünyasında eğitim ve öğretim kurumları, Selçuklular döneminde büyük gelişme gösterdi. İslâm sanatının gelişmesinde de Türklerin etkisi çok oldu. Mimarî, tez, hat, çinicilik, minyatür alanlarında yetişen Türk sanatçıları, önemli yapıtlar ortaya koydular.²²¹

Okur ve diğerleri, Ortaöğretim Tarih 9 ders kitabında:

Büyük Selçuklu Devleti Döneminde ise İslam dünyasının koruyucusu oldular ve Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasını sağladılar. Yine Türkiye Selçukluları Döneminde Haçlı saldırılarına karşı önemli başarılar elde ettiler.

İslam dinini kabul eden Türkler millî benliklerini korudukları gibi aynı zamanda, İslam medeniyetine katılarak bu medeniyetin temel taşlarından biri oldular. Türklerin İslam medeniyetine girmiş olmaları yurt arayışı ile birleşince onları Asya bozkırlarından Ön Asya'ya getirip oraya yerleşmelerini sağladı. Bu suretle Türkler tutunabilecekleri, büyük ve düzenli devlet kurabilecekleri bu bölgeye yerleştiler.

İslam medeniyetinin gelişmesinde de Türklerin büyük katkıları olmuştur. Batıda unutulmuş olan Eski medeniyetlerin eserleri, İslam medeniyeti sayesinde tekrar Avrupa'ya taşındı. İslam medeniyetinin öncüleri durumunda olan Türk bilginler bütün dünya tarafından tanındı ve eserleri yüzyıllarca bilime rehberlik etti. Bu Türk bilginlerinin en ünlüleri Farabi, Birunî ve İbni Sina'dır. Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi (1066), Türklerin eğitim alanında yapmış oldukları hizmetlere örnektir.²²²

Metnin devamında Osman Turan'ın Türk Cihan Mefkûresi adlı eserinden derlenen “İslamiyet ve Oğuzlar” başlıklı okuma parçasında:

İslamiyet'in Oğuz ve Karluklar arasında yayılması Türk tarihinde olduğu gibi İslam ve dünya tarihinde de büyük neticeler doğurmuştur. Bu iki Türk kavmi, Kök Türklerden sonra, iki asır kadar kendi yabguları

²²⁰ Kara, ss. 150-151.

²²¹ Gündoğdu, Bulduk, ss. 128-129.

²²² Okur ve diğerleri, s. 136.

*idaresinde Araplara ve Samanilere karşı bağımsızlıklarını korumuşlar fakat hakanlık derecesine yükselememişlerdi. İslamiyet şimdi bunların idaresinde bulunan şehirlerde manevi kudretini hissettiriyor ve "sulh yolu" ile yayılıyordu. Hakikaten bu aşamalı nüfuz ve yayılışlar sayesinde ki kaynaklar 960 yılında 200.000 çadır halkı gibi büyük bir göçebe kitlesinin toptan İslam dinini kabul ettiğine dair mühim bir hadiseyi bildirmişlerdir. Bu büyük hadise, birkaç asırlık yaklaşma ve temasların artık ciddi semereler vermeye başladığını gösterir. Böylece İslamiyet Türklerin evrensel ve millî dinî hâline gelmekte ve büyük bir inkılâp başlamış bulunmakta idi.*²²³

ile İbrahim Kafesoğlu'nun Selçuklu Tarihi eserinden özetlenen "Türk- İslam Sanatı" başlıklı okuma parçasında:

*Türklerin İslam sanat dünyasına kazandırdığı biçimleri görmek mümkündür. Farklı uygarlıklardan alınıp Türkler tarafından geliştirilen kubbe, kemer ve sütun biçimleri, Orta Asya yaşantısı ve çadır kültürünün, İslam mimarisine yansıtıldığı yeni bir mimarî üslubu getirmiştir. Özellikle tekke, kümbet, cami ve medrese gibi yapılarda, Türk mimari üslubunun eşsiz örnekleri görülür. Türkler yazı, cilt, çini, minyatür sanatları ile seramik, dokumacılık, taş ve maden işçiliği vb. alanlarda eşsiz eserler vermişlerdir. Türkler kabartma sanatlarında da başarılı örnekler vermişlerdir. Örneğin birçok yapıda hayvan figürleri kullanılmış, Sultan Tuğrul bastırdığı madalyona kabartma resmini koydurmuştur. Müzik alanında da Türkler yenilikler getirmişlerdir. Farabi müzik üzerine iki eser yazmış ve bunlar dünya müzik tarihine geçmiştir.*²²⁴

ifadeleriyle yer bulmuştur. Yukarıdaki alıntılara genel olarak bakıldığında hem eski hem de yeni lise ders kitaplarında Selçukluların İslamiyet'e hizmetleri vurgusu iki ana boyutta öğrenciye sunulmuştur. Bunlardan ilki, Selçukluların siyasi ve askerî faaliyetler neticesinde yerine getirdikleri İslamiyet'i koruyucu ve yayıcı roldür. Abbasî Halifesi'ni Büveyhoğulları baskısından kurtararak İslam dünyasının koruyuculuğu görevine soyunan Selçuklular, süreç içerisinde Bizans İmparatorluğu ve Haçlılarla giriştiği mücadele sonucunda koruyuculuk rolünü yerine getirdiği ittifakla belirtilmiştir. Ayrıca yaptıkları fetihlerle İslamiyet'i Anadolu gibi geniş coğrafyalara yaydığı söylemi tüm alıntıların ana temasını oluşturmaktadır. Bu bilgiler ışığında İslamiyet'i koruyan ve geniş alanlara yayan bir Selçuklu imajının öğrenciye aktarılmasının amaçlandığını görüyoruz.

²²³ Okur ve diğerleri, s. 136.

²²⁴ Okur ve diğerleri, s. 136.

Selçukluların İslamiyet'e hizmetleri vurgusunun ikinci boyutu ise bilim, kültür, sanat ve eğitim sahalarındaki faaliyetlerdir. Bu vurguyu desteklemek için Selçuklular zamanında yetişen önemli bilim adamları ve onların eserlerinden örnekler verilmiş, sanat alanındaki çeşitli gelişmelerden bahsedilerek, Türklerin İslam sanatına katkılarına değinilmiştir. Bunlara ilaveten Türkler tarafından açılan eğitim kurumları aracılığı ile İslam dünyasına olumlu yönde katkıda bulunduğu ifade edilmiştir. Neticede öğrencinin, tüm bu bilgiler ışığında, Selçukluların dâhil oldukları İslam medeniyetini bulunduğu seviyeden daha üst noktalara taşıdığını kavraması amaçlanmıştır.

2.3.3. Selçuklular, Şii Fâtımîler ve Bâtınlık

Selçukluların İslamiyet'i kabul etmeleri ve Abbasî hilafetinin yanında yer almaları neticesinde Sünnilik artık devletin resmi mezhebi haline gelmiştir. Bu aşamadan sonra devletin temel hedeflerinden biri Sünni İslam'ın karşısındaki en önemli tehlikelerin başında gelen Şii Fâtımî Devleti'ni ortadan kaldırmaktır.²²⁵

Fâtımîler, Selçuklu topraklarında Şii propagandası yapmak için çeşitli metotlar kullanmıştır. Selçukluların gücü karşısında işlevsiz hale gelen bu metotlar, Fâtımîleri başka arayışlara yönlendirdi. İşte bu noktada Fâtımîler devleti görüşlerini yaymak için "Bâtınlık" örgütünü, baskı ve terör aracı olarak kullanmaya başladı.²²⁶

Fâtımîler ve onların aşırı kolu olan Bâtınlılara karşı yürütülen mücadeleye Selçukluların İslam dünyasındaki rolünün anlamlandırılması açısından önem arz eder. Ders kitaplarında, bahsi geçen mücadelenin Hasan Sabbah'ın önderlik ettiği Bâtını akımı üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz.

Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabında "Nizamülmülk" başlığıyla verilen parçada: "Benim zamanında yayılmaya ve kuvvetlenmeye başlayan Hasan Sabbah gibi kişilerin önderliğindeki yanlış inançları engellemeye çalıştım. Ehlişünnet bilgilerin sistemli bir şekilde öğretilmesini sağlamak için çeşitli şehirlerde Nizamiye medreselerini geliştirdim"²²⁷ cümleleri yer almaktadır. Öğrenciye karşıt

²²⁵ Ahmet Ocak, Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri, **DAD**, Cilt:7, Sayı: 20, s. 165.

²²⁶ Ahmet Ocak, s. 166.

²²⁷ Altun ve diğerleri, s. 81.

inancın ne olduğu hakkında bir işaret verilmemiştir. Ancak doğru inancın ehlisünnet olduğu vurgusu yapılarak İslamiyet'in Sünni inancı doğru inanç olarak nitelenmiştir. Böylece öğrenciye Selçukluların benimsediği Sünni inancın doğruluğu mesajı verilirken, bu inanç karşısındaki diğer inançların yanlış olduğuna işaret edilerek Selçukluların bu yanlış inançlarla mücadele ettiği vurgulanmıştır.

Kemal Kara'nın lise tarih 1 kitabında:

*Melikşah döneminin en önemli iç olayı, Hasan Sabbah'ın Selçukluları içten yıkmak ve yönetimi ele geçirerek kendi görüş ve düşüncelerini yaymak amacıyla başlattığı Bâtınîlik çalışmaları oldu. Bâtınîlerin başlattığı siyasî cinayetler sırasında Nizamülmülk öldürüldü. Bu sorunu çözmek isteyen Melikşah, Hasan Sabbah'ın saklandığı Alamut Kalesi üzerine kuvvetler gönderdi. Ancak bu sırada, Melikşah'ın ölümü üzerine kuşatma kaldırıldığından sorun çözümlenemedi.*²²⁸

Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu – Doç. Dr. Orhan Üçler Bulduk'un Tarih 1 ders kitabında: “Melikşah zamanında Büyük Selçuklu Devleti'nde Bâtınîlik faaliyetleri çok arttı. Selçuklu ordularına karşı Suriye'de yenilgiye uğrayan Fatımî Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'ni içten yıkmak amacıyla Bâtınîlik propagandasına ağırlık verdi.”²²⁹ Günümüz Lise 9 ders kitabınının 153. sayfasında Bâtınîlik başlıklı Hasan Sabbah'ın hayatını konu alan okuma parçasında:

Batınîlik, Hasan Sabbah'ın görüşleri etrafında oluştu. Hasan Sabbah 1049'da İran'ın Rey şehrinde doğdu, 1134'te Kazvin dolaylarında Alamut Kalesi'nde öldü. Yemen'den geçerek Rey'de yerleştiği söylenen Ali bin Mehmed'in oğludur. Hasan Sabbah, ondört yaşına değin babasının gözetimi altında din bilgileri edindi, sonra o dönemin ünlü İslam bilginlerinden İmam Muvaffak Nişaburi'nin öğrencisi oldu; onun bulunduğu medresede gökbilim, matematik öğrenimi gördü. Beraber eğitim aldığı kişiler arasında, sonradan İran'ın en ünlü ozanlarından ve bilim adamlarından biri olan Ömer Hayyam ile Selçukluların veziri Nizamülmülk vardı. Hasan Sabbah, sonraları, bütün çalışmalarını Batınîlik üzerinde yoğunlaştırdı. Bütün yetkileri özel olarak Tanrı'dan aldığını etkileyici bir dille anlatmaya koyuldu. Hasan Sabbah, kendine bağladığı insanların sayısı Kazvin, Rey yörelerini etki altına alacak bir güç oluşturunca, saldırılar düzenledi, ülkenin dört yanına yayılan fedailerini aracılığıyla içlerinde Nizamülmülk'ün de bulunduğu kendisine karşı olan birçok devlet adamını gizlice öldürttü. Artık Batınîler, Selçuklu Devleti'ni bir elmanın içini kemiren kurtlar gibi yemeye başlamışlardı. Selçuklu Sultanı Melikşah bir mektup göndererek Hasan Sabbah'tan karışıklığa sebep olan faaliyetlerinden vazgeçmesini istedi. Hasan Sabbah, ondan korkmadığını, Tanrı'nın kendisiyle olduğunu bildiren bir karşılık gönderdi. Melikşah Alamut Kalesi'ne yerleşen Batını Hasan Sabbah ve adamları üzerine ordu gönderdi. Kuşatma devam ederken Melikşah'ın ölmesi üzerine kale alınamadı. Daha sonra Hasan Sabbah,

²²⁸ Kara, s. 166.

²²⁹ Gündoğdu, Bulduk, s. 141.

*öldüğü 1134 yılına değin saldırılarını sürdürdü, 1256'da Hulagu Han, Alamut Kalesi'ni yıktı, bütün Batınileri ortadan kaldırdı.*²³⁰

ifadeleri yer almaktadır. Geçmiş Lise kitaplarına baktığımızda Hasan Sabbah'ın önderlik ettiği Bâtınîlik akımı, öğrenciye daha kısa ve üstü kapalı bilgilerle verilmişken, günümüz lise ders kitabında daha detaylı ifadelerle yer bulmaktadır. Fakat sözü geçen metinlerde Hasan Sabbah ve Bâtınîlik akımının zararları ve Fatimilerle karşı yürütülen mücadeleye sürekli yer verilirken, bu mücadelenin odak noktasında yer alan İslamiyet'in Şia ekolünün ismi hiçbir metinde zikredilmemesi önemli bir eksikliktir.

Günümüz lise Tarih 9 ders kitabında “Bâtınîlik” başlıklı parçada:

*Hasan Sabbah, ondört yaşına değin babasının gözetimi altında din bilgileri edindi, sonra o dönemin ünlü İslam bilginlerinden İmam Muvaffak Nişaburi'nin öğrencisi oldu; onun bulunduğu medresede gökbilim, matematik öğrenimi gördü. Beraber eğitim aldığı kişiler arasında, sonradan İran'ın en ünlü ozanlarından ve bilim adamlarından biri olan Ömer Hayyam ile Selçukluların veziri Nizamülmülk vardı.*²³¹

verilen ifadeler üzerinde durulması gerekir cinstendir. Burada öğrenciye Nizamülmülk, Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah birlikte aynı dönemlerde öğrenci ve yakın dost oldukları bilgisi sunulmaktadır. Bu isimlerin doğum ve ölüm tarihleri temel alındığında üçünün aynı zamanda öğrenci olma ihtimali oldukça zayıf bir ihtimaldir. Buna ek olarak günümüz modern araştırmacıları da bu rivayetin gerçek olmadığı görüşündedir.²³²Dolayısıyla günümüz lise ders kitabında bahsi geçen bilginin doğruluğu hakkında halen soru işaretleri mevcut olduğundan bir düzenlemeye ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.4. Türkiye Selçukluları Döneminde Tarikatlar

Selçuklular zamanında Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında ve kökleşmesinde şeyh ve kolonizatör dervişler öncülüğünde meydana getirilen tarikatların önemli rolü vardır.

Aydın ve diğerleri, İlköğretim Sosyal Bilgiler 6 ders kitabında “Din ve İnanış” başlıklı metinde: “Anadolu Selçukluları döneminde çeşitli tarikatlar vardı.

²³⁰ Okur ve diğerleri, s. 153.

²³¹ Okur ve diğerleri, s. 153.

²³² Bernard Lewis, **Haşîşîler: Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset**, Sebil Yayınevi, 1. baskı, İstanbul, 1995, ss. 34-35.

Bektaşîlik ve Mevlevîlik bu tarikatların başlıcalarıydı. Bu tarikatlarda daha çok İslâmiyet öncesi Türk din ve inanınin etkileri vardı”²³³ ifadelerine yer verilmiştir. Günümüz 6. ve 7. Sosyal Bilgiler ders kitabına baktığımızda ise Selçuklular döneminde yaşayan tarikatlara dair bir bilgiyle karşılaşmıyoruz.

Lise ders kitaplarını incelediğimizde ise Gündoğdu, Bulduk’un ders kitabında Tarikatlar konusu oldukça açıklayıcı ve doyurucu bilgiler eşliğinde sunulduğunu görüyoruz.²³⁴ Ayrıca:

Türkler samimî bir şekilde Müslümanlığa inanmışlardır. Konargöçer Türkmenler ile kentli nüfus arasında İslâmî düşünce farklılıkları, aslında aralarındaki sosyal yaşam ve kültür farklılıklarından kaynaklanmaktaydı. Konargöçer kitleler Orta Asya yaşantısını koruduğundan eski inanç ve geleneklerinden tam manasıyla kopmamışlardı. Nitekim İslam’da yeri olmamasına rağmen, Türkiye Selçukluları surlara kabartma yapmışlar, paralara sultanın resmini koymuşlardı. Bugün hâlâ, dine yararı veya zararı olmayan bazı inanışlar, halk arasında yaşamaktadır. Örneğin; yağmur duasında "yada taşı" kullanmak, türbelere bez bağlamak, mum yakmak, cenazelerde ceketi ters giymek, ölü aşı vermek vb. gibi

ifadeleriyle geçmişteki Türkmen inanışlarının günümüze bıraktığı mirastan da bahsedilerek, öğrencinin geçmişi ile yaşadığı zaman arasındaki kültür ve inançlar arasında bağ kurmasının önü açılmıştır.

Günümüz, Ortaöğretim Tarih 9 kitabında ise “Din ve İnanış” başlığı altında ise:

*Türkiye Selçukluları, Moğolların baskısından kaçan Türkmenleri Anadolu’ya yerleştirdiler. Bunlar arasında mutasavvıflarda bulunmaktaydı. Mutasavvıflar, yerleştikleri bölgelerde sosyal, kültürel ve dinî alanlarda faaliyet gösterdiler. Bu faaliyetlerin sonucunda Mevlevîlik, Bektaşîlik, Ekberîlik, Nakşibendîlik, Kadirîlik ve Rufâîlik gibi tarikatlar ortaya çıktı. Bu mutasavvıflardan Muhyiddin Arabî, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre ve Sadrettin Konevî görüş ve düşünceleriyle sadece yaşadıkları dönemi değil daha sonraki zamanları da etkilemiş, Anadolu’da Tasavvufun gelişmesinde, Anadolu’nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli bir rol oynamışlardır.*²³⁵

ifadelerine yer verilmiştir. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere günümüz lise ders kitabında Tarikatlar konusunun oldukça genel bilgiler eşliğinde verildiğini söyleyebiliriz.

Türk kültürünün bir parçası olan inanç konusunun ders kitaplarındaki durumu, üzerinde durulması gereken bir husustur. Sosyal Bilgiler dersi genel

²³³ Aydın ve diğerleri, s. 99.

²³⁴ Gündoğdu, Bulduk, ss. 246-247.

²³⁵ Okur ve diğerleri, s. 185.

amaçları arasında “Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder.”²³⁶ maddesi yer almaktadır. Yine lise tarih dersi genel amaçlarında da Türk tarihini ve Türk kültürünü oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak öğrencilerin kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesinde sorumluluk almalarını sağlamak.²³⁷ maddesi mevcuttur.

Bu maddelerden yola çıkarak Türk kültürünün önemli unsurlarından olan Anadolu’daki inançlar ve bu inançların doğurduğu kültür mozağının öğrenciye aktarılması zorunluluktur. Anadolu’da var olan ve etkilerini günümüze kadar sürdüren bu inançlar, ders kitaplarında ismen yer bulmasına rağmen detaylara girilmeyerek öğrenci için doyurucu ve aydınlatıcı olmaktan uzak kalmıştır.

Selçukluların İslam dinini kabulü İslam tarihi açısından da büyük önem teşkil eder. Siyasal anlamda çöküş halinde bulunan Sünni İslam dünyası Selçuklularla birlikte tekrar güç kazanarak, bir yükseliş evresine girmiştir. Öte yandan, Kafkasya, Ortadoğu ve Anadolu coğrafyalarının inançlar açısından şekillenmesi yine Selçuklular döneminin izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla Türk-İslam tarihi ve kültürünün önemli bir kısmını meydana getiren bu dönem hakkında verilecek bilgiler, öğrencinin zihninde ve kimliğinde Selçukluları bir yere yerleştirmesinde büyük ehemmiyet arz etmektedir.

2.4. SELÇUKLU KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

Selçuklular zamanı, Türk kültür ve medeniyetinin gelişiminde önemli bir dönemi temsil eder. Bu döneme ait kültür ve medeniyet birikimi, Türklerin İslâm öncesi kültür değerleri ile İslâmî değerlerin sentezlenmesi sonucu meydana gelmiştir. Karahanlılarla başlayan Türk-İslam sentezi fikri Selçuklularla en ileri düzeye ulaşmıştır. Selçuklulardaki bu sentezin bütün özgün ve özel nitelikleri onların kurdukları sosyal, kültürel ve dinî kurumlarda tespit edilmektedir. Bu nitelikleri Selçuklular kendilerinden sonra kurulan devletlere miras olarak bırakmışlardır.

²³⁶ M.E.B., Ortaöğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. ve 7. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, 5. madde (25.11.2012)

²³⁷ M.E.B., Ortaöğretim Tarih Dersi 9. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, 3. madde (25.11.2012)

Dolayısıyla Ortadoğu'daki İslam devletleri başta olmak üzere, Anadolu'daki Türk devletlerinin, devlet yönetimi, hukuk, maliye, eğitim, öğretim, bilim, sanat vb. alanlardaki teşkilat ve kurumlarında Selçuklu etkisi, en az siyasi ve askerî icraatları kadar önem arz etmektedir.

İlköğretim müfredatında, “Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder” maddesi yer almaktadır²³⁸. Ortaöğretim müfredatında ise, Türk tarihini ve Türk kültürünü oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak öğrencilerin kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesinde sorumluluk almalarını sağlamak²³⁹, Öğrencilerin kendilerini kuşatan kültür dünyaları hakkında meraklarını gidermek²⁴⁰, maddeleri tarih dersinin genel amaçları içerisinde zikredilmektedir. Bu maddelerden hareketle Selçukluların oluşturduğu devlet teşkilatının, hukuk ve eğitim sistemlerinin, ekonomik yapının, askerî teşkilatlarının, bilim ve sanat anlayışının ve bütün bu alanlarda bizlere bıraktıkları kültür ve uygarlık mirasının hem ilköğretim hem de ortaöğretim ders kitaplarında doğru ve eksiksiz bir biçimde yer alması gerekmektedir.

2.4.1. İlköğretim Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti Kültür ve Medeniyeti

1998 müfredatı Sosyal Bilgiler ders kitabında Büyük Selçukluların kültür ve medeniyetine dair herhangi bir bilgiye yer verilmezken, Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler zamanının kültür ve medeniyeti; Devlet Yönetimi, Din ve İnanış, Sosyal ve Ekonomik Yaşam, Yazı, Dil ve Edebiyat, Bilim ve Sanat başlıkları altında öğrenciye sunulmuştur.²⁴¹ Bu başlıklara kısaca değinecek olursak:

2.4.1.1. Devlet ve Yönetim

²³⁸ M.E.B., Ortaöğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. ve 7. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, 5. Madde (25.11.2012)

²³⁹ M.E.B., Ortaöğretim Tarih Dersi 9. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, 3. madde (25.11.2012)

²⁴⁰ M.E.B., Ortaöğretim Tarih Dersi 9. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, 8. madde (25.11.2012)

²⁴¹ Aydın ve diğerleri, ss. 98-103.

Selçuklu devlet mekanizması ve yönetimi hakkında bilgiler verilen bu kısımda “Daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da devlet, hükümdar ailesinin ortak malı sayılırdı. Bu nedenle sultan ölünce, onun ailesinden biri, devletin başına geçerdi”²⁴² ifadesi geçmektedir. Buradan hareketle öğrenciye, Türk devletlerinin hükümdarlık ve veraset anlayışında bir devamlılık olduğu belirtilmek istenmiştir.

2.4.1.2. Din ve İnanış

Selçuklular dönemi din ve inanış hakkında kısa bilgiler verilen bu bölümde: “Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde, Anadolu’da yaşayan halkın çoğunluğu Türk ve Müslümandı. Hükümdarlar, Anadolu’da var olan diğer inançlara da hoşgörü gösterdiler. Örneğin; II. Gıyasettin Keyhüsrev’le evlenen Gürcü prensesi, Konya’ya gelirken yanında papazını ve kutsal eşyalarını da birlikte getirmiştir. Halk da diğer inançlara karşı hoşgörülü davranıyordu.”²⁴³ cümleleriyle öğrenciye verilmek istenen mesajın Selçuklular dönemi Türk kültüründe diğer inançlara gösterilen tolerans ve saygı olduğu açık olup, Türkiye Selçukluları zamanından verilen örneklerle de bahsi geçen mesaj desteklenmiştir.

Yine aynı bölümde “Anadolu Selçukluları döneminde çeşitli tarikatlar vardı. Bektaşilik ve Mevlevîlik bu tarikatların başlıcalarıydı. Bu tarikatlarda daha çok İslâmiyet öncesi Türk din ve inanışının etkileri vardı.”²⁴⁴ ifadeleriyle Türk din ve inanışındaki çeşitliliğe vurgu yapılmıştır. Buna ek olarak öğrenciye, tarikatlar aracılığı ile eski Türk inanışlarının devam ettirildiği bilgisi verilerek Türk kültüründe, İslam öncesi inanışlarından bütünüyle bir kopuş yaşanmadığı belirtilmiştir.

2.4.1.3. Sosyal ve Ekonomik Yaşam

Ünitenin bu bölümü Türkiye Selçukluları ve Beylikler döneminde halkın sosyal statüsü, ekonomik faaliyetleri ve toprak sistemi hakkında bilgiler

²⁴² Aydın ve diğerleri, s. 98.

²⁴³ Aydın ve diğerleri, s. 98.

²⁴⁴ Aydın ve diğerleri, s. 99.

içermektedir. Söz konusu başlık altında dikkat çeken en önemli nokta, devletin halkı yararına oynadığı sosyal rolün öğrenciye aktarılma gayretidir. “Toplum yararına oluşturulan kurumların giderlerini karşılamak için ayrılan topraklara ise vakıf arazi denirdi.”, “Anadolu Selçuklu Devleti ve beylikler döneminde herkesin yararlanabildiği pek çok sosyal kurum vardı. Bunların başlıcaları; camiler, medrese öğrencileri ve yoksullara yemek veren imaretler, dârüşşifa denilen sağlık kurumları ve kervansaraylardı.”, “Ahi teşkilâtı, esnaf arasındaki meslekî dayanışmayı sağlıyor, deneyimli eleman yetiştiriyor, üretimin kalitesini yükseltiyordu.”, “Anadolu Selçukluları ve beylikler, ekonomik hayatın gelişmesine büyük önem verdiler. Ticaretin gelişmesi için şehirler arasında düzgün yollar açtılar ve bu yollar üzerinde kervansaraylar, hanlar yaptılar. Tüccarların can ve mal güvenliğine önem verdiler. Öyle ki tüccarlar kervansaraylarda hiçbir ücret ödemedi konaklar ve yemek yerdı”²⁴⁵ bilgileri başta belirttiğimiz Selçukluların oynadığı sosyal devlet rolünün öğrenciye aktarılması düşüncemizi destekler nitelikte ifadelerdir.

2.4.1.4. Yazı, Dil ve Edebiyat

Bu başlık altında Anadolu Selçuklu Devleti’nde kullanılan diller, Türkçenin resmi dil olarak kabulü ile dönemin önemli düşünürleri ve edebî ürünlerine yer verilmiştir.

Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi hususu ders kitabının ilgili konusunda şu şekilde yer verilmiştir: “Beylikler döneminde resmî dil Türkçe oldu. Karamanoğlu Mehmet Bey Konya’da çıkardığı bir fermanla, "Bu günden sonra divanda, dergâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil konuşulmayacaktır." diyerek 13 Mayıs 1277’de Türkçeyi resmî dil ilân etti. Karaman’da her yıl bu olayın yıl dönümünde Türk Dil Bayramı kutlanmaktadır.”²⁴⁶ Ancak Erdoğan Merçil’in kaleme aldığı makalesinde, bahsi geçen kararı Karamanoğlu Mehmet Bey’in aldığına dair kanıtların yetersiz olduğunu ve kararın Selçuklu Divanında alındığını ifade edilmektedir.²⁴⁷ Dolayısıyla günümüzde okutulan lise tarih kitabında da yer verilmiş

²⁴⁵ Aydın ve diğerleri, s. 100.

²⁴⁶ Aydın ve diğerleri, s. 100.

²⁴⁷ Erdoğan Merçil, “Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe’nin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti?” **Bellekten**, Sayı: 239, Cilt: LXIV, ss. 56-57.

bu bilginin²⁴⁸ gözden geçirilerek yeniden bir düzenlemeye tabi tutulması daha uygun olacaktır.

2.4.1.5. Bilim ve Sanat

Anadolu Selçukluları döneminde, bilim ve düşünce hayatı, Anadolu'daki imar faaliyeti, başlıca sanat dalları hakkında bilgiler ve örneklerin sunulduğu bu kısımda: “Hükümdarlar ve beyler, bilim ve düşünce hayatının gelişmesine büyük önem verdiler. Bilim adamları ve sanatçıları korudular.”²⁴⁹ bilgileriyle öğrenciye, Selçuklu sultanları ve yöneticilerinin, sanatçıyı koruyan ve değer veren bir portreden sunulmaktadır. Ayrıca imar faaliyetleri ve mimari eserler kısmında öğrenciye aktarılan bilgilerde ön plana çıkarılan yapılar Medreseler ve Kervansaraylar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konunun son kısmında: “Selçuklularda süsleme sanatı gelişmiş, süs motiflerinde daha çok bitki ve hayvan şekilleri ile geometrik desenler kullanılmıştır. Selçuklulardan kalma mezar taşları, tahta oymalar, çini örnekleri ve madenî eşyalar Türklerin sanat alanındaki ustalıklarını yansıtmaktadır. Mimarlık dışında halıcılık, taş oyma ve kabartma işçiliği, çinicilik, maden işleme, resim, heykel, yazı (hat) gelişmiş başlıca sanat dallarıydı.” ifadeleriyle Selçuklularda icra edilen sanat dallarının çeşitliliğinden bahsedilerek, öğrenciye, Selçukluların Türk sanat anlayışının gelişimindeki rolü ve dolayısıyla Türk kültür ve uygarlığındaki geliştirici etkisinin aktarılması amacını taşıdığını söyleyebiliriz.

Kültür ve medeniyet bilgilerinin verilmesi konusunda 1998 müfredatı Sosyal Bilgiler ders kitaplarıyla 2004 müfredatı ders kitapları iki temel noktada birbirinden ayrılmaktadır. Bu noktalardan ilki günümüz Sosyal Bilgiler ders kitabının Büyük Selçuklu Devleti kültür ve medeniyetine dair bazı bilgilere az da olsa dolaylı olarak yer vermesidir. İkinci bir ayırım noktası ise, günümüz Sosyal Bilgiler kitaplarında eski yöntemden farklı olarak kültür ve medeniyet unsurlarının başlıklar halinde (Devlet Yönetimi, Din ve İnanış, Sosyal ve Ekonomik Yaşam, Yazı, Dil ve Edebiyat, Bilim ve Sanat vb.) verilmesi yerine metin içi kısa, dolaylı bilgiler ve okuma parçaları ile öğrenciye takdim edilmesidir.

²⁴⁸ Okur ve diğerleri, s. 187.

²⁴⁹ Aydın ve diğerleri, s. 101.

Günümüz Sosyal Bilgiler ders kitabında “Tuğrul Bey” başlıklı okuma parçasında: “Devlet yönetiminde kendimize ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlı Devleti'ni örnek aldık. Bu sayede en büyük Türk-İslam devletleri arasında yer aldık.”²⁵⁰ ifadeleri ile Selçuklular devlet teşkilatını oluştururken İslamiyet’i daha önce kabul eden bir diğer Türk devleti Karahanlıları örnek aldığı vurgulanarak, Türk devletleri arasında devlet teşkilatı unsurlarında bir devamlılık olduğu bilgisi öğrenciye verilmek istenmiştir.

Alparslan isimli okuma parçasında yer verilen: “Ben, Çağrı Bey'in oğlu, Malazgirt Savaşı'nın fatihi Sultan Alparslan'ım. Amcam Tuğrul Bey'in erkek çocuğu olmadığı için onun vefatından sonra Selçuklu tahtına ben oturdum.”²⁵¹ sözleriyle yine Selçuklu devlet teşkilatı mekanizmasında yer alan veraset sisteminin öğrenciye aktarıldığını görüyoruz. Nizamülmülk isimli okuma parçasında ise:

*İlim ve sanata çok önem verdim. Çevremde ilim ve sanat adamlarını topladım. Ayrıca birçok cami, mescit ve vakıf gibi eserler yaptırдыm. Büyük Selçuklu Devleti'ne idari, adli, askerî, mali, sosyal ve kültürel alanlarda pek çok yenilikler ve değişiklikler getirdim. Gerçekleştirdiğim yeni sistemler bazı değişiklikler yapılarak birçok Türk-İslam devletinde uygulandı.*²⁵²

bilgilerine yer verilmiştir. Buradan hareketle öğrenciye, Büyük Selçuklu Devleti'nin kültür ve medeniyet sahasında diğer devletlerden edindiği birikimleri kendi bünyesine ekleyen, geliştiren ve bunları Türk-İslam medeniyetine dâhil eden bir Türk devleti olduğu mesajı verilmiştir. Ayrıca yapılan yeniliklerin diğer Türk-İslam devletlerinde uygulandığı vurgulanarak Selçukluların, Türk kültür ve medeniyetinin gelişimine katkıda bulunduğu ifade edilmiştir.

Aynı ders kitabının Melikşah başlıklı okuma parçasında: “Bağdat'ta bir rasathane kurdum. Şairleri, sanatkârları, bilim adamlarını sarayında topladım; onlara fikir ve eser üretmeleri için destek oldum. Dünyaca ünlü İran şairi Ömer Hayyam da sarayında ağırlanmış ve yazdığı rubailer meclislerimde okunmuştur.”²⁵³ cümlelerine yer verilmiştir. Burada da tıpkı Nizamülmülk isimli okuma parçasında olduğu gibi kültür ve medeniyetin oluşum ve gelişiminde önemli etkiye sahip olan şairler, sanatkârlar ve ilim insanlarına verilen değer ve sahip çıkışın vurgulanarak öğrenciye sunulduğunu söyleyebiliriz.

²⁵⁰ Altun ve diğerleri, s. 80.

²⁵¹ Altun ve diğerleri, s. 80.

²⁵² Altun ve diğerleri, s. 81.

²⁵³ Altun ve diğerleri, s. 82.

Ünitenin devamında yer verilen “Çizgilerin Dili”²⁵⁴ başlıklı bölümde Türk kültüründeki minyatür sanatına yer verilerek, İslam öncesi Türk devletlerinden Uygur Devleti dönemiyle başlatılan minyatür sanatındaki gelişim süreci Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti ile devam ettirilmiştir. Bu noktadan hareketle öğrenciye, İslam öncesi Türk devletleri ile Selçuklularında dâhil edildiği Türk-İslam devletleri arasındaki kültür birliği işaret edilerek, Türk kültürünün uzun bir geçmişe sahip olduğu ve süreklilik içerdiği dolaylı yoldan ifade edilmiştir. Nitekim konunun hemen başındaki “Türk sanatının oluşumunda, ilk Türk devletlerinin ve Türk-İslam devletlerinin rolü nedir?”²⁵⁵ sorusu bahsettiğimiz düşünceyi destekler niteliktedir.

Anadolu Selçuklu kültürünün beylikler dönemi ile beraber konu alındığı 7. sınıf ders kitabında R. Oğuz Arık’a ait “Coğrafyadan Vatana” isimli eserden derlenen okuma parçasında: “Oğuz boyları, Anadolu’nun her köşesine yayılarak, bu coğrafyayı kendi duygu, düşünce ve kültürlerinin taş, toprağa işlenmiş şekli olan camiler, saraylar, evler, yollar köprüler, kervansaraylar, su yolları, hamamlar, çeşmelerle donatarak vatana çevirmişlerdir”²⁵⁶ ifadeleri ile ünitenin devamındaki “Anadolu’daki Türk Eserleri” başlığı altında: “Malazgirt Meydan Savaşı’ndan sonra Anadolu’yu yurt tutmak amacıyla yerleşen Türkmenler, Miryokefalon ve Haçlı Seferlerini başarıyla geçirterek siyaseten Anadolu’nun Türk yurdu olduğunu kabul ettirmişlerdir. Bundan sonra Türkmenler Anadolu’yu Türk sanatının ve kültürünün şaheserleriyle donatmışlar.”²⁵⁷ bilgileri aracılığı ile, Selçuklular eliyle kazanılan başarılar neticesinde üzerinde yaşadığımız Anadolu’nun Türk kültürü abideleriyle donatıldığı sıklıkla vurgulanmaktadır. Böylece öğrencinin zihnine Anadolu’nun kültürel yönden Selçuklular sayesinde olumlu bir değişim geçirdiği yargısı yerleştirilmesi hedeflenmiştir.

Konunun devamında Selçuklu mimari yapılarından bazılarına temas edilerek öğrenciye, Anadolu Selçukluları ve beyliklerin Anadolu’nun imarında oynadığı rolün iletilmek istendiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte “Anadolu’yu fetheden Türkler, buraya kendi gelenek ve göreneklerini de getirmişlerdir.”²⁵⁸ ifadesine yer verildikten

²⁵⁴ Altun ve diğerleri, ss. 87-90.

²⁵⁵ Altun ve diğerleri, s. 87.

²⁵⁶ Arslan, s. 63.

²⁵⁷ Arslan, s. 67.

²⁵⁸ Arslan, ss. 68-69.

sonra bu dönemin önemli edebî eserlerinin yanında Hacı Bektaş-ı Veli, Mevlana ve Yunus Emre gibi değerli sanat ve fikir adamları zikredilerek, Türk kültürünün önemli bir parçasını meydana getiren edebiyat unsuru, öğrenciye sunulmuştur.

2.4.2. Ortaöğretim Ders Kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti Kültür ve Medeniyeti

Eski müfredat ortaöğretim Tarih ders kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti kültür ve medeniyeti tıpkı 1998 müfredatı ilköğretim ders kitaplarında olduğu gibi İlk-Türk İslam Devletleri (Karahanlılar, Gazneliler, Harzemşahlar, Eyyubiler, Memlukler)²⁵⁹ ile beraber ele alınıp, Devlet Yönetimi, Din ve İnanış, Sosyal ve Ekonomik Yaşam, Dil ve Edebiyat, Bilim ve Sanat başlıkları altında incelenmiştir.²⁶⁰ Günümüz lise ders kitaplarında ise bilgiler öğrenciye, “Devlet Teşkilatı”, “Hükümdar”, “Atabeylik”, “Hükümet”, “Ordu”, “Saray Teşkilatı”, “Hukuk Sistemi”, “Sosyal Hayat”, “Mimarlık ve Sanat” başlıkları altında verilmiştir. Ayrıca yeni ders kitabı eski müfredat kitaplarına nazaran daha az bilgi yoğunluğu içerirken, verilen okuma parçaları, tablolar ve boşluk doldurma uygulamaları ile desteklenmiştir.

Ortaöğretim’de eğitimin 4 yıla çıkarılması ile birlikte Talim ve Terbiye Kurulu 12.09.2011 tarihli ve 134 sayılı kararıyla Tarih (10.Tarih 11) ve Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi derslerinin öğretim programlarında değişiklik yapmıştır.²⁶¹ Yapılan değişiklikle 11. sınıf Atatürk İlke ve İnkılâpları konuları yerine Türk Kültür ve Medeniyetine ait konulara yer verilmiştir. “Türklerde Devlet Teşkilatı”, “Türklerde Toplum Yapısı”, “Türklerde Hukuk”, “Türklerde Ekonomi”, “Türklerde Eğitim” ve “Türklerde Sanat” ünitelerindeki konularını içeren yeni öğretim programı; İlk Türk Devletleri dönemi, Türk-İslam Devletleri dönemi, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi bölümlerini içermektedir. Bahsi geçen bölümlerin Türk-İslam devletleri kısımlarında Karahanlılar ve Gazneliler ile birlikte karşılaştırmalı olarak Selçuklu Kültür ve Medeniyet unsurlarına yer verilmiştir. Ayrıca üniteler, biyografi, eş

²⁵⁹ Bazı eski müfredat ders kitaplarında Tolunoğulları ve İhşidiler de bu devletlere dahil edilmiştir.

²⁶⁰ Kara, ss. 176-191; Gündoğdu, Bulduk, ss. 149-164.

²⁶¹ M.E.B., <http://ogm.meb.gov.tr> , Ortaöğretim Tarih Dersi(10 ve 11. sınıflar) ile Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programlarında Değişiklik Yapılması Kurul Kararı, <http://ogm.meb.gov.tr/programlar.asp>, (25.12.2012)

zamanlılık, etkinlikler, ders içi performans soruları, ders dışı etkinlikler ve bilgi kısımları gibi etkinlik örnekleriyle zenginleştirilmiştir.²⁶²

2.4.2.1. Devlet ve Yönetim

Geçmiş dönem lise Tarih ders kitaplarında Büyük Selçuklu devlet mekanizmasının oluşum süreci şu ifadelerle yer bulmuştur: “Selçuklular, Türk devlet geleneğinin temel özelliklerini bozmadan, İran ve Abbasî devlet yapısından yararlanmışlardır.”²⁶³, “Orta Asya Türk devletlerinde benimsenen egemenlik anlayışı, ilk Türk-İslâm devletlerinde de devam etti.”²⁶⁴, “İslâmiyet’ten önce kurulan Türk devletlerinde, hükümdarın ülkeyi Tanrı adına yönettiğine inanılırdı. Bu anlayış Türk-İslâm devletlerinde de devam etmiştir.”²⁶⁵, “Bununla beraber Türkler, buldukları çevrenin koşullarına da uymuşlar ve devletlerini, yeni anlayışın gereğine uygun olarak kurmuşlardır. Örneğin, İslâmiyeti kabul etmeleriyle birlikte Türk töresinin yanında İslâm devlet anlayışını da benimsemişlerdir.”²⁶⁶

Yukarıda eski ortaöğretim ders kitabından yapılan alıntılara baktığımızda dikkat çeken husus, İslam öncesi Türklüğe ve Türk kültür medeniyetine yapılan vurgudur. Öğrenciye, Türk devletlerinin (Büyük Selçuklu Devleti) Türk-İslam sentezini meydana getirirken başka unsurlardan da faydalandığı ancak hiçbir zaman kendisinden önceki devletlerden miras aldığı Türk örf ve adetlerinden kopuş yaşamadığı belirtilmiştir. Günümüz ortaöğretim ders kitaplarında da: “İlk Türk devletlerindeki "kut" inancı Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra İslami bir anlam kazanarak "Allah'ın takdiri veya nasibi" olarak yorumlanmıştır. Kut'un belli bir hanedana verildiği düşüncesi ise aynı şekliyle devam ettirilmiştir.”²⁶⁷ bilgisine yer verilerek geçmiş dönemdeki benzer düşünce devam ettirilmiştir Bu bilgiler ışığında bahsi geçen lise ders kitaplarının devlet teşkilatı konularında milliyetçi anlatım tarzının tercih edildiğini söyleyebiliriz.

²⁶² Okur ve diğerleri, **Ortaöğretim Tarih 11**, MEB Yay., Ankara, 2011,(Tarih 11) s. 1.

²⁶³ Gündoğdu, Bulduk, s. 149.

²⁶⁴ Gündoğdu, Bulduk, s. 150.

²⁶⁵ Kara, s. 176.

²⁶⁶ Kara, s. 176.

²⁶⁷ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 23.

Günümüz lise ders kitaplarında Büyük Selçuklu Devleti'nin kültür ve medeniyetine yer verilen kısımlarında Türk devlet geleneğinin esasını Selçukluların meydana getirdiği belirtilmektedir. Bununla birlikte Selçuklular devlet teşkilatı oluşturulurken farklı devletlerin birikimlerinden yararlandığı belirtilerek, bunları kendi bünyesinde mükemmel bir suretle uyguladığı ifade edilmiştir.²⁶⁸ Ayrıca devlet teşkilatının oluşumu hususunda Karahanlılarla başlayan sürecin Gaznelilerle devam ettiği ve Selçuklularla tamamlanıp olgunluk safhasına ulaştığı ifade edilmiştir.²⁶⁹ Bu bilgilerden hareketle öğrenciye; Selçukluların, Türklüğü İslami unsurlarla birleştirip geliştiren bir görev üstlendiği mesajı verilmiştir.

11. sınıf ders kitabında Türklerde devlet teşkilatı başlığı altında:

Türklerin İslam dünyasına hâkim olması İslam devlet hukukunda da önemli değişiklikler meydana getirdi. Emevi ve Abbasi devletlerinde devlet başkanı olan halife, Müslümanların başı olarak hem dünyevi hem de dinî işleri idare ederdi. Büyük Selçuklu Devleti'ne kadar İslam dinini kabul eden devletlerin hükümdarları halifenin yüksek otoritesini tanımaktaydı. 1058'de Abbasi Halifesi temsil ettiği siyasi otoriteyi bir törenle Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e devretti. Böylece, ilk defa resmen dinî ve siyasi otorite birbirinden ayrıldı. Buna göre, halife sadece İslam topluluklarının dinî lideri hâline gelirken devlet hayatındaki görevi sultanların saltanatlarını onaylama ve Türk sultanlarına hilat ve unvan verme gibi sembolik işlerden ibaret oldu.²⁷⁰

ifadeleri dikkat çekicidir. Daha önce hiçbir ders kitabında değinilmeyen bu bilgiler aracılığı ile öğrenciye, Selçukluların Ortaçağ dünyasında laik bir yönetim şeklini tercih ettiği bilgisi aktarılmak istenmiştir. Böylelikle günümüz devlet yönetimlerinde oldukça önemli bir unsur olan laik devlet anlayışının Türklerin devlet teşkilatına Selçuklularla girdiği işaret edilmiştir.

Ünitenin devamında “Türk-İslam Devletlerinde Hatun” başlıklı okuma parçasında yer alan ifadelerle öğrenciye Selçuklular zamanında kadının devlet mekanizması içinde önemli bir konumda olduğu aktarılmak istenmiştir.²⁷¹

Hem eski hem de yeni orta öğretim ders kitaplarında Türk devletleri arasındaki kültür ve medeniyet ortaklığı ve birbirleri üzerinde etkisi sıkça karşılaştığımız bir husustur. Eyyubiler, Harzemşahlar ve Memlükler'in devlet teşkilatı, askerî teşkilat, saray teşkilatı gibi sistemleri meydana getirirken Büyük

²⁶⁸ Okur ve diğerleri, s. 156.

²⁶⁹ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 21.

²⁷⁰ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 22.

²⁷¹ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 22.

Selçuklulardan faydalandığı öğrenciye sunulmaktadır.²⁷² Bunlara ek olarak Osmanlılara kalan kapıkulu sistemi, ikta sistemi, ahilik teşkilatı, atabeylik kurumu sıklıkla vurgulanan miraslardır.²⁷³ Bu bilgiler yoluyla öğrenciye Selçuklular eliyle Türk kültür ve medeniyet mirasına dâhil olan unsurlar işaret edilmiştir. Buna ek olarak Selçukluların, diğer devletlerden aldığı kültür ve medeniyet mirasını geliştirilerek yeni siyasi oluşumlara miras bıraktığı ve Türk kültür medeniyetinin gelişiminde köprü görevi üstlendiğinin kavratılması amaçlanmıştır.

2.4.2.2. Hukuk Sistemi

Kültür ve medeniyet konuları içerisinde Selçuklu adalet mekanizması “adalet (yargı) işleri”, “hukuk sistemi”, “İlk Türk-İslam Devletlerinde Hukuk” başlıkları altında ele alınmıştır. Selçuklu hukuk sisteminde ilk Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Şer’i hukuk ile eski Türk örf ve adetlerini içerisinde barındıran Örf’i hukukun geçerli olduğu bilgisi verilmektedir.²⁷⁴ Ayrıca günümüz lise ders kitabında “Selçuklularda Hukuk Sisteminin Dayanakları” başlığı ile verilen alıntıda Büyük Selçuklu Devleti hukuk sistemini meydana getirirken, yararlandığı kaynaklar belirtilmiştir.²⁷⁵ Bu ifadeler ışığında öğrenciye, Türklerin hukuk sisteminde İslam’ın kabulüyle değişiklik meydana geldiği ancak eski Türk hukukunun da mevcut hukuk sisteminde yaşatıldığı belirtilmiştir.

Selçuklularda adalet mekanizması hakkında verilen bilgilerin yanında Divan-ı Mezalim’in işlevi²⁷⁶ Mesudi’nin*²⁷⁷ Yazdıklarından²⁷⁸ verilen bilgi notu, Nizamülmülk’e ait “Siyasetname” adlı eserden yapılan alıntılar²⁷⁹, Melikşah döneminde örfi kurallar ile ilgili toplanan heyet örneği²⁸⁰, Büyük Selçuklu

²⁷² Kara, s. 179.

²⁷³ Kemal Kara, s. 180; Gündoğdu, Bulduk, s. 152; Okur ve diğerleri, ss. 156-157, Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 29.

²⁷⁴ Gündoğdu, Bulduk, s. 155; Kara, s. 179; Okur ve diğerleri, s. 159.

²⁷⁵ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 106.

²⁷⁶ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 23.

* el-Mesudi ya da tam adıyla Ebu el-Hasan Ali bin el-Hüseyn bin Ali el-Mesûdî Irak, Bağdat doğumlu Arap tarihçi, coğrafyacı ve gezgindir. "Arapların Herodotu" olarak da tanınan el-Mesûdî günümüze ulaşan en önemli eseri Altın Bozkırlar ve Cevher Madenleri'dir. Kendisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/368842/al-Masudi>, (25.11.2012)

²⁷⁸ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 76.

²⁷⁹ Okur ve diğerleri, s. 159, Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 108.

²⁸⁰ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 107.

Devleti'nin yönetimde adil bir düzen sağladığı verilen örnekle desteklenerek vurgulanmıştır. Buna ilaveten Cengizhan Yasaları²⁸¹ isimli okuma parçasında bazı hükümlere yer verilerek, okuma parçasının ardından “Cengiz Yasası'nın hangi yasalardan esinlendiğini tespit ediniz. Buna göre Moğolların hangi kültürün tesiri altında kaldığını belirtiniz.” şeklinde bir etkinlik yer almaktadır. Bu etkinlik aracılığı ile öğrenciye Türk kültürünün gelişmiş bir kültür olduğu ve diğer kültürleri de etkilediği aktarılmak istenmiştir.

2.4.2.3. Din ve İnanış

Geçmiş dönem lise ders kitaplarında Selçuklu kültür ve medeniyeti konuları içerisinde “Din ve İnanış” başlıkları mevcuttur. Bu başlıklar altında verilen bilgilerden sonra:

Türk hükümdarları ve devlet adamları, dinî konularda oldukça hoşgörülü davranmışlar, yabancı dinlerden olanları korumuşlardır. Türk halkı da farklı dinlerden olanlarla uyum içinde yaşamıştır. Ermeni Patriği Bazil'in başvurusu üzerine sultan Melikşah'ın kilise, manastır ve rahiplere konan vergileri kaldırması, Türklerin diğer dinlere gösterdikleri saygı ve hoşgörünün bir kanıtı olması yönünden büyük önem taşımaktadır.²⁸²

Türk toplulukları arasında Hanefiliğin yanı sıra Şafîî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri yayılmış idi. Ancak toplumda ve devlet adamları arasında engin bir hoşgörü ortamı hazırlanmıştı. Meselâ, Bağdat'taki medresede çıkan mezhep tartışmasının büyümesi üzerine vezir Nizamülmülk, bu durumu hoş karşılamamış ve din adamlarına "mezhep-arası ayrım gütmediklerini" belirten bir mektup yazmıştı. Devletin kendine yakın olsun olmasın, ortaya çıkan tarikatlara müdahale etmemesi, dinî düşüncelerin ve ilimlin gelişmesine zemin hazırlamıştır.²⁸³

örnekleri dikkat çekmektedir. Yukarıdaki ifadeler aracılığı ile öğrenciye, Selçukluların din konusunda diğer inançlara gösterdiği saygı ve sağladığı hoşgörü ortamı ile ne kadar gelişmiş bir medeniyet seviyesine sahip olduğu aktarılmak istenmiştir.

Günümüz lise ortaöğretim 9. sınıf Tarih ders kitabında Selçuklu kültür medeniyeti başlıkları içerisinde ise din ve inanış ile ilgili bir başlığa yer verilmemiştir.

²⁸¹ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 107.

²⁸² Kara, s. 181.

²⁸³ Gündoğdu, Bulduk, s. 155.

2.4.2.4. Sosyal ve Ekonomik Hayat

Günümüz 9. sınıf lise ders kitabında Büyük Selçuklularda sosyal yapıyı ve ekonomik faaliyetleri konu alan bu kısımda ilk temas edilen nokta Selçuklulardaki Sosyal yapının Ortaçağ Avrupa'sı ve Hindistan'ından farklı olduğu hususudur.²⁸⁴ Bahsi geçen bilgilerle öğrenciye, sosyal yapı ve halkın hakları yönünden çağdaş Avrupa ve Hindistan'dan daha gelişmiş ve adil bir Selçuklu imajı sunulmaktadır.

Sosyal ve ekonomik yaşam konuları içerisinde Selçukluların geliştirici rolü de sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu noktada kurulan vakıflar ve oluşan vakıf kültürü en fazla ön plana çıkan konu olmakla beraber; Medreseler, Darüşşifalar, Kervansaraylar yine Selçukluların sosyal ve ekonomik hayatı iyileştirme yönünde attıkları adımlar olarak öğrenciye gösterilmektedir.

Konunun devamında "Selçuklularda Ekonomi" başlıklı okuma parçasında ekonomik hayatın gelişiminde Selçuklular zamanında çek gibi yeni bir yöntemin kullanıldığı ifade edilerek, bu dönemin sadece Türk medeniyetine değil dünya medeniyetine de katkıda bulunduğu öğrenciye işaret edilmektedir. Ayrıca yine aynı okuma parçasında Selçuklu ekonomik yapısının parçalarından biri olan Tebriz şehrinin bütçesinin Avrupa'daki birçok krallıkla aynı olduğu belirtilerek, Selçukluların meydana getirdiği ekonomik yapının gücü öğrenciye örnek olarak gösterilmektedir.²⁸⁵

11. sınıf Tarih ders kitabında Türk-İslam devletlerinde Ekonomi ana başlığında Selçukluların ekonomik hayatta özellikle ticareti canlandırma yönünde izledikleri siyaset ve girişimleri hakkında bilgiler verilmektedir. Konunun devamında "Türk İslam Devletlerinde İktisadi Kurumlar" başlığı altında İktisadi sistemi, Vergi sistemi, ahilik kurumu ve vakıf sistemi alt başlıkları aracılığı ile Selçuklulardaki ekonomik hayata ait sistemler ve kurumlar öğrenciye sunulmaktadır. Bu kısımlardaki temel vurgu Selçuklularda oluşturulan bu sistem ve kurumların Türkiye Selçuklularında da uygulanarak, Osmanlı Devleti'ne miras bırakıldığıdır. Bu bilgiler ışığında öğrencinin, Büyük Selçuklu-Türkiye Selçukluları- Osmanlı arasındaki bağ ve sürekliliği anlamlandırabilmesi amaçlanmıştır.²⁸⁶

²⁸⁴ Okur ve diğerleri, s. 159.

²⁸⁵ Okur ve diğerleri, s. 160.

²⁸⁶ Okur ve diğerleri, Tarih 11, ss. 137-139.

Bahsi geçen bilgiler verildikten sonra XI-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da Ekonomik Hayat başlığı altında Türkiye Selçuklularının Anadolu'daki ekonomik faaliyetlerine yer verildiğini görüyoruz. Ticaret yaparken saldırıya uğrayanlara devlet sigortası sağlanması, zengin-fakir, Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmadan hizmet veren kervansaraylar başta belirttiğimiz başlığın ana eksenini oluşturan konulardır. Verilen bilgiler ile öğrenciye verilen ana mesaj, Türkiye Selçukluları döneminde yapılan ekonomik hamlelerin zamanının çok ilerisinde olduğu ve bu icraatlar sayesinde Anadolu'nun gelişerek bayındır hale geldiğidir.

2.4.2.5. Toplumsal Yapı

Günümüz lise 11. sınıf Tarih kitaplarında daha önceki ders kitaplarda değinilmeyen “Türk-İslam Devletleri Toplumsal Yapı” bölümü yer almaktadır. Selçuklu dönemi toplumsal yapısına dair bilgiler verilen bu kısım ortaöğretim ders kitaplarında gerçekleştirilen olumlu bir yenilik olarak göze çarpmaktadır.

Toplumsal yapı öğrenciye aktarılırken vurgulanan ilk nokta Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte Selçuklular döneminde meydana getirilen toplumlar arası kaynaşmadır.

Yüzyılın ilk yarısında Oğuz Türkleri Hazar Denizi'nden başlayarak Maveraünnehir'i içine alan bölgede yaşıyorlardı. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla İslamlaşmaya başlayan bölgede eski Türk toplum yaşantısının özellikleri hâlâ devam ediyordu. Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezî ve güçlü bir devlet olarak kurulmasıyla toplum yapısı büyük ölçüde değişti.²⁸⁷

İfadelerine yer verilerek Büyük Selçukluların bahsi geçen kaynaşmayı sağlamada öncü görev üstlenen bir Türk İslam devleti olduğu belirtilerek, Türk-İslam toplumunun gerçek manada bu dönemde meydana geldiği bilgisine yer verilmiştir.

Ünitenin devamında “Yönetilenler” başlığı altında Türk-İslam devletlerinde Aile kavramına ait bilgiler verilmektedir. “Türk-İslam Devletlerinde Döneminde Evlenme” başlıklı okuma parçası ve ardından “Yukarıdaki Metinde anlatılan Selçuklular dönemine ait evlenme töreni ile günümüz evlilik törenleri arasında benzerlik ve farklılıklar nelerdir?” sorusu ile öğrencinin Selçuklu dönemi Türk

²⁸⁷ Okur ve diğerleri, Tarih 11, ss. 72-73.

kültürü ile günümüz Türk kültürü arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit ederek geçmiş ile günümüz arasında bağ kurması amaçlanmıştır.²⁸⁸

Selçuklu kültüründe kadın objesi hakkında devlet teşkilatı konusu dışında bilgi verilen bir diğer kısım Türk-İslam Devletlerinde Toplumsal Yapı bölümüdür. İbni Batuta seyahatnamesinden verilen alıntıda öğrenciye Selçuklular dönemi Türk toplumunda kadın tasviri çizilmiştir. Okuma parçasının ardından “Yukarıdaki metinde Türk kadınının toplumdaki yeri anlatılmıştır. Siz de bu dönemde Avrupa kadınlarının toplumdaki yeri ile ilgili araştırma yapınız.”²⁸⁹ etkinliğine yer verilerek öğrencinin, Türk kültüründe kadın figürünün ortaçağdaki yerini anlayabilmesi hedeflenmiştir.

Ünitenin devamında Selçuklular döneminde insani değerler bilgilerini içeren Hoşgörü toplumu konusuna yer verilmiştir. Ahmet Yesevi, Yunus Emre ve Mevlana gibi dönemin önemli karakterlerinden verilen alıntılar ve devamında verilen bilgilerle Selçuklu toplum yapısında Türk olmayan diğer unsurlara sadece insan olmaları sebebiyle verilen değer ve sağlanan hoşgörü öğrenciye aktarılacak istenmiştir. Buna ilaveten dönemin Türk-İslam toplumuyla yaşayan gayrimüslim halk arasında giyim kuşam konusundaki bazı farklılıklar verilerek öğrencinin, o dönem toplum yapısını daha iyi kavraması amaçlanmıştır.²⁹⁰

Toplumsal yaşantı başlığı altında “Seyyah Gözüyle Anadolu” isimli okuma parçasında Anadolu’daki halkın hayatından ve faaliyetlerinden bazı kesitlere yer verilerek dönemin toplumsal yaşantısı öğrencinin gözünde canlandırılmak istenmiştir. Konunun devamında Türklerin o dönemdeki giyim-kuşamı, dinî bayramları, festivalleri, müzik anlayışı, spor ve yemek kültürü hakkında verilen bilgiler eşliğinde öğrencinin günümüz Türk kültürü ile geçmiş dönem Türk kültürü arasında bağ kurması amaçlanmıştır.²⁹¹ Ayrıca söz konusu bilgilere daha önce hiçbir ders kitabında değinilmemiş olması ve öğrencinin ilgisini çekebilecek olması açısından dikkat çekicidir.

²⁸⁸ Okur ve diğerleri, Tarih 11, ss. 73-74.

²⁸⁹ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 74.

²⁹⁰ Okur ve diğerleri, Tarih 11, ss. 75-76.

²⁹¹ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 77.

2.4.2.6. Bilim ve Sanat

Tıpkı Sosyal Bilgiler ders kitaplarında olduğu gibi lise Tarih ders kitaplarında da ilk göze çarpan Selçukluların bilimin gelişmesine verdiği değer ve bilim adamlarını destekleyen yönüne yapılan vurgudur.²⁹² Böylelikle öğrencinin gözünde bilimi ve bilim insanlarını destekleyen ve değer veren bir Selçuklu imajı oluşturulmak istenmektedir.

Bilim ve Sanat konularında Selçuklu zamanında açılan Medreseler, birçok bilim adamını yetiştirme görevini üstlenen ve bilimin gelişmesinde en büyük paya sahip eğitim kurumları olarak nitelenmektedir. “Selçuklu Medreseleri” isimli okuma parçasında öğrenciye, İslam dünyasında bilimin kurumsallaşmasının Selçuklular döneminde önemli bir ivme kazandığı belirtilerek, bu dönemde yaygınlaşan medreselerin, ilim adamı yetiştirme görevinin yanında dönemin kültür, sanat anlayışına yön veren ve toplumsal yapının şekillenmesinde de etkili olan çok yönlü kurumlar olduğu işaret edilmiştir.²⁹³

Kültür ve medeniyet konuları içerisinde yer verilen sanat başlıklarında Selçuklular zamanında yetişen önemli sanatçılar, eserleri eşliğinde sunulmaktadır.²⁹⁴ Ayrıca Selçukluların, Türk-İslam sanatına yeni bir boyut kazandırdığı vurgulanarak; bu dönemde yürütülen imar faaliyetleriyle birçok sanat şaheserinin meydana getirildiği ifade edilmektedir.²⁹⁵

Lise 11. sınıf ders kitabının “Türk-İslam Devletlerinde Sanat” konusunda verilen mimari eserler ve süsleme sanatı resimleri öğrenciye Selçukluların, Türk-İslam sanatında alanında ulaştıkları noktayı göstermesi açısından önemlidir.²⁹⁶

2.4.2.7. Eğitim

Lise 11. sınıf Tarih kitaplarında karşılaştığımız ve daha önce hiçbir kitapta ayrı bir konu biçiminde yer verilmemiş bölümlerden birisi de “Türk-İslam

²⁹² Okur ve diğerleri, s. 160; Kara, s. 187; Gündoğdu, Bulduk, s. 160; Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 180.

²⁹³ Okur ve diğerleri, s. 161.

²⁹⁴ Okur ve diğerleri, ss. 160-161.

²⁹⁵ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 215.

²⁹⁶ Okur ve diğerleri, Tarih 11, ss. 214-222.

Devletlerinde Eğitim” başlıklı ünitedir. Dönemin eğitim-öğretim faaliyetleri, kurumları ve eğitimin sonucu ortaya çıkan bilimsel gelişmeler “Eğitim Anlayışı”, “Medreseler”, “Yaygın Eğitim-Ahilik”, “Atabeylik”, “Türk-İslam Devletlerinde Bilim” başlıkları altında detaylı bilgiler eşliğinde öğrenciye sunulmuştur.²⁹⁷

Prof. Dr. Yahya Akyüz’ün eserinden “Bir Medrese Vakfiyesi” başlığı ile verilen alıntıda, medreselerin bir kurum olarak işleyişi, yapısı, öğrencilere sağlanan kolaylıklar, kurumsallaşmış medreselerin maaş sistemi öğrenciye aktarılmak istenmiştir.

Dönemin eğitim kurumları olarak tanıtılan medreselerin, Karahanlılar ve Gazneliler döneminde de var olduğu ancak Büyük Selçuklular döneminde geliştirilerek kurumsal bir yapı kazandırıldığı belirtilmiştir. Konunun devamında açılan Nizamiye medreselerinin kuruluş amaçları bilgi notuyla öğrencilere aktarılırken, ücretsiz eğitim ve barınma, burs olanakları ile uzman kişilerden ders alma gibi imkânlarla Selçuklu medrese sisteminin ne kadar gelişmiş olduğu belirtilmek istenmiştir. Böylece öğrenciye, Selçukluların eğitime verdiği önemin yanında eğitim kurumlarının gelişiminde oynadığı rol de işaret edilmiştir.²⁹⁸

Büyük Selçuklularda gelişen medreselerin, Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu’da yaygınlık kazandığı ifade edilirken²⁹⁹, Osmanlı Devleti hakkında bilgi verilen kısımda ise Fatih dönemine kadar Osmanlı medreselerindeki eğitimin Nizamiye medreseleri geleneğini devam ettirdiği vurgulanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda öğrenciye Selçukluların Türk eğitim geleneğindeki etkisinin gösterilmesi amaçlanmıştır.³⁰⁰

Ünitenin “Ahilik” konu başlığı altında ise öğrenciye, Selçuklular döneminde verilen mesleki eğitim hakkında bilgiler verilirken, kurumun Türkiye tarihinde ilk defa Türkiye Selçukluları tarafından oluşturulduğu belirtilmiştir.³⁰¹

2.4.3. Ortaöğretim Ders Kitaplarında Türkiye Selçukluları Kültür ve Medeniyeti

²⁹⁷ Okur ve diğerleri, ss. 175-180.

²⁹⁸ Okur ve diğerleri, Tarih 11, ss. 177-178.

²⁹⁹ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 178.

³⁰⁰ Okur ve diğerleri, Tarih 11, s. 183.

³⁰¹ Okur ve diğerleri, Tarih 11, ss. 179-180.

Geçmiş dönem ve günümüz lise tarih ders kitaplarında Türkiye Selçukluları kültür ve medeniyetine yer verilen bölümlerde temel vurgu, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kültür ve medeniyet unsurlarında Büyük Selçuklu Devleti'ni örnek aldığıdır.³⁰²

Hemen hemen birbirine yakın bilgilerin verildiği Türkiye Selçukluları kültür ve uygarlık başlıklarında Büyük Selçuklu Devleti'ndeki kültür ve medeniyet unsurları arasındaki birkaç farklılık göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye Selçuklularının kurulduğu coğrafya itibariyle deniz ticaretine önem verdiği ve bu yönde askerî teşkilatına donanma ögesini eklediği bilgisidir.³⁰³

Büyük Selçuklu kültür ve medeniyetinden farklı bir diğer nokta ise sosyal hayat başlıklarında Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'daki Ermeni nüfusa ayrı bir açıklama ile değinilmesi hususudur. Bu bilgiler ile öğrenciye, Anadolu'daki Ermeni nüfusunun Türkiye Selçukluları döneminde de Türklerle barış ve huzur içinde yaşadığı mesajı verilmektedir.³⁰⁴ Geçmişte ve günümüzde sözde Ermeni soykırımını iddialarının sıklıkla gündeme gelmesinin, bahsi geçen metinlerin ders kitaplarında öğrenciye sunulmasında etken olduğunu söyleyebiliriz.

Ahilik teşkilatı, Türkiye Selçukluları kültür ve medeniyetinde Büyük Selçuklulardan farklı olarak sosyal hayatı düzenleyen ve adaleti sağlayan rolüyle yer verilen bir diğer farklı ögedir. Günümüz lise 9. sınıf Tarih ders kitabında Ahilik Kurumu ile ilgili bilgiler verilen kısmında, kadının da sosyal ve ekonomik hayatta önemli bir yeri olduğu vurgusu dikkat çekmektedir.³⁰⁵ Bu bilgiden hareketle öğrenciye, Selçuklu kültür ve medeniyetinde kadının önemli bir yere ve role sahip olduğu fikri aşılacak istenmiştir.

Özetle Türkiye Selçukluları kültür ve medeniyeti konuları ile öğrenciye verilmek istenen temel düşünce, Türk kültür ve medeniyetinin Anadolu'da inşa edilme sürecinde Türkiye Selçukluları'nın önemli bir role sahip olduğu ve Büyük Selçuklu Devleti'nden aldıkları mirası Anadolu'ya nüfuz ettirerek, Osmanlı kültür ve uygarlığının temellerini oluşturduğudur.

³⁰² Kara, s. 275; Gündoğdu, Bulduk, ss. 240-241; Okur ve diğerleri, s. 181.

³⁰³ Kara, s. 277; Gündoğdu, Bulduk, s. 245; Okur ve diğerleri, s. 181.

³⁰⁴ Kara, s. 280; Gündoğdu, Bulduk, s. 249; Okur ve diğerleri, s. 183.

³⁰⁵ Kara, s. 281; Gündoğdu, Bulduk, s. 248; Okur ve diğerleri, ss. 183-184.

SONUÇ

Selçukluların tarih sahnesinde yer aldığı dönem Türk tarihinin en önemli evrelerinden birini temsil etmektedir. Dolayısıyla yeni nesile kendi tarihini ve kültürünü benimsetme sürecinde Selçuklu tarihi öğretimi büyük önem arz etmektedir.

İncelediğimiz eski ve yeni müfredat Sosyal Bilgiler ve Lise Tarih ders kitaplarında Selçukluların Türk kimliği vurgusuyla, doğrudan ya da dolaylı olarak sıkça karşılaşıyoruz. Özellikle Malazgirt Zaferi, Haçlılar, Bizans ile gerçekleştirilen mücadeleyi konu alan bölümlerde daha sık karşılaştığımız Selçukluların Türklüğü vurgusu öğrencilere kimlik ve aidiyet kazandırma bağlamında amaca hizmet eder niteliktedir.

Anadolu'nun vatanlaşma sürecinde Selçuklu rolünün öğrenciye aktarılması aşamasında eski ders kitaplarında askerî ve siyasi olaylar ön plana ağırlıkta iken, yapılan fetihler ve kazanılan zaferler üzerine yoğunlaşma görülmektedir. Günümüz ders kitaplarına ise siyasi ve askerî gelişmelerin yanında vatanlaşma sürecinin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları da öğrenciye sunulmaktadır. Dolayısıyla yeni kitaplar eşliğinde öğrencinin, Anadolu coğrafyasında Selçuklu eliyle geçirdiği çok yönlü değişimi kavraması ve anlamlandırması daha kolay olacaktır.

Selçuklular ve İslamiyet başlığı altında incelediğimiz ders kitaplarında Selçuklular, siyasi ve askeri sahalarda İslamiyet'i koruyan ve yayan; bilim, kültür, sanat ve eğitim alanlarındaki icraatlarıyla İslam medeniyetini geliştiren bir perspektifte öğrenciye sunulmuştur. Geçmiş dönem ders kitaplarına göre daha doyurucu mevcut bilgiler İslam dünyasında Selçukluların yukarıda bahsettiğimiz rollerinin öğretimi açısından yeterlidir.

Ancak ders kitaplarımızın Selçuklular ve İslamiyet konularında eksik kaldığı birkaç nokta mevcuttur. Bunlardan ilki Sünni İslam temeli baz alınarak hazırlanan ders kitaplarımızın Selçuklular ve İslamiyeti bağdaştıran konularında Şii inancına ismen de olsa yer verilmemesidir. İslam'ın Sünni ekolünü benimseyen Selçukluların tarihi ve icraatlarının yeterince anlaşılması için karşısındaki ekolün ne olduğunun öğrenciye sunulmasının Selçuklu tarihinin öğretime katkıda bulunacağı açıktır. Selçuklular ve İslamiyet konularında bir başka eksiklik ise Türkiye Selçukluları

döneminde Anadolu’da Tarikatlar aracılığı ile şekillenen inanç yapısına yeterince yer verilmemesidir. Türkiye Selçukluları zamanında yaşamış ve hala yaşamaya devam eden inançların günümüzle bağ kurularak, detaylı ve çekici bilgiler eşliğinde aktarılması öğrencinin, Selçukluların Anadolu’daki izlerini kavramasını sağlayacaktır. Bunun yanında devletin yetiştirmek istediği bireyde bulunmasını beklediği barış, hoşgörü, karşılıklı anlayış, demokrasi ve insan hakları gibi temel değerleri öğrenciye aktarmak noktasında bahsi geçen konu bir fırsat oluşturabilir.

Selçuklu kültür ve medeniyet unsurlarına yer verilen ders kitaplarında; İslam öncesi Türklüğe ve eski Türk örf ve adetlerinde kopma gerçekleşmediğine dair yapılan vurgu; Eski Türk kültürü ile İslam kültürü arasında Selçukluların üstlendiği köprü görevi; Selçukluların meydana getirdiği kurumların diğer Türk devletlerine miras kaldığı ve Türk kültür medeniyetinde devamlılık sağlandığı gibi konular kültür ve medeniyet konularının ana eksenini oluşturmaktadır. Özellikle yeni ders kitaplarında verilen bilgiler ile Selçukluların kültür ve medeniyet sahasında gerçekleştirdiği icraatlar ve üstlendiği geliştirici misyonu aktarmak bakımından oldukça başarılıdır.

Kültür ve Medeniyet konularında Lise 11. sınıf Tarih ders kitabına ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. İslam öncesi Türk devletleri ile günümüz Türkiye Cumhuriyeti arasında kurulan kültür ve medeniyet bağı oldukça etkili bir şekilde aktaran ders kitabı, Selçukluları bu sürecin tam ortasına yerleştirerek öğrencinin kültür ve medeniyet alanında Selçukluların Türk tarihindeki önemini kavrayabilme fırsatı doğurmaktadır. Yine aynı ders kitabının Selçukluları konu alan bölümlerinde, biyografi, eş zamanlılık, etkinlikler, ders içi performans soruları, ders dışı etkinlikler ve bilgi kısımları gibi etkinlik örneklerine yer verilmesi öğrencinin, Selçuklu kültür ve medeniyet unsurlarını kavramasını kolaylaştıracak olumlu adımlardır.

Sonuç olarak, Selçuklu tarihi öğretiminde yakın geçmiş ve günümüz ders kitaplarının durumunu ortaya koyma gayesiyle yapılan bu çalışmada yenilenen ders kitapları araştırmamızda değindiğimiz bazı düzenlemelere ihtiyaç duymasına rağmen geçmiş dönem ders kitaplarının oldukça ilerisinde yer almaktadır. Günümüz ders kitaplarına kadar geçen süreçte öğrenci için yeterince aydınlatılmamış bir dönem olarak kalan Selçuklu dönemi günümüz dünyasında eğitim-öğretim alanındaki

gelişmeler doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarında hak ettiği yeri yavaş yavaş bulmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Alptekin, Coşkun. “Büyük Selçuklular”, **DGBİT**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

Altun, Adnan, Yasin Doğan ve Efkan Uzun. **Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabı**, Altın Kitaplar Yayıncılık, Ankara, 2011.

Arslan, Mehmet Metin. **Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı**, Anıttepe Yayıncılık, Ankara, 2011.

Aydın, Celal, Serpil Sancar Üşür, Kemal Görmez ve Mahmut Şakiroğlu. **İlköğretim Sosyal Bilgiler 6**, Doğan Yayıncılık, Ankara, 2001.

Cazgır, Vicdan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç ve Şenol Türedi, **Ortaöğretim Tarih 10**, M.E.B. Yayınları, Ankara, 2011.

Çetin, Kenan. **Selçuklu Medeniyet Tarihi**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011.

Ersan, Mehmet ve Mustafa Alican, **Selçukluları Yeniden Keşfetmek**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Göde, Kemal. “Türklerde Saray Teşkilatı ve Hayatı” **EÜSBED**, Sayı:3, 1989, ss. 433-445.

Gündoğdu, Abdullah ve Orhan Üçler Bulduk. **Tarih 1**, Tutibay Yayınları, İstanbul, 2007.

BRITANNICA, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/368842/al-Masudi>, (25.11.2012).

Kafesoğlu İbrahim. “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, **TM**, Cilt: 13, 1958, ss. 117-130.

Kafesoğlu, İbrahim. “Selçuklular”, Cilt:10, **İA**, M.E.B. Yayınları, s. 353-416.

Kafesoğlu, İbrahim. **Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında**, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1955.

Kafesoğlu, İbrahim. **Selçuklu Tarihi**, MEB Yayınları, 1.baskı, İstanbul, 1972.

Kara, Kemal. **Lise Tarih 1**, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Köymen, M. Altay. **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri**, Cilt: 1, TTK Yayınları, 1993.

Köymen, M. Altay. **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2004.

Lewis, Bernard, **Haşîşiler: Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset**, Sebil Yayınevi, 1.baskı, İstanbul, 1995.

M.E.B., Ortaöğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6. ve 7. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, (25.11.2012)

M.E.B., Ortaöğretim Tarih Dersi 9. Sınıf Programı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, <http://ttkb.meb.gov.tr/>, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx/?width=900>, (25.11.2012)

M.E.B., <http://ogm.meb.gov.tr/>, <http://ogm.meb.gov.tr/programlar.asp>, Ortaöğretim Tarih Dersi(10 ve 11. sınıflar) ile Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi Dersi Öğretim Programlarında Değişiklik Yapılması Kurul Kararı, (25.12.2012)

Merçil, Erdoğan. “Kirman Selçukluları”, **DGBİT**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

Merçil, Erdoğan. “Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti?” **Bellekten**, Sayı: 239, Cilt: LXIV, s. 51-57

Merçil, Erdoğan. **Kirman Selçukluları Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1979

Merçil, Erdoğan. **Müslüman - Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 2000

Ocak, Ahmet. Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınlık" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri”, **DAD**, Cilt: 7, Sayı: 20, 2004, ss. 163-178

Okur, Yasemin, İlhan Genç, Tuğrul Özcan, Akın Sever, Mehmet Öztürk ve Mülver Karaman. **Ortaöğretim Tarih 9**, Yayınları, Ankara, 2011.

Okur, Yasemin, Mehmet Aksoy, Hakan Kızıltan, Mevlüt Yurtbay ve Akın Sever. **Ortaöğretim Tarih 11**, MEB Yayınları, Ankara, 2011.

Sevim, Ali. “Suriye Selçukluları”, **DGBİT**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989.

Sevim, Ali. **Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah**, TTK Yayınları, Ankara, 1990.

Sevim, Ali. **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Sümer, Faruk. **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 5.baskı, İstanbul, 1999.

Turan, Osman. **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat., 13.baskı, İstanbul, 2010.

Turan, Osman. **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat., 11.baskı, İstanbul, 2011.

Yazıcı, Nesimi. **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, TDV Yayınları, Ankara, 2008.